

danske studier

1990

Udgivet af Iver Kjær og
Flemming Lundgreen-Nielsen
under medvirken af
Merete K. Jørgensen

C. A. Reitzels Forlag · København

Danske Studier 1990, 85. bind, ottende række 1. bind
Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 512
Omslag og typografi: Knud A. Knudsen
Printed in Denmark by
Special-Trykkeriet Viborg a-s
ISSN 0106-4525
ISBN 87-7421-662-7

Udgivet med støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd

Indhold

<i>Britta Orlík Frederiksen</i> , lektor, mag.art., Københavns Universitet. En detalje i Den hellige Jomfrus anatomi. Om udtrykket <i>mirra thorn</i> i en gammeldansk Mariavise	5
<i>Henrik Hansen</i> , adjunkt, mag.art., Horsens Statsskole. Tryllevisens dæmoniforståelse. Forsøg på en historisk bestemmelse	41
<i>Karen Skovgaard-Petersen</i> , forskningsstipendiat, cand.phil., Københavns Universitet. Klassikerimitation og danmarkshistorie i den tidlige enevælde. Om Vitus Berings <i>Florus Danicus</i>	55
<i>Larry Syndergaard</i> , associate professor, Western Michigan University. "An Amateur" and his Translations of the Danish Ballads. Identity and Significance	80
<i>Svend Bruhns</i> , assisterende fagleder, cand.phil., Danmarks Biblioteksskole, Aalborg. Erslew som nationalbibliograf	94
<i>Kirsten Thisted</i> , kandidatstipendiat, mag.art., Københavns Universitet. Nationalfølelse og skriftsprog – et studie i de første grønlandske romaner	109
<i>Marie Normann</i> , cand.mag., Daghøjskolen ved Peder Lykke Centeret. Hvorfor blev Jacob Paludan essayist? En rundtur til kunstnere og skrivende personligheder i Jacob Paludans forfatterskab i tiden 1921-1933	130

MINDRE BIDRAG

<i>Carl Jørgen Nielsen</i> , adjunkt, cand.mag., Dronninglund Gymnasium. Om Starup-stenen, Ribe-kraniestykket og dannelsen af den korte runerække	145
<i>Marie Stoklund</i> , museumsinspektør, cand.mag., Nationalmuseet. Oksby-hjortetak. En ny runeindskrift og et hidtil ukendt mandsnavn	150
<i>Erik A. Nielsen</i> , docent, dr.phil., Københavns Universitet. Om ubetydeligheder	155
<i>Mikael Køneke</i> , cand.phil., Studieskolen i København. Surdejskålen og oliefuglene. Om komposita og »bekvemmeligheds-komposition«.	159

ANMELDELSER

- Lars Peter Rømhild*, lektor, mag.art., Københavns Universitet.
 Bengt Holbek: Interpretation of Fairy Tales. Danish Folklore in a European Perspective.
 Danske trylleeventyr. Udvalgte af Bengt Holbek. Bearbejdet af Lisbeth Jensen.
 Bengt Holbek: Tolkning af trylleeventyr 163
- Erik Dal*, administrator, dr.phil., Det danske Sprog- og Litteraturselskab.
 De vilde Svaner og andre Folkeeventyr. Sidestykker til syv af H. C. Andersens eventyr. Udgivet og kommenteret af Else Marie Kofod 168
- Jørgen Skjerk*, København.
 H. C. Andersen: Erindringer. Noter: Jørn Ørum Hansen. Forord og efterskrift: Jens Jørgensen 170
- Lars Peter Rømhild*, lektor, mag.art., Københavns Universitet.
 Georg Nørregård: Karl Gjellerup – en biografi 175
- Flemming Lundgreen-Nielsen*, docent, dr.phil., Københavns Universitet.
 Christian Hennig, Jens Heese, Kirsten Kopiske: Rezeption skandinavischer Literatur in den deutschsprachigen Ländern 1915 bis 1980, Quellenbibliographie, I-II (Skandinavistische Studien, Band 19/I-II) 179
- Bente Holmberg*, ordbogsredaktør, mag.art., Det danske Sprog- og Litteraturselskab.
 Holberg-Ordbog. Ordbog over Ludvig Holbergs sprog. Redigeret af Aage Hansen, Sv. Eegholm-Petersen, under medvirken af Christopher Maaløe 180

En detalje i Den hellige Jomfrus anatomi

Om udtrykket *mirra thorn* i en gammeldansk Mariavise

Af Britta Olrik Frederiksen

Skønt de færreste formentlig ved hvad myrra er, kender de fleste danskere ordet og tager det endog i deres mund mindst én gang om året. Det skyldes Grundtvigs gendigtning af den gamle julehymne »Puer natus in Bethlehem«, »Et Barn er født i Bethlehem«, hvor der ganske i overensstemmelse med evangeliet (Mt. 2.11) meldes om hvad Østens vise ofrede til det nyfødte barn i krybberummet: »Guld, Røgelse og Myrrha skiær!« (citeret efter Malling 1962:359). Ordet er antagelig kommet til Norden sammen med kristendommen og har i al fald været i brug her siden den ældre middelalder, bl.a. i lægebøger. Det er normalt betegnelse for den stivnede harpiksholdige mælkesaft fra barken af forskellige småtræer af slægten *Commiphora* inden for balsamfamilien, men kan desuden betegne selve planten. I tør tilstand har den bittert smagende, men balsamisk duftende droge myrra været anvendt som røgelse, i flydende som læge-, balsamerings- og skønhedsmiddel (jf. bl.a. Salzer 1967:173, Van Beek 1960:pass. og Jensen 1974:108).

Til forskel fra det usammensatte *myrra* er sammensætningen *mirra thorn* en enlig svale. Den optræder kun i Mariavisen »Crist vndhæ megh then helighanz nadhæ«, og visen kun i håndskriftet AM 76,8° (Klosterb.), der er et dansk-latinsk blandingshåndskrift fra godt og vel midten af 1400-tallet; udover ved sine med melodi forsynede viser udmærker det sig især ved at indeholde en dansk bearbejdelse af folkebogen *Lucidarius*. Mariavisens str. 7 indgår i en længere beskrivelse af den lovpriste genstand, jomfruen; her hedder det i l. 1-4, som Hans Brix har udnævnt til »de gratiøseste Linjer, Per Ræv [hvorom ndf.] har skrevet om Jomfruen, .. det inderlig søde Billede af hendes unge smalle Legeme« (1935:78):

Hun er opp voxen mø [d.v.s. smal] som vondh,
som mirra thorn thet rødhæ,
hennes belthæ thet er eth silkæ bondh,
thet ber hun forudhen all mødhæ

Trods ihærdig eftersøgning i alle større nordiske ordbøger og i de videnskabelige ordbogssamlinger (GldO, AMKO samt samlingerne i Norsk leksikografisk institutt, det sidste takket være Erik Simensens hjælp) kan der tilsyneladende ikke opvises andre eksempler end dette ene på *mirra thorn*. Det er beklageligt nok, for så vidt som hverken sidsteleddets identitet eller sammensætningens hele betydning giver sig selv af konteksten. Sigtet her er da at prøve at belyse denne gådefulde forbindelse.

Belysningen vil uvægerlig føre vidt omkring, fx til den skolestiske teologis højere skoleridt, til den litterære og materielle kultur i oldtidens Ægypten og til vegetationen omkring Det røde Hav. Man vil kunne spørge om ikke det er at gøre for stor ståhej ud af næsten ingenting, en enkelt glose i en enkelt tekst i et enkelt håndskrift som støvet har lagt sig på i mere end fem hundrede år. Da Allan Karker fremlagde sin udførlige og aldeles overbevisende tolkning af en anden af den glde. litteraturs ensomme svaler, Rimkrønikens *dwss*, der dog er belagt hele to gange, forsvarede han sig med leksikografiske hensyn, nærmere betegnet hensynet til GldO, som er under forberedelse af Det danske Sprog- og Litteraturselskab: »Man kan mene at ved en sammenhængende læsning af Rimkrøniken som litteraturmindesmærke fra Danmarks middelalder spiller det ingen synderlig rolle om det sjældne ord *dwss* forstås på den ene eller den anden måde. Men den leksikografiske udnyttelse af teksten skærper kravet om præcis forståelse indtil det uomgængelige: Hic Rhodus« (1975:153). Også en om muligt præcis forståelse af *mirra thorn* er naturligvis nødvendig for leksikografen, der skal levere betydningsdefinition og etymologi samt afgøre om ordet – hvis det da skal med – bør anbringes under opslagsformen *myrretorn* eller *myrrethorn* (jf. ndf.); havde det ikke været for førsteleddet, ligger anbringelsesmulighederne jo ikke klos op ad hinanden. Imidlertid spiller det vel principielt også en ganske afgørende rolle for læsningen af glde. tekster som litteraturmindesmærker om ordene deri, de være sig aldrig så sjældne, betyder det ene eller det andet. Det gælder for Rimkrøniken, og det gælder i allerhøjeste grad for »Crist vndhæ megh then helighanz nadhæ«, der i henhold til hævdunden litteraturhistorie må regnes for noget så exceptionelt som et stykke original glde. lyrik af ubestridelig litterær værdi, skønt skæmmet af en del forvanskninger.

Formodningen om at visen er original dansk har været specificeret så vidt som til at forfatteren kunne være den Per Ræv Lille der giver sig til kende som digter i en anden af håndskriftets Mariaviser, »MIth hierthæ

thet brener saa heth som boll«, og som har fået tillagt forfatterskabet til yderligere et par viser deri. Der synes dog ikke at være fremsat egentlig bindende argumenter for denne forfatterhypotese, som Hans Brix vist er den ihærdigste fortaler for, så lidt som for de interessante hypoteser om den historisk ukendte person Per Ræv Lille og hans smertefulde vej gennem en tragisk elskovshistorie frem til digterkaldet og religionens trøst (jf. bl.a. Brix 1935 og Toldberg 1961). Men spørgsmålet om forfatterskabet skal ikke drøftes her. – Visen selv minder om troubadourdigtingen ved at have adresse til en høvisk tilhørerskare, hylde en kvinde af mageløse ydre og indre fortrin og tilbageholde hendes identitet indtil allersidste linje: *henes naffn thet kallas Maria* (str. 13.8). Identiteten vil dog for længst være afsløret, hvis man forstår at gætte de gåder der er udlagt undervejs i form af en række Mariabilleder og -allusioner hentet fra Bibelen eller gængs middelalderlig andagtslitteratur. Disse billeder er kædet sammen til en helhed med stærk sanselig appel, især p.gr.a. deres islæt af østerlandsk pragt.

I de nærmeste omgivelser af *mirra thorn*-passagen i »Crist vndhæ megh then helighanz nadhæ« er billederne overvejende hentet fra Højsangen i Det gamle Testamente og indgår i en beskrivelse af Maria der minder om de såkaldte *wasfer*, d.v.s. Højsangens »beskrivelsessange«, hvor digteren »begynder enten fra oven eller fra neden og beskriver de enkelte legemsdele med udsøgte og blomstrende billeder« (Gadegård 1969:460). I str. 6 sammenlignes jomfruens hoved med *Carmelus bergh thet høwæ* (str. 6.2) og håret med *palmae quistæ* (str. 6.6), svarende til henholdsvis Højs. 7.5 *caput tuum ut Carmelus* og 5.11 *comae eius sicut elatae palmarum*. I anden halvdel af str. 7 og i begyndelsen af str. 8 er billedet af halsen det velkendte sværtbefæstede og skjoldbehængte Davids tårn, jf. Højs. 4.4: *sicut turris David collum tuum quae aedificata est cum propugnaculis* [d.v.s. forsvarsværker]/*mille clypei* [d.v.s. skjolde] *pendent ex ea.*; det kan i øvrigt kun forstås som en kompliment af den arkæologisk og antropologisk velbevandrede, der dels har et begreb om hvordan kong Davids tårn kunne have set ud – slankt, knøj-sende og besat med runde skjolde foroven –, dels ved besked om hvordan orientalske kvinder smykker sig med store mønter i bånd om halsen eller indflettet i håret (jf. bl.a. Gadegård 1969:461f.).

Med dette in mente forstår man nok, at også visens *mirra thorn*-passage er blevet ført tilbage til Højsangen. I den så vidt vides senest fremsatte tolkning, Søren Kaspersens fra 1984, læses andetleddet øjensynlig som sb. gl.da. *turn* 'tårn' og hele forbindelsen som udsprunget af Højs.

4.6 *vadam ad montem murrae et ad collem turis* [d.v.s. røgelseshøjen, »velligtshøjen«]: ».. myrratårnet må være en omskrivning af Højsangens myrrabjerg og velligtshøj, som der er et poetisk udtryk for de kvindelige attributter .. [Her] .. understreger tårnets form den slanke skikkelse, men har som det røde og velligtende ikke mistet sin sanselige karakter« (Kaspersen 1984:590f.). Tolkningen 'myrratårn' finder man også hos Tue Gad (1966:sp.383) og Johanne Brandt-Nielsen (1979:23), begge steder dog uden kommentar og henvisning, samt hos Ernst Frandsen (1926:195), hvor der heller ikke kommenteres, men derimod henvises til Højs. 5.6. Det sidste må dog være en fejl, idet der her hverken meldes om *myrra*, *tårn*, *myrratårn* eller noget som helst lignende. Sandsynligvis drejer det sig om en fejl for Højs. 4.6, således at Ernst Frandsen og Søren Kaspersen står på linje med hinanden hvad Højsangsreference angår.

Indholdet af Højs. 3.6 har imidlertid også en sådan affinitet til *mirra thorn*-passagen i »Crist vndhæ megh then helighanz nadhæ« at den sidste påstand kræver en nærmere begrundelse for, at Ernst Frandsens 5.6 ikke kan være fejl for 3.6, som lyder: *quae est ista quae ascendit per desertum sicut virgula fumi ex aromatibus murrae et turis et universi pulveris pigmentarii* [d.v.s. farve-/salvehandlerens]. Disse ord har tidligt været brugt sindbilledligt om Maria (jf. Salzer 1967:158ff. og videre ndf.: p. 11ff. om den marianske Højsangstydning), og det er kombinationen af ordene *virgula* og *murrae et turis* (gen. af henholdsvis *murra* og *t(h)us*) der kunne lede tankerne hen på Mariasammenligningen i den danske vises str. 7.1-2, hvor ordene *vondh* og *mirra thorn* optræder i hinandens nære naboskab; *virgula* og *vondh* dækker hinanden betydningsmæssigt, mens *murrae et turis* næsten lyder som **murrae turris* der betydningsmæssigt dækker *mirra thorn* i henhold til Ernst Frandsens og andres tolkning 'myrratårn'. Rent bortset fra at Ernst Frandsen vel måtte have følt sig forpligtet til nærmere forklaring, hvis det rettelig var Højs. 3.6 han forbandt *mirra thorn*-passagen med, er der dog flere grunde til at tro at næppe nogen i fuldt alvor ville driste sig til en sådan sammenstilling.

At dømme ud fra den store videnskabelige Vulg.-udgave giver Vulg.-håndskrifterne for det første ikke anledning til at tro, at de sideordnede gen.-former *murrae et turis*, der er underordnede *aromatibus*, skulle være blevet (mis)forstået som et hypotagme **murrae turris*, der i øvrigt er i modstrid med normal lat. ordstilling, i al fald klassisk lat. (jf. Blatt 1946:252f.). Efter udgavens redaktionsprincipper (Vulg.

11:Supplementum) ville et manglende *et* og et *turris* for *turis* være registreret i variantapparatet, hvis disse læsemåder var forekommet, hvad de ikke er. I sig selv er varianten *turris* til *turis* ganske vist ikke spor utænkkelig, idet der gives (bl.a.) Højsangshåndskrifter med sammenblanding af formerne eller med brug af *turris* for *turis*, jf. varianterne *turris* og *turis* til *turturis* Højs. 1.9 og først og fremmest varianten *turris* til *turis* 4.6 (at forveksling er mulig selv for en stiv latiner af yngre dato, ses af at Anselm Salzer har anbragt Alanus de Insulis-citatet (*Maria*) *comparatur colli thuris* under eksemplerne på Mariasympolet »Mauer. Thurm. Castell. Stadt.« 1967:291); men en sådan variant kendes altså ikke i Højs. 3.6, og det ville jo heller ikke være gjort med den alene at komme fra *murrae et turis* til **murrae turris*.

For det andet er Højsangsstoffet i »Crist vndhæ megh then helighanz nadhæ« i al almindelighed ikke af en sådan art, at man kan forestille sig at forfatteren har siddet med Bibelen ved siden af sig og oversat direkte. Tværtimod synes han at have udnyttet nogle velkendte motiver temmelig frit, for visses vedkommende måske sådan som de har været kendt gennem et populærteologisk illustreret værk som *Speculum humanæ salvationis* efter GkS 79 fol. eller et hermed beslægtet håndskrift (jf. Toldberg 1961:32ff.). Også det taler naturligvis imod at udtrykket *mirra thorn* skulle være udsprunget af en individuel fejludlægning af et enkelt tekststed i Vulg. Som eksempler på den frie udnyttelse af Højsangen kan nævnes str. 3.5-7 *Hun er møghet vener en engell i skare, / soo er hun skøn then renæ, / soll oc monæ og stierner klarellignes ikkæ then iomfru iek mener*, der snarest er inspireret af Højs. 6.9 *quæ est ista quæ progreditur quasi aurora consurgens pulchra ut luna electa ut sol terribilis ut acies ordinata*, og str. 10.5-6 *hennes føther the stanner i en stadigh grunuoll, / læræ skodhæ i gul thet rødhæ*, der vist nok er inspireret af beskrivelsen Højs. 5.15 *crura* [d.v.s. ben] *illius columnæ marmoreæ quæ fundatæ sunt super bases aureas* (jf. Brix 1935:77).

For det tredje endelig er det uvist om *virgula* i Højs. 3.6 nogen sinde er blevet forstået som den 'slanke gren' ell. lign. hvortil der efter al sandsynlighed sigtes med den danske vises ord *opp voxen mø som vondh* i str. 7.1; tillægget *fumi* til *virgula* indicerer at billedet ikke er hentet fra planteriget, men gælder en røgsøjle ell. lign., og på de steder i den glde. litteratur hvor der utvivlsomt alluderes til Højs. 3.6 mangler det betydningsmodificerende tillæg ikke, jf. *sosom ien røgstreng aff vel-luctende yrter mirre oc røghels oc al hanne puluer* da. Suso:103.15 og *Hwo ær then som opstigher with øthken lighe weth røgs wond af mirra*

ok røghelses søte døøn i opbyggelsesskriftet Sth. A 29:79r (at dømme ud fra GldOs formentlig udtømmende samlinger er dette det fuldstændige materiale). Herved bliver en eventuel forbindelse mellem Højs. 3.6 og Mariavisens str. 7.1-2 yderligere uvis.

Er det da en bedre idé at søge udgangspunktet for den danske Mariavises *mirra thorn*-passage i Højs. 4.6 med dens tale om *mons murrae* (og *collis turis*), sådan som Søren Kaspersen udtrykkelig og Ernst Frandsen formodentlig gør? Forbindelsen giver i al fald ikke sig selv uden videre, og som den er udredt af Søren Kaspersen synes den at hænge i en ganske tynd tråd: billedværdien er forskellig de to steder – Højsangens *mons murrae* og *collis turis* siges at stå for »de kvindelige attributter«, men *mirra thorn* i den danske vise for noget så forholdsvis modsat som jomfruens slanke skikkelse –, og billederne selv er forskellige, for så vidt som der i Højsangen tales om *-bjerg* og *-høj*, men i visen om *-tårn* ifølge Søren Kaspersen. Derfor kan der naturligvis godt eksistere en forbindelse alligevel. Men det ville unægtelig være til fordel for tanken, hvis *mons murrae* i Højs. 4.6 lod sig applicere på visekonteksten uden en radikal nødløsning som Søren Kaspersens, og hvis *mirra thorn* i sig selv, d.v.s. uafhængigt af konteksten, kunne forstås som en gengivelse af *mons murrae*, om end aldrig så fri. Disse muligheder skal overvejes i det følgende, og det spørgsmål som da først melder sig er, om Højsangudtrykkene *mons murrae* og *collis turis* virkelig, med Søren Kaspersen, dækker »de kvindelige attributter« eller evt. noget andet der kunne harmonere bedre med den danske kontekst.

Ifølge den moderne bibeleksegese er det usikkert hvad de betyder. Der er ingen tvivl om at de i sammenhængen *donec adspiret dies et inclinentur umbrae* [d.v.s. indtil/når dagen ånder ud (?) og skyggerne hældes] *vadam ad montem murrae et ad collem turis* Højs. 4.6 af mange har været forstået som »kvindelige attributter« (af den ene eller den anden slags, jf. Gadegård 1966:sp.265 og Pope 1977:472), en forståelse som det foregående vers da også i høj grad lægger op til: *duo ubera tua sicut duo hinuli capreae gemelli* [d.v.s. gazelletvillinger] *qui pascuntur* [d.v.s. græsser] *in liliis* Højs. 4.5. Ifølge den vist nok senest udkomne kommentar er »The sentiment here [d.v.s. i Højs. 4.6] .. like that expressed in 7:8-10 .. where the lady's form is compared to a palm tree and her breasts to fruit clusters and the lover feels the urge to climb the palm, grasp its branches, and taste the fruit clusters, as here he wishes to betake himself to her charms figured as a mount of myrrh or a hill of incense« (Pope 1977:472). Det kan dog i al fald ifølge én af nutidens ek-

segeter, Gillis Gerleman, betvivles at denne tolkning er i overensstemmelse med den oprindelige mening; Gerlemans såvel som de øvrige moderne eksegeters udgangspunkt er naturligvis den hebraiske grundtekst; men den afviger vel at mærke ikke væsentligt fra Vulg.s, hvad angår Højs. 4.6 (jf. bl.a. Gerleman 1965:144 og Pope 1977:452). For ham er den anatomiske tolkning lige så forfejlet som det er at forsøge at lokalisere de omtalte landskabelige formationer konkret-geografisk, fx til det nordlige Palæstina, således som det har været bragt i forslag. Han regner myrraberget og vellugtshøjen for rent poetisk-uvirkelige, konventionelle topos-agtige størrelser i et fjerntliggende eventyrland af samme slags som Punt i den gamle ægyptiske kærlighedslyrik, »ein Arkadien, das .. eine wichtige Funktion bei der Inszenierung der Liebesschilderungen hat« (op.cit.:152). Omtalen af dette land er ifølge ham (ibid.:150) fremkaldt af det foregående vers' ord om gazelletvillingerne der græsser blandt liljer.

Før opmærksomheden atter rettes mod *mirra thorn*-passagen må det videre undersøges om der skulle ligge et særligt mariansk indhold i udtrykket *mons murrae* (og *collis turis*). Højsangsallusionerne er jo utvivlsomt ikke til stede i den danske Mariavise for deres æstetiske kvaliteters skyld alene, men fordi Højsangen, alle dage et yndet fortolkningsobjekt, bl.a. også har været udsat for såkaldt mariansk tydning, d.v.s. en typologisk tydning af teksten som handlende om Maria som bruden (og Kristus som brudgommen). Den var vokset frem af kirkens Marialiturgi i tidlig skolastisk tid, og af skolastikernes typologiske tekstkommentarer fremvoksede atter hele mængden af Højsangsinspi- rerede Mariabilleder og -sammenligninger (jf. Beumer 1954:430).

Vil man skaffe sig klarhed på dette punkt, er det mest håndterlige redskab Anselm Salzers desværre mærkbart bedagede klassiker *Die Sinnbilder und Beiworte Mariens in der deutschen Literatur und lateinischen Hymnenpoesie des Mittelalters* (1894, oprt. 1967); foruden grundig orientering i overensstemmelse med titelen får man her opgi- vet kilderne for de enkelte Mariabilleder og -tilnavne. »Myrrhe« med sammensætninger behandles blandt de bibelsk funderede billeder på Maria i sin »Tugendschönheit«, og stoffets marianske symbolværdi for- klares med henvisning til (og stedvis fatalt beskårne citater fra) kirke- fædres og skolastiske teologers skrifter. Udover at Marias navn har væ- ret tolket som 'havets myrra', der skulle være et billede på udødelig- hed, har man i myrraen set »ein Bild ihrer Schmerzen ..., ihrer Abtöd- tung [d.v.s. spægelse] und Enthaltbarkeit ..., des Wohlgeruches ihrer

Tugenden, durch die sie die Menschen ebenso erhält, wie die Myrrhe die Leichname, .. u.s.w.« (Salzer 1967:174). *Mons murrae* eller sand-synlige folkesproglige ækvivalenter dertil er ikke nævnt under de fra litteraturen kendte Mariabilleder og -tilnavne, hvorimod der findes to eksempler på identifikation af Maria med *mons murrae* blandt Salzers skolastikercitater der skal dokumentere, at myrra er blevet brugt med allusion til Marias smerter.

Hvad det sidste angår, er det dog ud fra citaterne noget vanskeligt at skønne over om Salzer har ret.

I det ene tilfælde, som stammer fra pariserteologen Alanus de Insulis' *Elucidatio in Cantica Canticorum* (12. århundrede), synes myrraen snarere at sigte til Marias spægelse end til hendes smerter, idet hun siges at være *mons propter virtutum celsitudinem et myrrhae propter carnis mortificationem* (Salzer op.cit.:174 u. note 1).

I det andet, fra Honorius Augustodunensis' *Sigillum beatae Mariae* (også 12. århundrede), er det yderligt uvist hvordan relationen mellem Maria og myrraen skal forstås: (Jesus siger, når han kalder sin mor til himmelen:) *Vadam ad montem myrrhae et ad collem thuris .. quid est dicere: veniam cum multitudine angelorum advocare reginam coelorum, quae est mons myrrhae, id est martyribus, qui sunt myrrha, [...] altitudo, et collis thuris, id est confessoribus, qui sunt thus, celsitudo* (Salzer:ibid.; der er rettet i teksten her, idet [...] modsvares af *id est* hos Honorius (PL 172:506D); udeladelsen er ikke noget stort indgreb, idet det alledsnærværende *id est* formentlig blot fremtræder som et simpelt forkortelsestegn i håndskrifterne, en rettelse forekommer under alle omstændigheder nødvendig for at få mening i teksten, og den her foreslåede støttes af parallelsætningen *id est confessoribus, qui sunt thus, celsitudo*). Ved bedømmelsen af denne passus må man betænke at der ofte i Honorius' *Sigillum* er en ekklesiologisk tolkning indesluttet i den marianske, d.v.s. en typologisk tolkning af Højsangen som handlende om kirken som bruden (og Kristus som brudgommen), endvidere at forbindelsen mellem de to tolkninger kun er udvendig samt i regelen ret løs og vilkårlig, og endelig at Honorius' valg af en knap udtryksmåde i al almindelighed har gjort det vanskeligt for ham at forklare sine teologiske og mariologiske temaer nærmere (jf. Beumer 1954:422f.). Sammenstillingen i citatet af *mons myrrhae* (og *collis thuris*) med *regina coelorum* er mariansk, mens sammenstillingen af *mons myrrhae* med *martyribus altitudo* (og af *collis thuris* med *confessoribus celsitudo*) er ekklesiologisk og uddybet i Honorius' anden og senere Højsangsudlæg-

ning, *Expositio in Cantica canticorum*, der ifølge Beumer (op. cit.:421) er blottet for marianske indslag; her fremgår det at martyrer-nes skare er som et bjerg, fordi de ved at dø under pinsler for Kristus voksede *in altam virtutem patientiæ instar montis*, og at bjerget er et myrrabjerg, fordi døde menneskers kroppe balsameres med myrra; jf. PL 172:417B-C. En tilsvarende uddybelse af den marianske tolkning af *mons myrrhae* findes ikke hos Honorius. Ud fra hans lakoniske tekst kan man da kun sige at forbindelsen mellem Maria og smerten/ de lidende mennesker synes at være en ganske indirekte forbindelse, etableret ved at *mons myrrhae* til den ene side sammenlignes med Maria, til den anden med *martyribus altitudo*; men en slags forbindelse er det jo dog.

Vender man med den indvundne eksegetiske viden tilbage til »Crist vndhæ megh then helighanz nadhæ«, og spørger man atter om der er grundlag for at tolke *mirra thorn*-passagen ud fra Højs. 4.6 – forudsat at det overhovedet er sprogligt forklarligt at *mons (murrae)* skulle være gengivet med (*mirra*) *thorn*, jf. ndf. –, må svaret gå i negativ retning.

Modsat flertallet af den danske vises Højsanginspirerede billeder (fx *engell i skare*, der vist skal ses som meget fri korrespondens til *acies ordinata* Højs. 6.9, og *soll oc monæ oc stierne klare* i str. 3, *gull thet rød hæ* i str. 6 og *Dauitz thorn thet bold hæ* i str. 7) tilhører *mons murrae* ikke den fælleskirkelige fond af gængse marianske symboler, at dømme ud fra Salzer. At han kun øser af den middelalderlige tyske litteratur og lat. hymnepoesi som kilde er næppe afgørende, eftersom begge er så rige på Mariasymboler at *mons murrae* (evt. med tyske modsvarigheder) efter al sandsynlighed ville have optrådt der, hvis det havde været et sådant gængs symbol.

To skolastikere, hvis værker tilsyneladende kun indirekte har sat sig spor i Danmark (jf. Kværndrup 1984:408 om forbindelsen mellem Honorius og den danske Lucidarius, Kaspersen 1984:588 om omtalen af Alanus i et lat. Mariadigt af en formodet dansk forfatter), har til gengæld nok udlagt *mons murrae* som Maria; men det er ikke sandsynligt at der skulle være udgået påvirkning herfra til den danske vise, dels fordi den højere skolastik ikke i øvrigt præger den – tværtimod hører de sikkert identificerede kilder til blandt middelalderens mere populære genrer (jf. bl.a. Kaspersen op.cit.:593) –, dels fordi associationen mellem Maria og *mons murrae* hos begge forfattere muligvis går over smerten/lidelsen og i al fald ikke over noget positivt, sådan som man

med en vis ret måtte forvente det ved brug af billedet i en sammenhæng hvor Marias skønhed beskrives.

At *mons murrae* ikke kendes andetsteds fra med det fornødne marianske indhold er nok et argument imod at betragte det som udgangspunkt for *mirra thorn* i den danske vise. Men det møder sit modargument deri at visens Mariabeskrivelse i str. 6.1-2 indeholder et utvivlsomt Højsangsbillede der endda modsat *mons murrae* slet ikke er nævnt hos Salzer: *Hennes howyth thet lignes vydh .. Carmelus bergh thet hōwæ, (thet gywer fruct oc yrther till grōdhæ, lywer allæ sin landh till nōwæ* l. 3-4), svarende til *caput tuum ut Carmelus* Højs. 7.5. Man kan naturligvis ikke udelukke at det skyldes tilfældighed eller fejl, at Karmel-billedet ikke findes hos Salzer. Men det kunne jo også skyldes at en dansk digter der var fortrolig med Højsangen og dens marianske udtydning i al almindelighed, har hentet Højsangsudtryk frem og brugt dem efter sit eget behov.

Selv om man antog dette, ville vanskelighederne ved at applicere Højs. 4.6 på *mirra thorn*-passagen dog ikke være endeligt overvundet. Et rent tilpasningsmæssigt problem ved billedet står tilbage, og det gør det vel at mærke også, hvis man ser bort fra den i forhold til visekonteksten mest genstridige udlægning af *mons murrae* (og *collis turis*), udlægningen 'billede på "de kvindelige attributter"'. Hvis man med Gerleman forstod *mons murrae* som betegnelse for 'poetisk-uvirkelig størrelse i et fjertliggende eventyrland' eller i al fald tog ordet *mons* mere bogstaveligt, ville man ganske vist med *mirra thorn* ~ *mons murrae* (og *collis turis*) stå over for et korrelat til jomfruens vækst eller skikkelse som næppe er så meget mere mærkværdigt end korrelatet *Carmelus bergh thet hōwæ* til hendes hoved i str. 6.2. Der er imidlertid den afgørende forskel mellem Karmel-sammenligningen samt visens andre sikre Højsangssammenligninger på den ene side og den eventuelle *mons murrae*-inspirerede sammenligning på den anden, at det i de sikre tilfælde er hele, regulære billeder eller sammenligningspar (med mennesket som reference) der er overført fra Højsangen, det være sig aldrig så frit, mens der jo ikke er en sådan ligefrem proportionalitet for hånden mellem Højs. 4.6 og visens str. 7.2. Som eksempler på den ligefremme proportionalitet kan nævnes Højs. 5.11.1 *caput eius aurum optimum* ~ str. 6.1 *Hennes howyth thet lignes vydh gull thet rōdhæ*, Højs. 5.11.2 *comae eius sicut elatae palmarum* ~ str. 6.6 *haar som palmæ qui-stæ* og Højs. 5.15 *crura illius columnae marmoreae quae fundatae sunt super bases aureas* ~ str. 10.5-6 *hennes føther the stanner i en stadigh*

grunuoll, leræ skodhæ i gul thet rødhæ. Jf. hermed, at Højs. 4.6 og visens str. 7.1-2 er inkommensurable størrelser, selv om man sidestiller *mons murrae* (og *collis turis*) med *mirra thorn: donec adspiret dies et inclinentur umbrae vadam ad montem murrae et ad collem turis* og *Hun er opp voxen mø som vondh, som mirra thorn thet rødhæ.*

Der vedbliver altså at være anstødssten i visens kontekst, også hvis man giver sidestillingen *mons murrae ~ mirra thorn* al den rationelle kredit den kan bære, d.v.s. hvis man ser bort fra den manglende marianske støtte og fra mindre lempelige udlægninger af *mons murrae* (og *collis turis*).

Hertil kommer at det er vanskeligt at finde en kontekstuafhængig forklaring på at *mons (murrae)* skulle være gengivet med (*mirra*) *thorn*.

Digteren, som jo forholder sig frit til Højsangsstoffet, har haft ganske indlysende god grund til at foretrække glosen *glda. torn* fremfor *biargh* umiddelbart efter at han har kaldt jomfruen *smal* som *vånd*. Men det ville som nævnt være en kærkommen støtte for hypotesen om forbindelse mellem Højs. 4.6 og visens *mirra thorn*-passage, hvis en formodet korrespondens *mons (murrae) ~ (mirra) thorn* også lod sig forklare rent sprogligt. Indholdet 'bjerg' og indholdet 'tårn' har utvivlsomt en vis fællesmængde – '(sten)masse der rager i vejret' ell. lign. –, og hvis der kunne frembringes beviser på denne semantiske overlapning, enten i form af eksempler på sammenblanding af gloserne *glda. biargh* og *torn* eller i form af fælleselementer i definitionerne på henholdsvis *mons* og *turris* inden for den middelalderlige (lat.) leksikografi, så måtte korrespondensen *mons (murrae) ~ (mirra) thorn* vel med en vis ret betegnes som sprogligt forståelig.

Hvad det mindre tungtvejende angår – middelalderleksikografien –, er der ikke megen støtte at hente. – Dominikaneren Johannes Balbus' vidt udbredte ordbogsværk *Catholicon* (1286, trykt 1460 og senere) er det mest nærliggende sted at søge oplysning (jf. bl.a. Lawler 1984:449f.). Her meddeles om *mons* forud for en mængde kuriøse encyklopædiske data at det er *altus terre tumor*, og, med mere eller mindre fantasifulde begrundelser, at det etymologisk skal henføres til ét af verberne *moveo*, *munio* og *emineo*. *Turris* defineres ikke, etymologiseres kun, som sammenhørende enten med adj. *teres* 'afrundet, glat' eller med vb. *tueor* 'iagttaget, holder øje med, beskytter'. Der er her nok den lighed mellem *mons* og *turris* at de begge angives at have ord af betydningen 'forsvare, beskytte, befæste' ell. lign. som muligt etymologisk udgangspunkt, *mons* således muligvis *munio quia munit nos, turris*

muligvis *tueor quia prebent defensionem*. Men sådanne ikke-primære, spekulative etymologiske alternativer giver ikke tilstrækkeligt grundlag for at regne med nogen som helst interferens i praksis mellem disse gloser. I Ambrosius Calepinus' langt senere Dictionarium (1502) gives også definition på *mons* – omtrent den samme som i Catholicon –, og etymologiseringsforslag både til *mons* og *turris*. For *mons'* vedkommende er det den ene af Catholicons tre muligheder der nævnes: *Mons .. ab eminendo .. dictus*; for *turris'* nævnes et par alternativer, og det er andre end i Catholicon: *Turris a terrendis hostibus dicta est .. Vel quod aspectu torua [d.v.s. barsek] sit. hoc est terribilis*. Her er altså slet ingen eksplicite fællestræk; men i postulatet *omne quod eminet mons dici potest*, der fremsættes i art. *Mons*, ligger naturligvis implicit at også 'tårn' kan kaldes *mons*. Heller ikke dette kan man dog tillægge større betydning, idet her utvivlsomt blot sigtes til ganske tilfældig billedsprogbrug, ikke til nogen som helst form for sproglig konstans.

Hvad angår spørgsmålet om en eventuel sammenblanding af gloserne glða. *biargh* og *torn*, er det GldOs samlinger der stiller den fyldigst mulige belysning i udsigt. For her vil man finde den fyldigste registrering både af de mulige tilfælde hvori *biargh* og *torn* måtte optræde som synonympar, og af de mulige tilfælde hvori *torn* måtte være brugt som oversættelse for ventet *biargh* eller omvendt; det sidste muligstgøres af de mange ordbogssedler der citerer fremmedsprogede kildesteder.

De to gloser viser sig gennemgående at have klart adskilte oversættelsesfunktioner. *Biargh* er sædvanligvis oversat fra lat. *mons* (med bøjning og afledning), enkelte gange fra lat. *collis* og *rupes*, én gang fra henholdsvis lat. *clivum* og (pl.) *petræ*, i det sidste tilfælde dog kun som sideordnet led i synonymparret *biargæ oc stenæ*; endelig er det også en enkelt gang resultat af en omskrivning. *torn* er som oversættelse normalt korrespondens til lat. *turris*, men ikke helt sjældent til forskellige udtryk der betoner tårnbygningens egenskab af fæstning og fængsel (lat. *arx*, *castrum*, *propugnaculum* resp. *carcer*, *vincula* og lign. der nærmer sig parafrasen).

Alt i alt er der af hele det righoldige materiale kun to meddelelser som tiltrækker sig opmærksomhed.

Den ene hidrører fra Christiern Pedersens Vocabularium ad usum dacorum 1510, hvor forklaringen til adj. *iugosus* lyder: *spiss som biarg eller torn*. Ud fra en almindelig fornemmelse af hvad der kan kaldes spidst, fristes man måske til i første øjeblik at tro at dette *torn* skal identificeres med glða. *thorn* 'torn', som vist endda altid har fremtræ-

delsesformen *to(e)rn* i vokabulariet (jf. op.cit.:art. *dumosus*, *luma*, *sentis* med afledninger, *spina*, *Uepres* med afledninger), hvorimod *torn* også kan manifesteres *taarn* (jf. ibid.:art. *turritus*, *turriger*, *turricula*). Ved et lidt grundigere eftersyn af Christiern Pedersens definitionspraksis indser man imidlertid, at det ikke er mere sandsynligt at han ville have forbundet to ord som gl. *biargh* og *thorn* med konj. *eller*, end at han ville have forbundet ordene *biargh* og *torn*. *Eller* og dets latinske ækvivalent *vel* bruges nemlig i langt de fleste tilfælde mellem egentlige synonymmer eller i al fald mellem led i meget enkle betydningsfelter, d.v.s. felter med forholdsvis indlysende semantisk beslægtede led; jf. fx *argutulus* .. *fortalere* [d.v.s. bagvasker] *vel* *bagskualdere*, *lubricus* .. *slymactig* [d.v.s. slimet] *eller* *vkysk*, *ripa* .. *backe hoss nogen sø eller van* og især *mucronatus* .. *som hwast er som *swerd* [rettet fra *swedr*] *kniff eller andet*; i det sidste tilfælde har de ved *eller* forbundne ord funktion af andet sammenligningsled akkurat ligesom i art. *iugosus*. Da vel hverken *biargh* og *thorn* eller *biargh* og *torn* kan siges at danne et ukompliceret betydningsfelt, det første par dog utvivlsomt i betydelig mindre grad end det sidste, så synes en særforklaring under alle omstændigheder fornøden. Den kan da formentlig også produceres uden større besvær, hvis man ulejliger sig om ad et par andre artikler i vokabulariet via Christiern Pedersens ene hovedkilde, *Catholicon*, som han selv henviser til i sin fortale til *adolescentes optimi* (op.cit.:1v; jf. Larsen 1974:103).

I *Catholicon* tolkes *iugosus* som *cacuminosus vel montuosus*. *Montuosus* stemmer jo med Christiern Pedersens definition af *iugosus* som (*spiss*) *som bierg*, og *cacuminosus* kunne tilsvarende tænkes at stemme med (*spiss*) *som* .. *torn*, når man tager i betragtning at Christiern Pedersen om *cacumen* meddeler at det betegner *ouerdell paa noget*, om *pinna* siger at *thet merker oc spitz paa torn eller øwer dell affnoget* og om *pinaculum* at det er *øwerste del paa torn huss eller andet* – *pinaculum*-artikelen beviser, hvad i og for sig er utvivlsomt i henhold til regelen for brug af *eller*, at det er gl. *torn* 'tårn' der tales om i *pinna*-artikelen; *pinna*-artikelen beviser at *torn* 'tårn' er mere eller mindre synonymt med *øwer dell affnoget*, og en 'overdel (af noget)' er just hvad lat. *cacumen* defineres som. – Hvis det er rigtigt at gl. *biargh* og *torn* er kommet til at optræde som en slags synonympar på denne subtile måde, ved overførelse af et interpretamentum fra *Catholicon* til vokabulariet (eller måske af interpretamenta i det hele taget, jf. Hastrup 1982:96), så er det klart, at meddelelsen om at *iugosus* betyder *spiss*

som *bierg eller torn* ikke kan tages til indtægt for at sb. *torn* har kunnet bruges i flæng med sb. *biargh* i glδα.

Den anden bemærkelsesværdige meddelelse i GldOs samlinger er et citat fra Uppsala-postillen C 56: .. *oc for wärildz äro j hwilke the haffdho astundat at gaa ower andra, nidher thryktos the mz swa myklom thunga som thz storsta sten torn älla biärgh ware ower them lakt oc fallit* MP 3:326.29-32. Ligesom Christiern Pedersens definition på *iugosus* giver denne formulering indtryk af at glδα. *biargh* og (*stën*)*torn* er et synonympar; ved nærmere eftersyn er det dog nok knap så meget af en illusion her som i Christiern Pedersens tilfælde. Yderst ude går tekststedet tilbage til den tyske mystiker Henrik Susos *Horologium aeternae sapientiae* (formentlig fra 1334); men det er rigtig nok kommet til den danske postil ad snirklede veje.

C 56-postillen er som bekendt en oversættelse fra svensk (jf. Brøndum-Nielsen 1959:11ff. pass.), og citatet ovf. genfindes ord til andet i den svenske postil i håndskriftet AM 787,4° (MP 1:251.28-32). Til de to postiller må det være kommet fra deres fælles postilforlæg (om tekstrelationerne Brøndum-Nielsen 1959:17, 21), og hertil fra et forlæg for den svenske Suso-bearbejdelse som er bevaret i fragmentet Sth. A 27. I dette fragment finder man nemlig citatet for tredje gang, men i en form der på et enkelt punkt må regnes for sekundær i forhold til postillernes ordlyd, at dømme ud fra oversættelsesgrundlaget, den lat. Suso-tekst (om de østnordiske Suso-oversættelser og deres forlæg Ronge 1972:sp. 443); jf. *Et pro gloria temporalis et mentis elacione, qua ceteros .. inflati preire ambiebant .., tanta penarum mole ac pondere premebantur ..* lat. Suso:90.22-24, svarende til postillernes *Oc for wärildz äro j hulke the hafdo astundat at ga ouir andra, nidhir tryktos the mz swa myklom thunga ..* MP 1:251.28-30 (tilsvarende MP 3:326.28-30) og til den let anakolutiske sætning i Suso-versionen i fragmentet A 27 *Ok the som for werldz äro. i hwilke the hafdho astundat gaa ofwer andra. nidherthryktos the mz swa myklom thunga ..* sv. Suso:460.2-4. Ingen af de to postiller henviser selv til Suso; så det er kun takket være art. *stentorn* i Sdw. med dens henvisning til såvel MP 1 som Suso at sammenhængen kan påvises. Den danske postil angiver tværtimod sankt Bernhard som hjemmelsmand (jf. MP 3:326.13-14); men det kan ikke passe efter udredningen ovf., og det er utvivlsomt heller ikke C 56' eneste gale kildehenvisning (jf. bl.a. Brøndum-Nielsen 1959:106, 110 note 1).

I den lat. Suso-tekst lyder modsvarigheden til postillernes og A 27-fragmentets *mz swa myklom thunga som thz storsta sten torn älla biärgh*

ware ower them lakt oc fallit (her citeret efter C 56) således: *tanta penarum mole ac pondere .. quantum aliquis premi posset qui maximam turrem .. super se haberet* lat. Suso:90.23-25. Den enkle korrespondens *turrem* til dobbeltudtrykket *sten torn älla biärgh* godtgør at det skal forstås som eksempel på fænomenet »synonymdublering«. Det er ofte iagttaget i den filologiske litteratur (jf. bl.a. Wollin 1981:151f. m. henvisn., 1983:146-148), og af Johs. Brøndum-Nielsen (1959:78) tilskrevet to modsatte årsager: enten en oversætters ufrihed over for sit forlæg, der får ham til først at oversætte en glose mest muligt direkte og derefter at supplere med et friere valgt, mere hjemligt synonym, eller en oversætters/forfatters frihed til at vælge en retorisk figur med indtrængende og indprentende effekt. *Sten torn älla biärgh* synes snarest at henhøre under den første årsag, idet førsteleddet i dobbeltudtrykket netop er nogenlunde direkte oversat fra lat., skønt allerede tillægget *sten* signalerer en vis frigørelse i indprentende eller udmalende retning, og andetleddet er et friere valgt synonym, eller måske rettere her: et i forhold til konteksten mere effektivt udtryk. – Hvis dette er rigtigt, så er Suso-oversættelsens *sten torn älla biärgh* ikke et eksempel på brug i flæng af ordene *glda. torn* og *biärgh*, og således yder ej heller sedlen med C 56-citatet i GldOs samlinger noget sikkert bidrag til en mulig sproglig forståelse af at lat. *mons* skulle være gengivet med *glda. torn* 'tårn'. Og før end de svenske – eller de østnordiske – Suso-oversættelser og deres indbyrdes forhold er nærmere undersøgt, kan det i al fald heller ikke være rimeligt at lægge større vægt på det i og for sig opsigtsvækkende faktum at den fuldstændigere svenske Suso-oversættelse, som er overleveret i håndskriftet Sth. A 4, har modsvarigheden *all wärldz bärgh* sv. Suso:126.20 til latinens *maximam turrem*; under alle omstændigheder er det en gengivelse af *turris* med fsv. *biärgh* og ikke af *mons* med fsv. *torn*.

De betingelser der ovf.: p. 10 stilledes som minimum for at man kunne betragte en forbindelse mellem Højs. 4.6 og den danske vises *mirra thorn*-passage for sandsynlig, må altså efter nøjere overvejelse erklæres for ikke særlig tilfredsstillende opfyldt – *mons murrae* (og *collis turis*)/*mirra thorn*-konteksterne synes ikke at harmonere særlig godt, og en sikker kontekstuafhængig forklaring af at *mons* (*murrae* og *collis turis*) skulle være omskrevet til *(mirra) thorn* '(myrra)tårn' gives næppe. Det sidste gælder vel at mærke også, når man tager hensyn til svensk materiale som det er fremlagt i Sdw. (i art. *biärgh, torn*) og i udgaven af glossaret i håndskriftet Ups. C 20 (i art. *mons* og pass.), samt til

vestnordisk materiale som det kan opspores i AMKO's samlinger (under opslagsordene *berg/bjarg, fell/fjall, lophús, stoppull og turn*).

Dette resultat fører videre til at spørge om sammensætningen *mirra thorn* tolket 'myrratårn' kunne have en eksistensberettigelse uden den vanskelige forankring til Højs. 4.6, eller om man bør se sig om efter et etymologisk alternativ til tolkningen *thorn* 'tårn'?

Det mest nærliggende indhold at forbinde udtrykket *mirra thorn* 'myrratårn' med er vel 'myrrabeholder', forstået enten som salvekruke eller røgelseskar (det sidste foreslået mundtligt af Erlingur Sigurðsson, p.t. Helsingfors). Her er man på sikker mariologisk grund, idet beholderen eller karret i al almindelighed er et udbredt og mangetydigt Mariabillede (jf. bl.a. Salzer 1967:17) og kendes både med indholdsspecifikationen balsam, salve, virak og myrra i al fald fra den tyske middelalderdigtning. Salzer (op.cit.:11, 17, 172) bringer disse citater, der alle henviser til Maria: *godes kæstliche balsemschrein; darumme bist du dat reine luter balsem vat; die ist daz edel salben vas; dû mirren vâz an allen schimel* [d.v.s. glans], *dû edeliu wîrouchbühse; vater, kint mit geiste wart beslozzen bi dir reinez mirren vas gar stæte* [d.v.s. ganske stadigt, fast]; *dû edelez mirren faz; mirrekafse* [d.v.s. -kapsel, -skrin, -beholder]. Den danske Mariavises beskrivelse af *mirra thorn* som *thet rødhæ* kunne udmærket stemme med denne tolkning, da rød jo er guldets farve par excellence og en beholder forestillende Maria naturligvis må tænkes at være gjort af et ædelt stof som fx guld. Men tolkningen forudsætter rigtig nok overbevisende argumentation for at et kar til røgelse eller salve kan få navn af tårn.

Ifølge Aron Andersson (1965:sp. 619ff.) er middelalderlige liturgiske kar ofte arkitektonisk formede som tårne, templer eller kirker. Det gælder dog i første række kategorien af *vasa sacra*, de kar der kommer i direkte berøring med indviet brød og vin og altså med Kristi legeme; en underkategori har ligefrem den formbeskrivende betegnelse *turres* eller *turricula* og fungerer på symbolplanet som billede på Kristi legemes to uindtagelige opholdssteder, hans jomfruelige moders liv og graven. Røgelseskar tilhører kategorien af *vasa non sacra* og har øjensynlig aldrig selvstændig tårnform; men deres låg kan være skabt som tårne eller hele miniaturebyer af huse og kirker, symboliserende Det ny Jerusalem (jf. også Jørgensen 1926:676).

Visens *mirra thorn* kunne godt tænkes at sigte til sådan et tårnformet låg på et røgelseskar; men der gives vel at mærke ingen sikre verbale korrespondenser til dette sagforhold i form af sikre middelalderlige ek-

scmpler på brug af fællesnordisk *torn* eller sammensætninger hermed i betydningen 'beholder (til røgelse)', så vidt man kan dømme ud fra ordbøger og ordbogssamlinger. Sdw.s *gultorn* vækker nysgerrigheden, men viser sig at stå for et regulært bygningsværk, om end fra legendens eventyrlige verden (jf. Sdw. art. *gultorn* m. henvisn.). De nærmest opdrivelige paralleller er vist den *sølfh hønne* der ifølge Andersson (1965:sp. 621) figurerer i et inventarium fra Visby domkirke som formodet betegnelse for en ciboriedue, d.v.s. en dueformet beholder til det indviede brød, og det *mirruskip með latuns skeid* [d.v.s. med mes-singske] (AMKO m. henvisn. til DI 9:297) som indgår i inventarlisten af 1525 for den islandske Hólar-domkirke, side om side med bl.a. *eitt corporálshus með. xx. corporalum* [d.v.s. klæder til at anbringe indviet vin og brød på], *ij. krismaker* [d.v.s. kar til den indviede olie] og *ij. handklæði. annad með glit* [d.v.s. glimmer]. *enn annad með sprang* [d.v.s. en slags mellemværk eller borter] (DI:ibid.); at der hermed menes et (myrra)røgelseskar er allerede sandsynligt ud fra konteksten, men helt obligatorisk, når man husker på at røgelseskarrets middelalderlatinske benævnelse var *navicula* p.gr.a. dets karakteristiske bådform (Andersson 1965:sp. 625). Parallellen til *mirra thorn* 'myrratårn' i betydningen 'røgelseskar' halter imidlertid i begge tilfælde; for mens både (-)hønne og -skip som navne dækker genstanden i dens helhed, måtte (-)thorn 'tårn' jo være pars pro toto, og ydermere er den semantiske relation mellem sammensætningsleddene en anden i ordet *sølfh hønne* end i ordet *mirra thorn* 'myrratårn'; her formodes førsteleddet at angive sidsteleddets indhold, der angiver det dets materiale. Særlig vægtige argumenter for at tolke *mirra thorn* som 'kar med røgelse (af myrra)' kan således ikke præsteres, og havde de endelig kunnet, var det vel tvivlsomt om en genstand fra liturgien med uvis gammeltestamentlig tilknytning (jf. bibelhenviisningerne hos Salzer 1967:17, 158, 172, 196) ville passe ind i sammenhængen af overvejende gammeltestamentlige billeder.

Om en middelalderlig salvebeholder af form som et tårn synes der ikke at foreligge efterretning. Men fra selve Bibelens verden kendes en beslægtet tårnformet genstand, hvis man skal tro Gillis Gerleman. Han oversætter den hebraiske tekst af Højs. 5.13, der er en del af en *wasf*, med »Seine Wangen sind wie ein Balsamgarten, Salbtürme; seine Lippen sind Lilien, triefend von flüssiger Myrrhe« (1965:171). Bagved må ligge en ældre tolkning af hebraikken, eftersom der også forekommer tårne i den danske 1871-oversættelses version af dette Højsangssted:

»Hans Kinder ere som duftende Blomsterbede, Taarne af vellugtende Urter; .. hans Læber ere som Lilier, der dryppe med flydende Myrrha« (da. 1871). Men Gerleman er vist den første som mener at kende en forklaring på det tilsyneladende gådefulde salvetårn, idet han (op.cit.:175) henviser til ægyptiske billedfremstillinger af festsituationer fra Det nye Riges tid (ca. 1550-1100), hvor fornemme gæsters hoveder smykkes med »salvekegler«, d.v.s. kunstfærdigt tilvirkede, parfumerede opsatser i kegleform, som tjener til at omgive bærernes hoveder med en aura af vellugt. En mulig litterær allusion til fænomenet på ægyptisk grund finder han (ibid.) i nogle linjer fra et oldægyptisk kærlighedsdigt: »Lege Myrrhe auf dein Haupt./Kleide dich in (feines) Leinen. Salbe dich mit den echten Wundern der Gottesopfer«. Bortset fra at både tydingen '(salve)tårn' og associeringen med de oldægyptiske genstande er omstridt (jf. Pope 1977:540), så er der imidlertid ingen hjælp at hente her til belysning af *mirra thorn*-passagen, af den enkle grund at tårnene i Højs. 5.13 først dukker op i visse sene bibeloversættelser (fra hebraisk) og at verset i Vulg. selv ikke med den bedste vilje kan ses at handle om tårne; ordlyden er denne (i alle håndskrifter som overhovedet indeholder kommensurable tekster): *genae illius sicut areolae aromatum consitae a pigmentariis* [det vil sandsynligvis sige: .. som bede af krydderier, tilsæede af farve-/salvehandlerne] *labia eius lilia distillantia murram primam*.

Idet der altså heller ikke er meget udkomme ved forsøgene på at tolke *mirra thorn* som 'myrratårn' uafhængigt af Højs. 4.6 – selv om 'røgelseskar' ikke kan kaldes helt udelukket –, bliver behovet for en anden identifikation af *thorn* dog nu for alvor påtrængende.

Adskillige år før Ernst Frandsen øjensynlig som den første foreslog tolkningen 'myrratårn', havde P. D. Steidl oversat »Crist vndhæ megh then helighanz nadhæ« samt andre middelalderlige danske Mariaviser til moderne dansk og i den anledning måttet tage sit parti over for forbindelsen *mirra thorn*. Han gengiver den »Myrrhatorn« (1918:18) og bestemmer derved andetleddet som sb. gl. *thorn* 'torn'.

Lydligt-ortografisk er denne bestemmelse lige så gnidningsfri som i identifikationen med gl. *torn*. Oprindeligt *t* og *th* er blandet sammen i teksten. <t> er det almindeligere tegn for begge, <th> er det sjældnere, idet dog <t> og <th> tilsyneladende veksler frit for oprindeligt *th* i pronominal og adverbiale småord, jf. fx *tornet* (best. sg.) 'tårnet' str. 12.2, *taldhæ* (præt.) 'talte' str. 5.7, *tyrtell* 'turtel' str. 6.5 med <t> for oprindeligt *t*, *tistæ* (pl.) 'tyste' str. 2.3, *tenkæ* 'tænke' str. 4.1 med <t> for oprin-

deligt *th*, *tu* og *thu* 'du' str. 2.6 resp. 2.5, *teth* og *thet* 'det' str. 2.6 resp. 1.3 med <t> og <th> for oprindeligt *th* i småord. (*Dauitz*) *thorn* '(Davids) tårn' str. 7.6 er det eneste sikre eksempel på <th> for oprindeligt *t*, låneordet *thronæ* 'trone' str. 9.4 med lidt uvis forlydskonsonantisme (jf. DEO art. *trone*) et muligt andet, og *thyener* (præs.) 'tjener' str. 10.7 er endelig eneste sikre eksempel på <th> for oprindeligt *th* uden for småord. Uanset om man identificerer *thorn* med gl. *torn* eller *thorn* vil ordet således rent ortografisk gå imod strømmen; men der vil være støttemateriale både for den ene og den anden tolkning.

Grammatisk er *thorn*-tolkningen straks vanskeligere, fordi dette sb. i de nordiske sprog oprindeligt er mask. og tillægget *thet rødhæ* til tekstens *mirra thorn* jo indiskutabelt neutr.

Nu er genusvekslen et fænomen som sproghistorikere normalt håndterer med stor langmodighed og elegance, og man behøver da heller ikke at lede længe i GG for at finde egnede argumenter for en overgang fra mask. til neutr. her. Genusskifte som følge af forskydning i numerusopfattelsen (jf. GG § 506.2a slutn.) er én mulighed, sådan at forstå at sg. *thorn* brugt i den kollektive betydning 'tjørnekrat, -ris' ell. lign. (jf. Kalk. art. *Torn* 2), Sdw. art. *þorn* 2) slutn.) kan være blevet opfattet som pl. og ordet derfor som neutr.-ord, da kun dette genus har pl. uden endelse. Genusskifte ved påvirkning fra neutrale synonymmer (jf. GG § 506.2b) er en anden nærliggende mulighed, når gl. *ris*, *træ* og afledningen *thyrni* er neutr. og delvis ensbetydende med *thorn* (jf. Kalk. og Sdw. art. *Torn* resp. *þorn*).

Er argumenterne således lette nok at mobilisere, er støtteeeksempler det til gengæld ikke. Når GldOs materiale er sigtet for potentielle tilfælde af apokope (*thornene* ell. lign. > *thornen*), bliver højst to-tre belæg tilbage, hvor sammenhængen taler for at man tolker formen *t(h)ornen* som best. pl. og altså neutr.; Sdw. har ét tilsvarende belæg. Jf. fx *Skodhæ .. ham nw i hiertæns bieskelighiet oc mæst nær hoffdit hans fult meth thornen slaas hardælighe* da. BonM:78r, der er oversat fra svensk og hvis svenske pendant lyder .. *mz thornom* sv. BonM 195.2; et par linjer længere fremme findes Sdw.s eneste belæg på pl. *thornin* (op.cit.:195.5). Et muligt, men let usikkert belæg på ubest. pl. uden endelse, og altså tilsyneladende af neutralt genus, er *O gode ihesu loff væreltek som kronet/var meth torn oc thiit helligæ hoffuet/saar giordh/meth M stynggh/oc aff spoth/fyngæ the tek eth tomt rør* Bønneb. 4:330.7. Men den slags eksempler som man i denne forbindelse først og fremmest ønsker at finde, eksempler i neutr. sg. svarende til (*mirra*) *thorn thet rø-*

dhæ, glimrer ved deres fravær i glda. materiale, såvel som i senere dansk. Det sidste må man skønne ud fra et eftersyn i ODS, de større danske dialektordbøger samt det i DS fremlagte kildemateriale vedrørende stednavne med efterleddet *torn*; at *Jydetorn* er optegnet som *Jyde tornet* og angivet som skovpart i en skøde- og panteprotokol fra 1701 (jf. DS 10:59), kan ikke tillægges større betydning, så sent og så fuldstændig enkeltstående som dette belæg er.

Selv om neutr. sg. *thorn* aldrig skulle have eksisteret i dansk, kan *thorn*-identifikationen dog ikke erklæres for helt umulig endda, idet *thet rød hæ* også uden alt for mange krumspring kan forstås som en tekstfejl (blandt adskillige i »Crist vnd hæ then helighanz nad hæ«); den kan enten være løbet skriveren i pennen under indtryk af de mange omkringstående efterstillede adjektivattribitioner i neutr.: (*gull*) *thet rød hæ* str. 6.1, (*bergh*) *thet hø væ* str. 6.2, (*Dauitz thorn*) *thet bold hæ* str. 7.6 og (*gul*) *thet rød hæ* str. 10.6, eller den kan være opstået ved fejlagtig læsning af et forlægs *thñ*=*then* som *thz*=*thet*; bogstaverne <n> og <z> ligger til tider temmelig tæt op ad hinanden i middelalderlig skrift (jf. tegnækkerne hos Cappelli 1973:229 og 405), så forveksling er ikke usandsynlig. – Et muligt tilfælde af inkongruens, henvisning med *thet* i neutr. til sb. glda. *sÿn* i fælleskøn, findes i str. 9: *Sibilla hun soo then samme syn, /hun lot en keyseræ skod hæ, /y Romære stath vnd her hemmelsens skin, /thet haffdæ oss gled hæ at biwd hæ* str. 9.5-8. Det er dog ikke nogen sikker støtte for tanken om at skriveren eller forfatteren i al almindelighed har vaklet i genusbrugen og af den grund skulle være kommet til at skrive *mirra thorn thet rød hæ* i stedet for *then rød hæ*. Dertil står *thet* for langt fra *syn*, og ydermere lader det sig formentlig også tyde som en sammenfatning af alt det foregående, foruden som genoptagelse af det enkelte ord *syn*.

Det ligger i arten af P. D. Steidls arbejde at der ikke gøres rede for *thorn*-tolkningens semantiske implikationer. Hans Brix, der gengiver *mirra thorn* på samme måde som Steidl (1935:76, 78), sætter til gengæld fyndigt betydningen på plads ved at henvise til ordene *fasciculus murrae* i Højs. 1.12 (op.cit.:76, her dog angivet som 1.13 efter den nugældende versinddeling). Sprogligt-leksikalsk virker dette forslag ved første øjekast langt mere tilforladeligt end (Ernst Frandsens og) Søren Kaspersens tilordning af *mirra thorn* 'myrratårn' til *mons murrae* (og *collis turis*), for så vidt som både *fasciculus* og *thorn* kan gengives 'ris' ell. lign., det første dog med diminutiv-modifikationen 'lille'; og modsvaregheden *myrrabusk* til *fasciculus murrae*, som går støt igen i den lu-

therske bibeloversættelse fra og med Christian den Tredjes Bibel 1550 (her i formen *Myre busk* da. 1550) og frem indtil 1871-oversættelsen af Det gamle Testamente, kunne yderligere synes at bidrage til forslaget konsolidering.

Dets grundlag begynder dog at smuldre ved andet øjekast, når man vender opmærksomheden mod den tekst der omgiver *fasciculus murrae*, og som Hans Brix (op.cit.:76) ikke lader komme til sine læseseres kundskab. Den lyder: *fasciculus murrae dilectus meus mihi inter ubera mea commorabitur* [d.v.s. et lille bundt/en lille pakke (jf. ndf.) myrra (er) min yndling/»min ven« mig, mellem mine bryster skal det/den/han dvæle/hvile]. I moderne oversættelser af den hebraiske grundtekst tales der om *myrrapose* (da. 1931), *Myrrhenbeutelchen* (Gerleman 1965:109) og *bundle of myrrh* (Pope 1977:292), det sidste sted med denne forklaring: » .. The wearing of a sachet of some perfumed substance between the breasts was common in the Near East, at least until more convenient ways of applying perfume became available. One may still find in antique shops necklaces with a little hollow pod for holding the aromatic material« (op.cit.:351). Her sigtes altså oprindeligt til en lille sammenknyttet pose eller pung som har indeholdt myrra i præpareret stand, måske udrevet med olie (jf. Van Beek 1969:84), og der er ikke det fjerneste til hinder for at denne betydning også dækkes af Vulg.s udtryk *fasciculus murrae*, selv om man ved en isoleret betragtning måske først ville tyde det som et bundt kviste fra myrratræet. *Fascis* kan ifølge ordbøgerne (bl.a. Lewis and Short 1975 og Sleumer 1926) godt anvendes i videre betydning end 'bundt, knippe, ris', nemlig blot om en pakke ell. lign. – *fasciculus* følgelig om en lille pakke –, og *murra* betyder både 'træarten myrra' og 'drogen myrra'.

Det fællesnordiske ord *thorn* (glda. *thorn*) er intetsteds i ordbøgerne afhjemlet i betydningen 'lille knippe, pakke, sammenknyttet pose eller pung', og hvor *fasciculus murrae* med sikkerhed optræder i middelalderlig nordisk oversættelse, finder man da også dette hypotagmes kerneled gengivet med andre gloser, glda. *knippe* (i opbyggelsesskriftet Stockholm A 29:41v og 53v og i Bønneb. 2:292.14) og *klase* (da. Suso:105.18), fsv. *kiärve* (MP 1:114 og sv. Suso:179, begge dele ifølge Sdw.); i vestnordisk synes det ikke at være belagt. Men når både *fascis/fasciculus* og *thorn* kan betyde 'ris, busk', kunne man så alligevel ikke med Hans Brix forestille sig at *mirra thorn* var tænkt som gengivelse af *fasciculus murrae*, blot valgt af en oversætter der ikke har været i stand til, eller ikke lagt vægt på, at få den til Højsangskonteksten passende

betydning frem (om bibeloversættelser med eksempler på såkaldt litteral oversættelse af polysemer se bl.a. Frederiksen 1985:287ff.)?

Fra rent sprogligt synspunkt må man herimod indvende, at nok er gloserne 'ris' og 'busk' adækvate oversættelser af såvel lat. *fascis/fasciculus* som glda. *thorn*, men de er det vel at mærke i forskellige betydninger. For *fascis/fasciculus*' vedkommende i betydningen '(lille) knippe, bundt (af grene)' (jf. ODS II. *Ris*, 4) og *Busk*, 3)), for *thorns* derimod i betydningen '(lille) træ, småtræer (med torne), krat' (jf. ODS II. *Ris*, 2) og 3), *Busk*, 1) og 2)). De nordiske ordbøger (først og fremmest GldOs samlinger, Kalk., ODS og Sdw.) afhjemler som sagt ikke med sikkerhed betydningen '(lille) knippe, bundt' etc. af fællesnordisk *thorn*, de lat. (først og fremmest Lewis and Short 1975 og Sleumer 1926) ikke betydningen '(lille) træ, småtræer (med torne)' etc. af *fascis/fasciculus*. Skønt langt største delen af GldOs righoldige *thorn*-materiale stammer fra oversættelseslitteratur og sedlerne som oftest meddeler oversættelsesgrundlagets ordlyd, findes der bemærkelsesværdigt nok ikke et eneste tilfælde af korrespondensen *fascis/fasciculus* ~ *thorn* i samlingen, selvfølgelig bortset fra det potentielle som drøftes her. *thorn* er standardoversættelse af lat. *spina*, desuden et par gange brugt for lat. *sentis* 'tornebusk' og hos Christiern Pedersen i vokabulariet også for *luma* og *Uepres*.

At fællesnordisk *thorn* ikke er afhjemlet i betydningen 'knippe, bundt (af grene)' kunne dog se ud til at modsiges af art. *horn* hos Sdw. For her anføres en lille række citater under hovedrubrikken »torn, törne, torntag« (modsat »törne, törnbuske, -buskar«) og underrubrikkerne »törne, törnqvist« og koll. »törne, törnris«, der semantisk synes at ligge tæt op ad *fascis/fasciculus*; fx *skal iak .. sargha idhert köt mz torn ok tyslom aff öknenne* MB 2:93. Fra GldOs samlinger kunne enkelte tilsvarende i øvrigt fremdrages, fx *Jæk skal syndærknwsæ edhræ kødh meth ødhkins thornæ ok tiszet* GldBib.:Dom. 8.7. Men disse citater har på én undtagelse nær alle yderst ude bibelsk udspring og viser sig dér aldrig at referere til glosen *fascis/fasciculus*, altid til glosen *spina* (først og fremmest om tornekroningen, bl.a. Mt. 27.29, derudover kun Dom. 8.7).

Undtagelsescitatet hos Sdw. er dette fra Ivan Lejonriddaren: [Ivan] *bardhe sik mz thorn ok qwista* sv. Iv:v. 2069 (1849-udg.), der i den danske version af samme tekst efter håndskriftet K 47 tilsvarende lyder .. *borde segh met torne och qwiste* da. Iv K 47:v. 2179 (i K 4 derimod utvivlsomt sekundært *torne qwistæ* da. Iv K 4:v. 1990). *Thornltorne* sy-

nes her at betyde 'tornede grene'. At det ligefrem skulle være sådanne samlet til et sirligt bundt forbyder den videre tekstsammenhæng at antage, idet den melder om en vanvidshandling: *Owit hans hiærna swa fordreffthet all siin klædhe han aff sik reefflok bardhe sik medh thorn ok qwista, lthy at han ænkte vætta vistæ. Han lop a mark ok villa heedh* sv. Iv:v. 2185-2189 (1931-udg.); i den oldfranske tekst findes ingen modsvarighed til ordene *bardhe sik mz thorn oc qwista*, så det hjælper i al fald ikke at inddrage den: *Lors li monta uns torbeillons* [d.v.s. en hvirvel]/*El chief* [d.v.s. hovedet] *si granz, que il forsane* [d.v.s. bliver rasende], *Lors se descire* [d.v.s. flår (tøj) af sig] *et se depane* [d.s.]/*Et fuit par chans et par arees* [d.v.s. dyrkede marker] fr. Iv:v. 2804-2807. Da det andetsteds i ridderdigtningen viser sig at man kan ride igennem *torne og kviste*, er forbindelsen nok rettelig at forstå som en alment anvendelig episk formel; jf. [han red] *giømen torne och tocke qwiste* da. Fred.: v. 76 (~ *genom thorn och thiukka qwistæ* sv. Fred.:v. 121). Det taler selvfølgelig imod den tanke at *thorn/torne* det pågældende sted i Ivan-teksten skulle dække specialbetydningen *fascis/fasciculus*.

De sproglige vanskeligheder der viser sig, når man prøver at forstå *mirra thorn* som oversættelse af *fasciculus murrae* – også uafhængigt af den specialbetydning som udtrykket oprindeligt synes at sigte til –, gør Hans Brix' tolkningsforslag mere end tvivlsomt. Hertil kommer vanskelighederne ved at sætte det i relation til visekonteksten.

Hvis man forsøgsvis forestillede sig at *mirra thorn* faktisk skulle gøre det ud for 'myrrape', den formodede rette betydning af Højsangens *fasciculus murrae*, ville billederne i str. 7s første halvdel være af mere blandet karakter end der i øvrigt normalt er belæg for i visen. Eller rettere: to indbyrdes velafstemte billeder, først og fremmest appellerende til synssansen, ville være adskilt af et uvedkommende, appellerende til lugtesansen, idet str. 7.1 jo oplyser at jomfruen er smal som en vånd og str. 7.3-4 i forståelig forlængelse heraf at hendes bælte er et ubesværet båret silkebånd, hvorimod str. 7.2 ville beskrive den enestående kvalitet af hendes vellugt ved at sammenligne med en myrrape. I den øvrige vise fastholdes billederne altid over mindst to linjer (jf. bl.a. eksemplerne ovf.: p. 9), undtagen i den let korrupperede passage str. 6.5-6; her skiftes der til gengæld billede på helt utvetydig måde: *Øwen hauer hun tyrtell syn, loc haar .. som palmæ quistæ*.

Hvis man omvendt forestillede sig at *mirra thorn* blot var tænkt som betegnelse for '(et bundt af) kviste fra myrtræt', sådan som sammenstillingen af *fasciculus murrae* og *mirra thorn* hos Hans Brix umid-

delbart lægger op til, så ville man stå over for et eksempel på en oversættelsespraksis der er i klar modstrid med den hvorom samtlige visens øvrige Bibelallusioner vidner; som nævnt og eksemplificeret ovf.: p. 9 drejer det sig overalt om frie gengivelser af særdeles velfordøjjet Høj-sangsmateriale.

Endelig bør det også anføres imod Brix' tolkningsforsøg at *fasciculus murrae* og folkesproglige ækvivalenter hertil lige så lidt som *mons murrae* optræder blandt Salzers Mariabilleder hentet fra middelalderlig tysk litteratur og lat. hymnepoesi (1967:172ff.). Salzer citerer alene udtrykket fra to skolastiske forfattere, den ovennævnte Alanus de Insulis og Anselmus Cantuariensis (1033-1109) (op.cit.:174). Alanus bruger det imidlertid om Kristus, dels fordi Kristus forårsagede bitterhed ligesom myrraen kan det – in casu den bitterhed Maria smagte ved sin medleven i sønnens lidelse –, dels fordi Kristus ved at indfinde sig i sin jomfruelige moders legeme bevarede det fra forrådnelse, ligesom myrraen kan bevare legemet fra at rådne. Hos Anselmus derimod er det Maria der er *fasciculus murrae*, og hun er det ubetinget for det gode, idet hun med en række velkendte gammeltestamentlige billeder anråbes som bl.a. *myrrha electa*, *piscina in Esebon*, *virgula fumi ex aromati-bus*, *fasciculus myrrhæ et thuris inter ubera sponsi*, *terebinthus extendens ramos* [d.v.s. grene] *gratiæ et salutis* PL 158:960C. Denne bøn er dog ikke overleveret på nordisk grund, så vidt man kan dømme ved eftersyn af ordbøgernes teksthenvisninger under sammensætninger med *myrra*. Heraf fremgår også at hverken de fire glda. belæg på *myrreknippel-klase* eller de to fsv. på *mirrakiärve* anvendes om Maria, men enten om Jesus (MP 1:114, sv. Suso:179, Bønneb. 2:292.14, vist også A 29:53v) eller om medicin for sjælen (A 29:41v).

Selv om man således af flere grunde må afvise Hans Brix' forslag til forståelse af udtrykket *mirra thorn* som 'myrratorn' ~ *fasciculus murrae*, er det ikke dermed givet at forslaget til identifikation af *thorn* med glda. *thorn* bortfalder.

En sammensætning *mirra thorn* kan usøgt forstås som 'myrrabus, -træ'. Som nævnt er glda. *thorn* (og nyda. *torn*) brugbar betegnelse for 'busk eller ris (med torne)'. Ganske vist har hverken GldO eller Kalk. (eller ODS) synderlig mange simplexbelæg uden for de bibelske udtryk *falde blandt torne* (om sædekornet), *hente vinbær af torn*, *torn(e) og tidsler og lilje blandt torne*, og de gælder ikke rigtig, fordi *torn* her afspejler lat. *spina* med dobbeltbetydningen 'torn' og 'tornebusk'. Fra GldOs samlinger kan dog bl.a. anføres disse eksempler (fortrinsvis i

kollektiv betydning): .. *oc æn nw stor egh, hasl, torn* 23/6 1474 (Sønder hd.-tg., Lolland), .. *oc ther till all oc tornn aff wnderskowen* 16/9 1500 (København, kanc.), *Ok nar han ganger aff wæyen, Tha gaar han J tornæ .. ok stinger segh* Sydr.:145-146 (her dog oversættelse fra *dorne* i mnt. tekst); det er især værd at bemærke at Christiern Pedersen i vokabulariet sidestiller *busk* og *torn* i sin oversættelse af adj. *dumosus* til *fuld aff buske vel torne*, det sidste dog vist nok afspejlende forklaringen *spinis plenus* i *Catholicon* (art. *dumosus*). Desuden er glda. *thorn* og nyda. *torn* ifølge ordbøgerne velrepræsenteret som andet sammensætningsled i betydningen '(tornet) busk' (fx *hagen-/hav-*, *hyben-* og *slåentorn*), og endelig er simplex *torn* et udbredt ord for 'busk' i dialekterne, stedvis endda almindeligere end *busk* (ifølge seddel i ØMO-samlingen udskrevet fra den utrykte Nordsjællandsk Ordbog af J. K. Kryger (1844-1894)).

Ydermere er *mirra thorn* med et andet sammensætningsled i betydningen '(tornet) busk' rent sagligt en rammende betegnelse netop for myrraplantearterne. Både af nutidens botanikere (jf. bl.a. Van Beek 1960:71f., Jensen 1974:108) og af klassiske naturhistoriske forfattere som Plinius den Ældre (23-79) og Theofrast (ca. 372-287) skildres de nemlig som lave, stærkt forgrenede og tornede buske eller småtræer, mest malerisk måske af Theofrast: »The myrrh-tree .. is said to be still smaller in stature and more bushy [end røgelsestræet, hvormed vist menes arten *Boswellia charteri*]; it is said to have .. a tough stem, which is contorted near the ground, and is stouter than a man's leg; and to have a smooth bark like that of andrachne. Others who say that they have seen it agree pretty closely about the size; neither of these trees, they say, is large, but that which bears myrrh is the smaller and of lower growth; however they say that, while the frankincense-tree .. has a leaf like that of bay [d.v.s. brunrød] and smooth bark, that which bears myrrh is spinous and not smooth, and has a leaf like that of the elm, except that it is curly and spinous .. at the tip like that of kermes-oak« Theofr.:235.

I forhold til visesammenhængen er tolkningen 'myrrabuske, -træ' ganske tiltalende, for så vidt som anden linje af str. 7 hermed bliver tematisk beslægtet med første. I første linje introduceres vækstbilledet, Maria som en slank vånd, og så tilføres nye suggestive nuancer gennem oplysningen om at Maria (også) er som *mirra thorn thet rødhæ*. Hermed kan sammenlignes andre udsagn om Marias udseende der gentages, udfoldes, videreudvikles eller suppleres over to eller flere linjer,

som fx *hun er vel cledh til foth oc handh* [rettet fra *handh oc foth*], *i purpur oc iacinto, li bollæ kin oc blianth, lin koko oc .. binstinctu* str. 4.5-8 og *Hun hauer en kronæ bodhæ ven oc boll, /er laudh meth dyræ stenæ* str. 10.1-2. Da en busk ikke umiddelbart associeres med 'slankhed', medmindre den er på skudstadiet (jf. ndf.), kunne der dog højst synes at være tale om sideordnede billeder fra samme sfære.

Desuden er 'myrrabusk'-tolkningen mariologisk forsvarlig, for så vidt som der findes en veritabel park af Mariabilleder hentet fra eksotiske træers og buskes verden og myrraen endda også synes at tilhøre den.

Blandt de mere gængse herhenhørende plantearter fra Salzers oversigter (1967:pass.) kan nævnes balsam-, granatæble-, kanel-, mandel- og oliventræ, rosenbusk og vinstok, Libanons ceder, cypres, myrte, palme og terebinte (terpentintræ). Alle disse billeder af Maria som vækst i en paradisisk have stammer hovedsagelig fra to steder i Det gamle Testamente. Det ene er den berømte og ofte illustrerede passage i Højs. 4.12-14, hvor bruden kaldes en lukket have og et væld under segl: *hortus conclusus soror mea sponsa hortus conclusus fons signatus* (v. 12)/*emissiones tuae paradus malorum puniceorum* [d.v.s. dine skud (jf. ndf.) (er) en park af granatæbletræer] *cum pomorum fructibus/cypri cum nardo* (v. 13) *nardus et crocus fistula* [d.v.s. kalmus] *et cinnamomum cum universis lignis Libani/murra et aloe cum omnibus primis unguentis* [d.v.s. med alle de fornemste (eller tidligste) (plante)olier] (v. 14). Det andet sted indgår i den såkaldte Visdommens Pris i Siraks Bog (Ecclesiasticus) kap. 24, hvor visdommen i v. 17-23 sammenligner sig selv med al Nærorientens frugtbare herlighed: *Quasi cedrus exaltata sum in Libano et quasi cypressus in monte Sion* (v. 17)/*Et quasi palma exaltata sum in Cades et quasi plantatio rosae in Iericho* (v. 18)/*Quasi oliva speciosa in campis et quasi platanus exaltata sum iuxta aquam in plateis* (v. 19)/*Sicut cinnamomum et aspaltum* [var. *balsamum*] *aromatizans odorem dedi quasi myrra electa dedi suavitatem odoris* (v. 20)/*Et quasi storax et galbanus et ungula* [en slags krydderurt] *et gutta et quasi libanus non incisus* [d.v.s. røgelse (sharpiks der vælder frem) uden snit (i stammen)] *vaporavi habitationem meam et quasi balsamum non mixtum odor meus* (v. 21)/*Ego quasi terebinthus extendi ramos meos et rami mei honoris et gratiae* (v. 22)/*Ego quasi vitis fructificavi suavitatem odoris et flores mei fructus honoris et honestatis* (v. 23).

Som det ses optræder myrra i begge forbindelser. I den sidste drejer det sig antagelig oprindeligt om myrra som stof, i den første derimod om

væksten myrra ifølge de moderne eksegeter (jf. Gerleman 1965:161, Pope 1977:453, 494(?)), og deres tydning er fuldt forenelig med Vulg.s tekst, idet den i begge tilfælde benytter glosen *murra* og denne som nævnt er bærer af både stof- og vækstbetydningen. På grund af *murra*-glosens tvetydighed er det uvist om Salzers (beskårne) materiale kun vidner om brug af drogen som Mariabillede eller om brug også af væksten. Men i den danske bønnesamling Visdoms Spejl, som den er optegnet i håndskriftet AM 784,4°, er der ingen uvished tilbage, når Maria på sin fødselsdag anråbes således i en bøn, der i øvrigt har skummet fløden af Mariabilledernes mangfoldighed: *O tw høge saddæfær trææ* [navn for *Curcuma zedoaria*, en art gurkemeje] *O tw wellwctændæ sypress træ O tw ædælig balsom riis, tw mirræ stock oc palmæ qwist tw skønæ rosææ aff iherico O tw olli trææ gior oss armæ menniskæ frii i thenne tiid at wij skwllæ døø* 309r15-20. Sammenhængen gør det utvivlsomt at *mirræ stock* skal forstås som 'væksten myrra', idet *stock* da har samme betydning som *stok* i fx *kål-*, *rosen-* og *vinstok*, d.v.s. 'tyk (hoved)stængel, stamme'. Hvis man forudsætter at *saddæfær* er en – nærliggende, men fejlagtig – gengivelse af lat. *Cedrus* (jf. sammenstillingen *Zeddar. sidyuær* i indholdsfortegnelsen fol. 3*b til Harpestreng-teksten i håndskriftet K 48, ifølge GldOs læsning), så stemmer træarterne i bønnen i hovedtræk overens med dem der nævnes i Sir. 24.17-23, hvor ordet *myrra* dog som sagt antagelig har stofbetydning. Forklaringen på denne tilsyneladende diskrepans er sikkert at det her har fået tillagt vækstbetydning ved en slags dobbelt systemtvang, dels ved påvirkning fra den umiddelbart omkringstående tekst i Siraks Bog, som hovedsagelig handler om vækster, dels ved påvirkning fra Højs. 4.12-14, der indholdsmæssigt står Sir. 24.17-23 nær og hvor *murra* jo sandsynligvis har vækstbetydning. I bønnen Jomfru Marias Rosenkrans (hvorom nærmere Frandsen 1926:149 m. henvisn.) anråbes Maria netop som blomst af en blanding af de vækster der er opregnet i Højs. 4.13-14 og Sir. 24.17-23, således også af myrraen: *O maria, thu esth allæ blomstrenæ søtmæ, porssens makth, Cedri høghæ, malorum puniceorum krafft, alz bæst* [rettet fra *bæstz*] *dønende yrterne oc smørielsenæ hærbærghe och mættende wynkyællære.* *O maria, thu æst allæ rosenæ blomster, Canels oc olye trææss, Nardi Cipri, Palme trææss, mirre, røghelses oc fistule, allæ thee trææ som til heelsæ ok læghedom* [rettet fra *laghedom*] *dughe gongher thu offuer meth thinæ makt ok dygdh* Bønneb. 3:71.4-11. Endelig sammenlignes Maria med selve myrravæksten i Vor Froe Tider, Christiern Pedersens tidebog trykt i Paris 1514: *O hellige gudz*

moder dw lignes ved i mirre træ: aff huilked som vd flyder alder sødeste luct CP 2:285.

Mange omstændigheder, og ikke mindst den at væksten myrra, eller dens blomst, er blevet brugt som Mariabillede i gl.da., giver altså tolkningen *mirra thorn* 'myrrabusk, -træ' et fortrin fremfor Ernst Frandsens, Søren Kaspersens og Hans Brix' tolkningsforslag. Disse er udsprunget af forsøgene på at tilbageføre *mirra thorn*-passagen til en sammenhæng i slægt med den hvorfra største delen af visens øvrige Mariasammenligninger stammer. Det er unægtelig også til fordel for en tolkning, hvis noget sådant lader sig gøre, og hvad angår 'myrrabusk'-tolkningen er det måske heller ikke så umuligt endda.

Ved et eftersyn via Salzer (1967:173) og Jensen (1974:107f.) af samtlige bibelsteder hvor talen er om myrra, indsnævres referencemulighederne hurtigt til én, som til gengæld er rimeligt sandsynlig, nemlig de ovf. citerede Højsangvers om væksterne i den lukkede have, ordene om at *emissiones tuae* er 1) *paradisus malorum puniceorum* .. , 2) *cypri* .. , 3) *nardus* .. , 4) *murra* .. Uanset hvad der har været meningen i grundteksten med det udtryk der i Vulg. gengives *emissiones* – og det har voldt teologerne mange bryderier (jf. især Pope 1977:490f.) –, så er der ingen tvivl om at den moderne tolkning 'skud, spirer, pøder, vækster', som findes bl.a. hos Gerleman (1965:157, 159f.) og i den danske 1931-oversættelse, stemmer med et indhold man i middelalderen tillagde *emissiones* i Højs. 4.13 (og som i øvrigt stadig tillægges det, jf. Sleumer 1926 art. *emissio*). Herom kan man fx forvise sig hos en middelalderlig forfatter som Honorius Augustodunensis, der om Højs. 4.12ff. bl.a. siger følgende i sin *Expositio in Cantica canticorum* (hvorom ovf.: p. 13): *Emissiones sunt virgulæ de arboribus vel herbis pullulantes* [d.v.s. spirende, opskydende]. *De quibus subditur* [:] .. *Emissiones tuæ paradisus malorum puniceorum cum pomorum fructibus. Hortus Ecclesie irrigatus* [d.v.s. vandet] *a fonte Scripturæ tot virgulta* [d.v.s. stiklinger, aflæggere] *emisit, quod inde paradisus succrevit* PL 172:424C.

Går man ud fra at budskabet i Højs. 4.13-14 er dette at skuddene i den lukkede have=bruden bl.a. er skud af myrra, og i *mirra thorn*-passagen dette at jomfruen er slank af vækst som et skud – eller er skudt i vejret som et slankt skud –, og at hun er en myrrabusk, så kan man vel godt se en vis parallelitet mellem de to steder, dermed vel også nogen rimelighed i tanken om at det første er en fjern yderste inspirationskilde til det sidste; semantisk er der ingen tvivl om at gloserne *emissio* og gl.da. *vand* kan dække hinanden, jf. definitionen i ODS på I. *Vaand* 1):

»tynd, bøjlilig, smidig plante ell. stamme, gren, skud, stilk olgn. paa (voksende) plante, busk«. Hovedvanskeligheden ved en sådan parallelisering ligger i at visen sammenligner en person med en vånd/et skud, mens bibelteksten sammenligner en person med en have med skud i. Her er dog på ingen måde tale om så inkommensurable størrelser som Højs. 4.6 og *mirra thorn*-passagen i Søren Kaspersens udlægning (jf. ovf.: p. 14f.), og vanskeligheden er for så vidt allerede overvundet som Mariadigtere i stort tal har sprunget mellemlæddet have over, når de har anvendt de forskellige vækster i Højs. 4.13-14 som Mariabilleder (jf. Salzers materiale under bl.a. *Granatapfelbaum, Narde, Zimmt og Aloe*). At man må regne *mirra thorn*-passagen for en særdeles fri gengivelse, hvis man går ind for tanken om Højs. 4.13-14 som yderste ud-spring (evt. med sidevirkning fra Sir. 24.17ff., jf. *exaltata ~ opp vox-en?*), er næppe en vanskelighed, i betragtning af hvor frie gengivelser man finder andetsteds i visen, uden at genkendeligheden vel at mærke går tabt, det være sig i udtryk som i indhold (jf. ovf. pass., især om den utvivlsomme korrespondens Højs. 6.9 ~ visen str. 3.5-8). Og at valget er faldet just på myrra inden for hele floraen i Højs. 4.13-14 kunne forklares ved at myrra var en vidt udbredt droge i middelalderen ligesom safran og kanel (jf. fx registeret i Harp.:293ff. og Høeg m.fl. 1964:sp. 476ff.) og dertil vel nød særlig prestigefulde som én af de vise mænds kostelige gaver til Jesusbarnet i stalden i Bethlehem.

Netop myrraen gemmer imidlertid på endnu en gåde som bør belyses, hvis man søger at forstå *mirra thorn*-passagen til bunds. Den at *mirra thorn* kaldes *thet rød hæ* i visen. Skal tolkningen 'myrrabus, -træ' opretholdes, må det selvfølgelig også helst sandsynliggøres at farvebetegnelsen rød anstår sig en myrrabus, og at visens digter har vidst det; under alle omstændigheder må det forklares at busken har kunnet få hæftet denne betegnelse på sig.

I et væksthüs i Botanisk Have i København befinder sig en uanselig grøn plante i urtepotte af sædvanligt dagligstueformat, 7-8 år gammel og fremdyrket af frø fra den botaniske have i Göttingen. Ifølge oplysning fra Knud Dahl og Jørgen Damgaard Pedersen, begge Botanisk Have, kan det dreje sig om et medlem af Commiphora-slægten, som myrra tilhører, snarere en Commiphora opobalsamum, hvis nutidige officielle danske navn er *balsamtræ*, end en Commiphora myrrha eller abyssinica, der bærer det officielle navn *myrratræ* (jf. ODP art. *Commiphora*); i al fald er planten af balsamfamilien, og den er muligvis det nærmeste man nogen sinde i Danmark er kommet dyrkningen af myrra

og dermed nærbeslægtede arter. Det forekommer i det mindste ganske usandsynligt at *Commiphora*-arterne skulle have optrådt som kulturplanter i Danmark i middelalderen, når man kombinerer oplysningerne om deres vækstbetingelser (tørkeprægede), deres hjemsted (de vestlige og (vestlig)centrale dele af Sydarabien og Somaliland) og deres dimensioner (jf. bl.a. Theofrast-citatet ovf. samt, fra moderne tid, Jensen 1974:26 og Van Beek 1960:71, 73-75, specielt p. 71, der sigter til *Commiphora abyssinica*: »a tree with a central trunk, whose diameter is sometimes as much as one foot, and whose branches circumscribe an area with a maximum diameter of about twenty feet. Its height ranges from about four to fifteen feet«); jf. også Pedersen m.fl. 1961:sp. 260ff. om middelalderlig nordisk plantekultur.

Digteren af »Crist vndhæ megh then helighanz nadhæ« har altså næppe set væksten myrra i Danmark, og eftersom dens naturlige voksesteder er langt hinsides yderpunkterne for endog de mest berejste danske købmænds og pilgrimmes ekspeditioner i middelalderen (Sydeuropa, Jerusalem, jf. bl.a. Lárusson m.fl. 1965:sp. 15ff., Holtsmark m.fl. 1962:sp. 517ff., Høeg m.fl. 1967:sp. 467ff.), er det overhovedet lidet troligt at han har kendt denne plante af selvsyn, medmindre han da har haft en fortid som opdagelsesrejsende (udover som forsmået elsker, jf. ovf.: p. 7). Som pilgrim kan han dog have stiftet bekendtskab med arten *Commiphora opobalsamum*, der siges at have været dyrket i Ægypten og Palæstina i årtusinder (Jensen 1974:26).

At en dansker i middelalderen normalt ikke med egne øjne har set en myrrabusk, eller med egne øren hørt øjenvidneberetninger herom, er ikke nødvendigvis ensbetydende med at han ikke har kunnet have en rimeligt realistisk forestilling om dens udseende. Så højt estimeret en droge som myrraen lige siden oldtiden har været, er det ikke mærkeligt at også væksten tidligt har tiltrukket sig naturhistoriske og geografiske forfatters interesse. En plante af dette navn er udførligt beskrevet af klassiske forfattere (jf. ovf.), og man kunne tilsvarende vente at en sådan var omtalt i populærvidenskabelige værker fra den danske middelalder, hvor myrra ikke sjældent anbefales som lægemiddel eller lægemiddelingrediens; herom vidner talrige belæg fra lægebogshåndskrifterne og Kvinders rosengård i GldOs samlinger. Man finder imidlertid intetsteds omtale af en plante ved navn *myrra*. Men under rubrikken *Balsamus* har en urtebog følgende beskrivelse, som er opmærksomhed værd, fordi der med *Balsamus* antagelig menes *Commiphora opobalsamum* eller en nær slægtning heraf (jf. Harp.:295 sammenholdt med

ODP art. *Commiphora*), og fordi dette træ siges at have grene i rødlig-grøn farve: *Balsamus. ær ent træ. thær waxær .. innæn india land. Swa høt ænzæ manz arm. ællæ lit høræ. oc hauær grenæ røthælic grøneæ .. innæn .. lyt .. oc bær fryct ænzæ pipær korn. oc thær sum nokæt .. rifær .. a trææt thæræ løpær ut ænzæ brænnæ yrta .. mialk innæn agustæ manæth .. Swa at innæn ent ar rinnær .. wæl ut af trææt trysætiughæ pund ællær fæmtiughæ pund .. oc thættæ træ ær ængin stath innæn wærældæn utæn india land. oc en stath innæn egipt land. oc thæn wætæ [rettet fra wata] ænsæ mialk thær af gær hetær balsamus Harp.:42.16-25 (efter håndskriftet Sth. K 48, tilsvarende op.cit.:114.10-18 efter NkS 66,8°). Farveoplysningen er vel at mærke ikke nogen tilfældighed, idet den genfindes i den latinske kilde, Constantinus Africanus' *De gradibus liber: rubeo uiridique colore perfusi* (citeret efter tilskrift til dette Harpe-streng-sted på seddel i GldOs samlinger under *røthlik*).*

Urtebogscitatatet beviser kun at der findes en middelalderlig tradition hvorefter en myrraart eller -slægtning under andet navn har været beskrevet som bl.a. rødlig; dette moment indgår hverken i de klassiske eller moderne beskrivelser af *Commiphora*-slægten (jf. bl.a. Mentz 1916:155 og Jensen 1974:26f.), men er ifølge oplysning fra Jørgen Damgaard Pedersen ikke i modstrid med virkeligheden, hvad angår unge skud og blade på *Commiphora opobalsamum*. Når traditionen eksisterer, kan visedigteren naturligvis også tænkes at være inspireret af den. Men hvis farvebetegnelsen i urtebogen havde været knyttet til navnet *myrra* og ikke *balsam*, ville denne tanke unægtelig have haft solidere støtte bag sig, også selv om balsam- og myrravæksterne resp. -produkterne uomtvisteligt er to alen ud af ét stykke og sikkert også har været opfattet sådan i middelalderen. I den retning peger en form som *myrrabalsamum* Harp.:282.6 (ganske vist en omtydning af *mirobalanis*) samt forbindelsen (*gull ok røgilse ok*) *hwit mirram* SøndEv.:45.13. For det er normalt balsam der kaldes hvid og myrra der kaldes rød (p.gr.a. den ubehandlede vares rødbrune farve, jf. ODP art. *Commiphora*); det fremgår med al ønskelig tydelighed af urtebogsbelæggene i GldOs samlinger – fx *røt mirra* i håndskriftet NkS 314b,4° –, og ODP (ibid.) kan yderligere føje et belæg til fra en eftermiddelalderlig kilde.

Hermed åbner sig endelig den mulighed for at forklare prædikatet *thet rødhæ* til *mirra thorn*, at det kunne skyldes en tanke- eller ordfor-skydning, en overførelse af det adj. som stofbetegnelsen *myrra* øjen-synlig fast forbindes med til at gælde en betegnelse for den tilsvarende vækst. At visens farveadjektivbrug i øvrigt er klichépræget og ind-

skrænket til rød (om guld str. 6.1 og 10.6) og hvid (om jomfruens hals str. 7.5-6), yder vel tanken en vis støtte. Men den harmonerer ikke med den botaniske realisme som kunne synes at ligge bag valget af netop ordet *thorn* til karakteristik af myrravæksten.

De leksikografiske refleksioner som det ovennævnte Rimkrønikeord *dwss* affødte hos Allan Karker, mandede ud i forudsigelsen af at nogle af tolkningerne i GldO vil blive ledsaget af spørgsmålstejn som udtryk for, at man af hensyn til arbejdstakten har resigneret over for at bakke med en hvilken som helst uløftet sten i glda. (1975:154). Udtrykket *mirra thorn* i »Crist vndhæ megh then helighanz nadhæ« synes at være eksempel på at visse gloser selv med »en ekstra indsats af tid og eftertanke« (Karker:ibid.) næppe kan slippe af med deres spørgsmålstejn i den kommende ordbog. I en konklusion af den langstrakte undersøgelse af *mirra thorn* skal der plæderes for tolkningen 'myrrabusk, -træ' som meningsgivende på enklere måde end de hidtil fremsatte tolkninger, og for antagelsen af Højs. 4.13-14 (evt. plus Sir. 24.17ff.) som et mere nærliggende udspring for *mirra thorn*-passagen end Højs. 4.6 og 1.12, skønt fjernt nok endda. Men som overleveringssituationen nu en gang er – et engangsudtryk i uvis sammenhæng med den omkringstående tekst –, kan denne konklusion aldrig blive andet end en hypotese.

Det er endda en hypotese med sine absolut svage sider: den tilsyncladende inkongruens i genus mellem *thorn* og *thet rødhæ*, den lette inkongruens mellem visens billede af jomfruen som et skud og Højsangens billede af bruden som en have med skud i, samt den botanisk svagt funderede forbindelse mellem myrrabusk og farven rød. Ydermere opererer hypotesen ud fra visse stiltiende forudsætninger som slet ikke er kendsgerninger: at den i visen foreliggende ordlyd ikke er resultat af en fundamental tekstforplumring (fx fejllæsning af et forlægs *mirra cor(e)n* ~ *myrra electa* Sir. 24.20, jf. p. 30 ovf.), og at *mirra thorn*-passagen overhovedet kan ses som spejlbillede af et enkelt (eller to nærstående) bibelsted(er) og ikke er resultatet af en friere associationsdannelse med ingredienser hentet mange steder fra. Den sidste forudsætning har dog gedigen støtte i visen i øvrigt, og den første er i al fald i overensstemmelse med det sunde tekstkritiske princip ikke rask væk at regne en læsemåde for forvansket, hvis man på nogen mulig måde kan se en mening i den. Men det må erkendes at der er mange utvivlsomme forvanskninger i teksten, og at en konjektur som *mirra cor(e)n* ville få brikkerne til at falde nok så godt på plads.

Kilde- og litteraturfortegnelse

Håndskrifter

Den arnamagnæanske Samling, København: AM 784,4°.

Kungliga Biblioteket, Stockholm: A 29.

Andet

»Crist vndhæ megh then helighanz nadhæ« citeres efter Klosterb.: 26-30 med enkelte justeringer efter håndskriftet. – Udgavernes markering af opløste forkortelser er ikke medtaget i citater.

AMKO: Ordbog over det norrøne prosasprog, under forberedelse af Den Arnamagnæanske Kommission.

Andersson, Aron: Liturgiska kärl (Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder 10 (Kbh. 1965):sp. 619-626).

Balbus, Johannes: *Catholicicon*. Venezia 1491.

Beumer, Johannes, S. J.: *Die marianische Deutung des hohen Liedes in der Frühscholastik* (Zeitschrift für katholische Theologie 76 (Wien 1954):411-439).

Blatt, Franz: *Latinsk Syntaks i Hovedtræk. Paa Grundlag af den klassiske Sprogtilstand*. Kbh. 1946.

Brandt-Nielsen, Johanne: *Mariaviser*. Herning 1979.

Brix, Hans: *Per Ræv Lilles Problem (Analyser og Problemer 2 (Kbh. 1935):33-88)*.

Brøndum-Nielsen, Johs.: *Fra Skaanes Senmiddelalder*. Kbh. 1959.

Bønneb.: *Middelalderens danske Bønnebøger 1-5*, ed. Karl Martin Nielsen. Kbh. 1945-1982.

Calepinus, Ambrosius: *Dictionarium. Rhegii Lingobardiæ .. 1502*.

Cappelli, Adriano: *Dizionario di abbreviature latine ed italiane*⁶. Milano 1973.

CP: *Christiern Pedersens Danske Skrifter 1-5*, ed. C. J. Brandt og R. Th. Fenger. Kbh. 1850-1856.

da. 1550: *Biblia .. paa Danske (Christian den Tredjes Bibel 1550)*, ed. Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Kbh. 1928.

da. 1871: *den autoriserede oversættelse af Det gamle Testamente 1871*.

da. 1931: *den autoriserede oversættelse af Det gamle Testamente 1931*.

da. BonM: *Bonaventuras Meditationes vitae Christi (Bonaventura: Tre skrifter i gammeldansk oversættelse (duplikeret udgave til brug for GldO. Kbh. 1968):1-165)*.

da. Fred.: *Hertug Frederik af Normandi (Romantisk Digtning fra Middelalderen 1, ed. C. J. Brandt (Kbh. 1869):205-284)*.

da. Iv: *Ivan Løveridder (Romantisk Digtning fra Middelalderen 1, ed. C. J. Brandt (Kbh. 1869):1-204 (Sth. K 47); Romantisk Digtning fra Middelalderen 2, ed. id. (Kbh. 1870):131-288 (Sth. K 4))*.

da. Suso: *Henrik Suso Gudelig Visdoms Bog*, ed. C. J. Brandt. Kbh. 1858.

DEO: *Niels Åge Nielsen: Dansk etymologisk ordbog*. Kbh. 1966.

DI: *Diplomatarium Islandicum 1-16*, ed. Jón Sigurðsson m.fl. Kbh./Reykjavík 1857-1972.

- DS: Danmarks Stednavne 1ff. Kbh. 1922ff.
- Frandsen, Ernst: Mariaviserne. Den lyriske Madonnadigtning fra Danmarks Middelalder, belyst gennem Bønnebøgernes Prosatexter. Kbh. 1926.
- Frederiksen, Britta Olrik: Vulgatas 118. Davidssalme i gammeldansk oversættelse (Bibliotheca Arnamagnæana 38. Opuscula 8 (Kbh. 1985 [1986]):264-297).
- fr. Iv: Chrestien de Troyes: Yvain, transl. & ed. Ilse Nolting-Hauff. München 1962.
- Gad, Tue: Mariadigtning. Danmark (Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder 11 (Kbh. 1966):sp. 381-384).
- Gadegård, Niels H.: Myrra (Gads Danske Bibel Leksikon L-Å (Kbh. 1966):sp. 265).
- Gadegård, Niels H.: Du er min, og jeg er din. Indledning til Højsangen (Bibelen i kulturhistorisk lys 4 (Kbh. 1969):457-468).
- Gerleman, Gillis: Ruth. Das Hohelied (Biblischer Kommentar Altes Testament 18). Neukirchen-Vluyn 1965.
- GG: Johs. Brøndum-Nielsen: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling 1². Kbh. 1950. 2². Kbh. 1957. 3-8. Kbh. 1935-1974.
- GldBib.: Den ældste danske Bibel-Oversættelse, ed. Christian Molbech. Kbh. 1828.
- GldO: Gammeldansk Ordbog, under forberedelse af Det danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Harp.: Harpestræng. Gamle danske urtebøger, stenbøger og koge-bøger, ed. Marius Kristensen. Kbh. 1908-1920.
- Holtsmark, Anne m.fl.: Itinerarier (Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder 7 (Kbh. 1962):sp. 517-520).
- Høeg, Ove Arbo m.fl.: Krydder (Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder 9 (Kbh. 1964):sp. 467-477).
- Haastруп, Niels: Sprogarbejdere – med og uden bøger. Om nogle skolebøger og Rimkrøniken (Bogvennen 1982 (Kbh. 1982):87-104).
- Jensen, Hans Arne: Biblens planter. Kbh. 1974.
- Jørgensen, A. Th.: Røgelsekar (Salmonsens Konversationsleksikon² 20 (Kbh. 1926):676).
- Kalk.: Otto Kalkar: Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700) 1-5², 6. Kbh. 1976.
- Karker, Allan: Mellem ordbog og tekst. Omkring Rimkrøniken vers 540 og 552 (Nordiske Studier. Festskrift til Chr. Westergård-Nielsen (Kbh. 1975):147-154).
- Kaspersen, Søren: Det kirkelige samfund (Søren Kaspersen m.fl.: Dansk litteraturhistorie 1 (Kbh. 1984):547-606).
- Klosterb.: En Klosterbog fra Middelalderens Slutning (AM 76,8°), ed. Marius Kristensen. Kbh. 1928-1933.
- Kværndrup, Sigurd: Populærvidenskab og rejser (Søren Kaspersen m.fl.: Dansk litteraturhistorie 1 (Kbh. 1984):404-414).
- Larsen, Jørgen: Navnestoffet i de ældste danske ordbøger (Festskrift til Kristian Hald (Kbh. 1974):103-116).

- Lárusson, Magnús Már m.fl.: Reiser (Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder 14 (Kbh. 1969):sp. 15-33).
- lat. Suso: Henrici Susonis .. Horologium sapientiae, ed. Josephus Strange. Coloniae 1861.
- Lawler, Traugott: Encyclopedias and Dictionaries, Western European (Dictionary of the Middle Ages 4 (New York 1984):447-450).
- Lewis, Charlton T. and Charles Short: A Latin dictionary founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary. Oxford 1975.
- Malling, Anders: Dansk salmehistorie 1. Kbh. 1962.
- MB: Svenska Medeltidens Bibel-Arbeten 1-2, ed. G. E. Klemming. Sth. 1848-1855.
- Mentz, A.: Commiphora (Salmonsens Konversationsleksikon² 5 (Kbh. 1916):155).
- MP: Svenska Medeltids-Postillor 1ff., ed. G. E. Klemming m.fl. Sth. 1879ff.
- ODP: Johan Lange: Ordbog over Danmarks Plantenavne 1-3. Kbh. 1959-1961.
- ODS: Ordbog over det danske Sprog 1-28. Kbh. 1918-1956.
- Pedersen, Anton m.fl.: Have (Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder 6 (Kbh. 1961):sp. 260-267).
- Pedersen, Christiern: Vocabularium ad usum dacorum (Paris 1510), ed. Inger Bom og Niels Haastrup. Kbh. 1973.
- PL: Patrologiæ cursus completus. Series Latina 1ff., ed. J. P. Migne. Paris 1844-1905.
- Pope, Marvin H.: Song of songs. A New Translation with Introduction and Commentary (The Anchor Bible 7 C). New York 1977.
- Ronge, Hans H.: Suso (Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder 17 (Kbh. 1972):sp. 442-444).
- Salzer, Anselm: Die Sinnbilder und Beiworte Mariens in der deutschen Literatur und lateinischen Hymnenpoesie des Mittelalters². Darmstadt 1967.
- Sdw.: K. F. Söderwall: Ordbok öfver svenska medeltids-språket 1-2. Lund 1884-1918. Supplement ved Söderwall m.fl. Lund 1925-1973.
- Sleumer, Albert: Kirchenlateinisches Wörterbuch. Limburg 1926.
- Steidl, P. D.: Vor Frues Sange fra Danmarks Middelalder. Kbh. 1918.
- sv. BonM: Bonaventuras Betragtelse öfver Christi lefverne, ed. G. E. Klemming. Sth. 1860.
- sv. Fred.: Hertig Fredrik av Normandie, ed. Erik Noreen. Uppsala 1927.
- sv. Iv: Herr Ivan Lejon-Riddaren, ed. J. W. Liffman och G. Stephens. Sth. 1849. – Herr Ivan, ed. Erik Noreen. Uppsala 1931.
- sv. Suso: H. Susos Gudelige Snilles Väckare, ed. R. Bergström. Sth. 1868-1870.
- Sydr.: Sydrak. Efter Haandskriftet Ny kgl. Saml. 236 4to, ed. Gunnar Knudsen. Kbh. 1921-1932.
- SøndEv.: Kirkeårets Søndags-Evangelier, ed. C. J. Brandt. Kbh. 1865.
- Theofr.: Theophrastus: Enquiry into Plants and Minor Works on Odours and Weather Signs 1-2³, transl. & ed. Sir Arthur Hort. London 1961.
- Toldberg, Helge: Lidt om Hr. Michaels og Per Ræff Lilles Kilder (Danske Studier 1961 (Kbh. 1961):17-39).

- Ups. C 20: Latinskt-Svenskt glossarium efter Cod. Ups. C 20, ed. E. Neuman och Börje Tjäder. Uppsala 1918-1973.
- Van Beek, Gus W.: Frankincense and Myrrh (The Biblical Archaeologist 23.3 (New Haven 1960):70-95).
- Vulg.: Biblia Sacra iuxta latinam vulgatam versionem ad codicum fidem iussu Pii PP. XII 1ff. Rom 1926ff. – Højsangen findes i bd. 11 (Libri Salomonis, Rom 1957), Siraks Bog i bd. 12 (Sapientia Salomonis, Liber Hiesu filii Sirach, Rom 1963).
- Wollin, Lars: Svensk latinöversättning 1. Processen. Lund 1981.
- Wollin, Lars: Svensk latinöversättning 2. Förlagan och produkten. Lund 1983.
- ØMO: Ordbog over de danske Ømål, under forberedelse af Københavns Universitets Institut for dansk Dialektforskning.

Der er ydet bidrag til trykning af denne afhandling af Mag.art. Marcus Lorenzens Legat.

Tryllevisens dæmoniforståelse

Forsøg på en historisk bestemmelse

Af Henrik Hansen

Wyll y ycke gjør wyllie myn
nu att thette synne:
daa skall yeg kaste etther rønner paa,
och saa skall yeg etther wenne.

Således vinder Hr. Peder sig en jomfru. Og sådan blev der sidenhen sat skik på de samme folkeviser. For skams skyld må det tilføjes, at de følgende overvejelser nok ikke adskiller sig synderligt heri – og desuden ender historien om Hr. Peder og Mettelille lykkeligt. Men der er simpelthen for mange fristelser i dette stof til at man kan nære sig, og meget anderledes kan det nok ikke være.

Viserne har gennem tidens løb været i manges munde – og hænder. Adclens optegnelser, historiografernes og sprogforskernes visebøger, romantikernes samlinger og gendigtninger, og endelig de gode mænd og koner, der til langt op i 1800-tallet sang dem lige ud af hukommelsen. Det er alt i alt blevet til en anselig mængde viser, der spænder fra det allermest høvisk helstøbte til det enkle og jordnære almueprodukt. Genren har tydelig nok levet livet, og det ses.

Men siden hvornår og under hvilke omstændigheder er, som det ofte gælder for den slags livsforløb, mindre tydeligt. De efterladte viser svarer ikke gerne på sådanne spørgsmål.

En mundtlig formidling har tydeligvis været en tradition i århundreder, knyttet til almuens miljøer og livssammenhænge; men at en sådan tradition også skulle omfatte tiden *før* den store nedskrivning, som fandt sted i 1500-tallets adelige miljøer, har man vel stadigvæk kun DgF's ord og orden for. Opskrifternes prioriterede rækkefølge fra A til 'Z', den tiltagende dårlighed ned gennem rækkerne, peger jo i sig selv på en lang mundtlig overlevering med en oprindelse engang i den fjernere middelalder; men dermed omskriver og afskriver DgF altså også den skriftlighed, som på den anden side set udgør det væsentligste grundlag for DgF's edition. I virkeligheden ender alle sporene her. Vil man længere tilbage er man derfor i de afgørende henseender stadig på

herrens mark, og hvis historien skal skrives, må man i det mindste til en begyndelse, med en formulering af Henri Lefebvres, konstatere netop denne grundlæggende usikkerhed:

Dies ist auch der Grund, warum unser ständig neu aufflammendes Interesse mit einer ständig neu aufflackernden Unruhe zusammengeht: Wir spüren sehr wohl, dass wir diese Werke nicht verstehen. Wir suchen nach ihrem geschichtlichen Kontext (dabei gab es noch keine Geschichte, die der unseren analog wäre), nach ihrem gesellschaftlichen Umfeld (dabei gab es noch keine der unseren vergleichbare Gesellschaft) oder nach ihrem ideologischen Rahmen (dabei waren die abstrakten ideologischen Repräsentationen noch gar nicht entstanden, sondern es herrschten konkret erlebte Symbole und rhythmische Zeiten, die den kosmischen Rhythmen noch nahestanden).¹

Dermed skulle tavlen så være vasket ren. Hvordan så beskrive den? Ja man kunne til en begyndelse forestille sig en fremtid så fjernt fra os som vi fra viserne, hvor nogen havde sat sig en tilsvarende opgave: at udfolde vores tankegang og forestillingsverden ved hjælp af et materiale af samme beskaffenhed som folkeviserne, fragmenter af en så godt som ukendt oprindelse. De ville da formentligt finde vor tid og civilisation optaget af frygt for A-krig, økologiske katastrofer, kræft, AIDS m.m. Hvad de imidlertid næppe ville få med var, at vi jo alle udtalte bekymringer til trods, faktisk lever og indretter os i vor dagligdag som om intet var i vejen.

Stillet overfor det uigennemskuelige må man tage de mønstre, der lader sig danne over materialets elementfællesskaber og strukturer for afgørende, omtrent som når en kode skal dechifreres. Man må forlade sig på mønstergyldigheden og udelade det atypiske, for overhovedet at kunne danne sig et sammenhængende billede.

Men netop et sådant billede ville f.eks. udelukke muligheden for at få øje på storrygeren, der til kræftstatistikens »hver 10'ende« siger »hvorfors netop mig«, men til den tilsvarende gevinstmulighed i lotteriet »hvorfors netop ikke mig«. Anderledes sagt de ville nok kunne danne sig et præcist billede af vore *tanker*, men ikke af de *forestillinger*, vi lever med i det daglige.

Omtrent sådan kunne man indstille på folkeviserne. Også her burde

man måske i højere grad kaste interessen på de elementer, der vil bryde mønstrene, det *atypiske* fremfor det *mønstergyldige*.

Det mønstergyldige har i en litterær fortolkningstradition drejet sig om enten Villy Sørensens psykologisering af tryllevisernes konfliktmønstre,² eller det har, fra en almindelig idchistorisk synsvinkel til den materialhistoriske tilgang, samlet sig om individets, slægtens og naturens rolle.³

Således har man i viserne set et samfund, hvor det sociale samkvem ikke var indlysende sikret ved en given teknologi, men til stadighed en ustabil balance mellem naturens egne kræfter og arbejdsredskabernes effektivitet og hvor eksistensen i bedste fald var sikret i nuet, uden at det dog gav nogen løfter for fremtiden. Der måtte slægten blive det sikre værn for den enkelte og naturen det usikkerhedsskabende element. Der hvor slægten af en eller anden grund mister sit tag i den enkelte, dukker naturen jo altid op som fare og forhindring. I trylleviserne som en personificeret trussel, der tydeliggør individets begrænsede indsigt i og evne til at beherske naturkræfterne, både de ydre og de indre, driftsstyrede energier. Derfor sætter naturen en grænse for den menneskelige udfoldelse, og når den overskrides, billedliggjort i den individuelle handling, fremtoner naturelementet almægtigt og dæmonisk som en trussel mod det spinkle sociale netværk, der omgærder den enkelte og – vil vi mene – middelaldermennesket i almindelighed.

Og derfor siger visen om Ebbe Skammelsøn med så megen mere autoritet »fordi træder Ebbe Skammelsøn så mangan sti vild«. Det sociale netværk er langt vigtigere end de åbenlyse nedrigheder, der overgår Ebbe.

I visen om Hr. Peder og Mettelille (DgF 78A) går det typisk for sig. I ni samfulde år bejler Hr. Peder til Mettelille, uden held. Dels fordi Mettelille vistnok ikke bryder sig om det:

Myn brøder tyenner y kongens gardt,
thy ære thy rydder saa fyne:
wyll y, herre Peder, spørre thennum adt,
des mynner ær sorrigen myn.

Dels fordi Hr. Peder aldeles ikke bryder sig om at spørge nogensomhelst om lov. Det bliver det afgørende for Mettelille, der må tænke i nødvendigheder, og Hr. Peders hensigter er tydeligvis ikke de bedste:

»wyltu nu gjør wylle myn,/mød mig y grønhen lund!«. Den sociale, slægtsbestemte norm versus en individualiseret, lystbetonet adfærd. Og denne adfærd udtrykker sig i det følgende. Hr. Peder kaster runer og Mettelille bliver ude af sig selv: »blodith sprack udaff negell-rod,/ och tarin paa huden kynd«.

Så kunne det, som så ofte i runeviserne, ende galt. Den pæne pige fortryllet, i sine drifters vold, uden mulighed for at bringe sig selv i en socialt set acceptabel situation; for den hun nu elsker er borte. Men det går anderledes. Den indre uro udtrykkes nu sindbilledligt ved sit eget element, havet:

Hund gyck seg till strande,
hund hade saa mogen uro:
hund sette siigh syeffuer tiill styre,
liden Kyerstin tiill aren att ro.

Turen foregår »y kommer och wode«, men resulterer i et gensyn, der viser sig at være lykkeligt. Hr. Peder har åbenbart ændret indstilling og modtager Mettelille med lige netop den sociale ansvarlighed, der var så fatalt fraværende i de ni år bejleriet stod på:

Thett war herre Peder,
handh tog hynner y faun:
»Alt thett godtz, yeg eyer,
thett gange oss bode tiill gauffnn.«

Det ender med bryllup og man fornemmer det befriede suk i visen ved Hr. Peders omvendelse: »Tack haffue herre Peder,/saa well holt hand sin tro«.

Således står naturen i konkret som i overført betydning (havet/driften) i modsætning til den sociale orden. Mellem faderens gård og Hr. Peders hersker naturen, dæmonien og fortabelsen.

Så vidt mønstergyldigheden. Mange viser bekræfter dette, så meget anderledes kan det vel næppe heller være – set med vore øjne, men den synsvinkel kan der så nok til gengæld være grund til at understrege.

»Skal jeg gå i seng med ham«, lød overskriften på et læserbrev i et tilfældigt ungdomsblad. Pigen, der i øvrigt befinder sig i et etableret,

stabilt forhold, skriver: »Sagen er, at jeg er blevet voldsomt seksuelt betaget af en fyr ... jeg er ikke forelsket ... men hver gang, vi er sammen, bliver jeg altså svag i knæene«. Nu overvejer hun så at gå i seng med ham »for at få det ud af kroppen«. En anden i samme læserbrevkasse er forelsket i en popsanger: »jeg er for det meste langt nede, og tit sidder jeg bare og tuder... Når han er i nærheden, glemmer jeg alt andet.«.

Symptomerne er jo forbløffende parallelle til de situationer der beskrives i runeviserne; men der er også en afgørende forskel. Mens brev-kasseredaktøren ikke stærkt nok kan advare de unge imod deres forehavende, er situationen i viserne den stik modsatte. Her må de afsted, uanset prisen og den kan være hård. Der er en verden til forskel, *vores verden*. Vi bryder os ikke om at det skal komme så vidt. Det er ganske enkelt uanstændigt – og derfor er vi så tilbøjelige til at fastholde viserne i anstændighedens navn. Hr. Peders runer er uanstændige – og farlige.

Men det er altså unægteligt også vort eget moralsk og teknologisk gennemførte samfunds ubehag ved en ukontrolleret og genstridig natur, der klunger med her. Og faktisk producerer vor egen civilisation myter og historier, der ligner folkeviserne mere, end de ligner sig selv på dette punkt. Romantikens gotiske gyser, Poe eller vor tids katastrofefilm iscenesætter jo gang på gang i skrækblandet fascination teknologiens sammenbrud og det dæmoniske kaos, der huserer videre hinsides al menneskelig kontrol. I French Connection I og II gennemspilles således en række af elverskudsvisens konfliktmønstre.

Men den tids mennesker, for hvem naturens luner i langt højere grad var en daglig realitet – langt fra en moderne tids naturbeherskelse – ville næppe kunne dele dette ubehag med os på samme måde som vi i vore fortolkninger gerne vil dele det med dem. Det bliver disse fortolkninger ikke forkerte af; men de fortjener – som i tilfældet med storrygeren, der nok vil den gode, men ikke den onde lykke i statistikkerne – en justering med det atypiske, undtagelsestilfældene; og de findes, bl.a. i trylleviserne, som de følgende overvejelser vil samle sig om.

To viser, nært beslægtet med den ovenfor nævnte, kan antyde en anden betragtningsmåde. Det er Nøkkens Svig (DgF 39A) og Harpens Kraft (DgF 40A), som på ejendommelig vis både kontrasterer og kommenterer hinanden.

Nøkkens Svig handler, som Hr. Peder og Mettelille, om seksualiteten, naturen og den sociale væren. Ved visens begyndelse er den drifts-

betonede udfoldelse gået over gevind: »Der dantzer mørr med vdsлагenn haard,/der dantzer rider med dragenn suerd«, og kongens datter synger for. I B-opskriften foregår det på kirkegården, så værre kan det jo ikke blive. I denne situation aktiveres typisk nok et dæmonisk væsen, nøkken, der antager civiliseret skikkelse, byder den løsagtige jomfru til dans og lover hende guld og grønne skove, dersom hun vil drage med ham. Rejsen ender imidlertid ikke med gods og guld, men med jomfruens fortabelse i naturen:

Thett matte mand hørre saa langtt aff lie:

– Vnder lydenn. –

huor den iumfru vnder wandit skrieg.

Meg tøkis, thett er tungt att ridde.

Moralen er for så vidt klar. Man kan ikke i den grad give sig i drifternes vold, uden at det må få konsekvenser; det kan slægtssammenhængen slet ikke bære. Men det er Nøkken som visen pålægger at effektuere moralen.

I Harpens Kraft er situationen til en begyndelse den stik modsatte. Jomfruen taler med sin fæstemand, sorgfuld og bange, om den rejse hun nu skal ud på:

Ieg greder longtt mere for Blyde,

som ieg skaal offuer ride.

Her som i mange andre trylleviser forbindes ægteskabet med rejsen gennem en farlig, dæmoniseret natur. Men Hr. Wellemand, der ellers troede, at jomfruens bekymringer skulle have noget med hans sociale status at gøre, kan synlig lettet forsikre, at troldtøjet i Blide ikke er nogen bekymring værd. Han er mand for, at jomfruen slipper helskindet over.

Men det gør hun naturligvis ikke; trolden får sit. Hr. Wellemand råder imidlertid over andre midler end det opbud af social magt, der først blev bragt i anvendelse. Han slår strengene på sin harpe så den civiliserede verden må ryste i sin grundvold og naturen stivne. Floden må standse sin strøm, barken springer af træerne, fuglene bliver tavse – og Mary-kierrke mister noget af sit tårn. Og trolden mister sin magt. Jomfruen og hendes søstre reddes helskindet på land.

At dømmе efter E-opskriften kunne det veloplagte harpespil godt handle om alt andet end trylleri:

Hr. Peder han legte med største Attraa,
til Bryllup gik alle, men ingen gik fra.

Hr. Peder han legte, til Kvinten sprang,
da fik hans Harpe en anden Klang.

Thi Bruden, som før var staalen i Løn,
hun fødte om Aaret Hr. Peder en Søn.

Og det forhold at Hr. Wellemand (i A-opskriften) – med de magiske evner han nu rent faktisk er i besiddelse af – ikke med det samme frelser jomfruen, tyder på det samme. Hun skal så at sige bringes ud af sig selv, før frelse overhovedet er mulig.

På samme vis kunne da runekastet i Hr. Peder og Mettelille opfattes. Så forskellige Nøkken og Wellemand end er, har de dog et til fælles; de anvender en magi, der tilsyneladende står i modsætning til det civiliserede samfund, men de selvsamme evner viser sig i begge tilfælde at virke regulerende ind på det sociale samkvem. I nøkkens og Wellemands figurer bliver visernes dæmoniforståelse mere tvetydig. Dæmonien kan være en livsfarlig kraft, lokaliseret i en truende, egenmægtig natur – mødet kan føre til døden; men den er altså også et vitalt element i det sociale netværk, slægten og ægteskabet, på en måde vi ellers ikke gør os nogen forestilling om.

I DgF 34A møder Hr. Tønne sin skæbne i dværgens datter. Hun tryllebinder ham med sit spil, og Tønne må forelsket følge hende ind i bjerget. Men det kommer der husspektakler ud af. For datteren er nemlig lovet bort til dværgkongen, så hendes påfund kommer så temmeligt ubelejligt for familien

Moderen får imidlertid sat skik på tingene. Hr. Tønne skal ud af bjerget, og det klarer hun ved at vende den attrå, som datteren har vakt i Tønne, mod hans egen verden. Moderen har en søster udenfor, som Hr. Tønne kan få. Han forsynes med alt det nødvendige, drager afsted og efter en lang, vidtløftig og voldsom historie vinder han sig både stand, ære og ægteskab i den vide verden, han engang kom fra.

Det er ikke ofte, at en ridder efter mødet med det overnaturlige kan sige som Tønne:

Hand tackede duerigis dather,
hannem haffde med rone bundet:
haffde hand icke kommet i bierget ind,
den mø haffde hand icke vundet.

Men Hr. Tønne kan, af indlysende grunde. Men der er også en baggrund.

Ved visens begyndelse er Hr. Tønne ude at rejse. Dog, til forskel fra så mange andre er han ikke på vej til nogen bestemt; han er bare på vej uden mål og med, på jagt. »Her Tønne rider y rossens-lundt,/handt bieder den vilde hindt...att biede baade raae och hare...«. Således er der ingen social bestemmelse i hans færden, tværtimod; han rider ikke for at komme igennem naturen, men for at være i den. Og i denne naturagtige tilstand må han standse ved dværgedatterens harpespil. I visens sammenhæng bliver det den egentlige anledning til, at han kan sige som ovenfor.

Det er et *atypisk* forløb. Her sættes en tvetydighed i forholdet mellem det sociale og det overnaturlige, hvor vi ellers gerne vil se en entydig, negativ *modsætning*. Den afgørende begivenhed, harpespillet – det sindbilledlige udtryk for en fremmed og dæmonisk magt – indfanger her en ridder, der som Ebbe Skammelsøn, træder så mangen en sti vild, og sender ham direkte tilbage på alfarvej. Den dæmoniske magt synes her at besidde en social vilje.

Harpespillet virker gennem de kendte effekter: »...de vilde diur, y skoffuen vaar,/forglemtte, att de skulle springe.« – »Fouglen, der paa quisten saadt,/forglemtte, att hand skulle siunge:/den liiden falck, udi lunden lac,/handt breder ud medt sin vinge.« – »Der blomstris marck, der løffuis riiss,/det kunde de ronner saa vende...«. Sammenfattende, naturen stivner, begynder at opføre sig unaturligt. Parallellen til den sociale aktivitet er nærliggende.

Fisk kan man få til at stå stille, når den strøm de bevæger sig i, opdømmes. Marken kan bringes til blomstring, når skoven ryddes og den bringes under plov – og de vilde dyr må indstille deres frie færden. Den natur-lige frihed bindes, således også Hr. Tønnes frie jægetilværelse.

Dæmonien/trylleriet handler om det overnaturliges magt, men den magt kan næppe have været fremmed for dagligdagens erfaringsver-

den, hvor det netop drejede sig om at få magt over naturen. Det over-natur-lige betyder jo blot at sætte sig over naturen; det er en civilisatorisk proces, og egentlig talt er det en større gåde, at den så tit giver anledning til tragiske historier.

En civilisatorisk proces kan på denne tid (?) identificeres i jordbruget, gården og marken. Her viger naturen for det menneskeskabte. Skoven bliver til mark, vandløb forsvinder, bliver til damme etc., veje anlægges, der bygges. Dengang som nu, men med den væsentlige forskel, at processen dengang – som følge af en statisk, lavt udviklet teknologi – også kunne vende på et bræt. Misvækst, sygdom, en udpint jord ville på få år kunne lægge det menneskeskabte øde, uden at nogen kunne forhindre det. De civilisatoriske processer, stofskiftet menneske/natur, var, i modsætning til i dag, reversible. Som sådan kan naturens egne kræfter fremtræde ustyrlige, destruktive og – *dæmoniske*.

Hvad der imidlertid generer mig i denne forklaring er, at de væsner, der i viserne billedliggør denne dæmoni, naturens vildskab, ofte gør det i form af en social/civilisatorisk kompetence – som nævnt ovenfor.

Ikke blot i visen om Hr. Tønne, hvor sammenhængen fremgår klart, næsten programmatisk, men også i viserne, hvor det går galt, mimer dæmonien i sine *greb* det ideelle civilisatoriske stofskifte – farligt og forvrænget.

Hvad er dæmonien så egentlig?

I et ødelagt landskab ser man ikke bare en genetableret naturtilstand, hvor naturen har taget sit tilbage. Men ser netop et *øde*, spor af en social/teknologisk færdighed, der nu optræder i forfaldets anatomi. Menneskene er forsvundne, men deres gerninger går igen i og med det ødelagte. Sådanne steder er ubestemmelige, et noget, der hverken er det ene eller det andet – og hvad er det så? Noget, der ikke findes sprog for – *men som trylleviserne gang på gang søger at sætte sprog på* med historier, der altid søger mod civilisationens grænseegne og tilsyneladende forvisset om, at her skjuler sig både lykken og ulykken.

Er tryllevisernes sindbilledligt udtrykte møder med det dæmoniske måske andet og mere end til skræk og advarsel – om end der jo ofte sker skrækkelige ting. Er de måske snarere en anvisning på, at den nødvendige sociale/teknologiske kompetence for livets opretholdelse og videreførsel måtte lære sig at se sit eget dæmoniske vrængbillede i øjnene, fordi det nu engang også kunne finde sted – og samtidigt et

råd om ikke at lade sig skræmme ved synet, fordi man, nå ja herregud, måtte vænne sig til det, hvis livet ellers skulle gå videre. Nogen viser tyder på dette.

I DgF 208A rider Hr. Samson afsted til sin fæstemø. Uheldigvis for ham møder han en anden kvinde på vejen, Frydelille. De to har en fortid sammen, som hun nu gør gældende ved at bede om et kys. Det synes Samson ikke han kan sige nej til, men da han følger hende, får han sit banesår. Så må han naturligvis hjem til moderen igen. Men der sker noget usædvanligt. Samson forklarer sin tilstand med at hesten snublede over en lindekvist, i B en lindegren, i C en »ellevegren« og en »elleverod«. En bemærkelsesværdig udvikling og i sig selv ganske typisk som mønster. Men moderen er bare ikke tilfreds med sønnens henvisning til naturmagterne: »Du stødte dig iche aff enn linde-rod:/mens du har verret i Frydelilles leg«. Hun kender altså sine lus på travet. Hvad Samson forklarer som et fatalt møde med naturkræfterne, bliver i moderens opfattelse noget andet, et brud med en social konvention. Samson får sin skæbne, fordi han på et afgørende tidspunkt ikke kunne forstøde sin frille.

Mønstret er der rigtignok. Samson fungerer ikke som han skal, socialt set; han er i sine drifters vold. Det er Frydelille udtryk for; hendes hævn udtrykker den sociale kompetences nedslag i Samsons livssituation. Og da han rammes forklarer han det naturligt nok i tryllevisens klassiske, men her noget afblegede sindbillede. Som moderen slet ikke tror på; hun udskiller det ligeud som en bortforklaring. Færdig med al den snak om naturkræfter og dæmoni. Her er det i virkeligheden selve mønstergyldigheden, som problematiseres.

De dør ganske vist allesammen af det; men det er svært at vide om man skal le eller græde. Er det en tragisk hændelse, eller er Samson simpelthen en dumrian, der burde have vidst bedre. Den veloplagthed, hvormed der af og til rimes i skildringen af det fatale møde kunne tyde på det sidste. Under alle omstændigheder er dæmonien her klart nedprioriteret – man skal heller ikke tro på hvadsomhelst, men det kan selvfølgelig være interessant at nogen gør det, og såmænd nok værd at huske på. Den indre nødvendighed forsvinder her i en attitude, en leg med ord – og konventioner.

I DgF 73A antager handlingen karakter af et spil. Det begynder med et væddemål. Hr. Peder påstår at han kan lokke Olufs fæstemø med ru-

ner. Det tror Oluf mærkeligt nok ikke på og så kan handlingen begynde. Resultatet er det forventelige. Ved lyden af Peders harpespil må liden Kirsten trods al god opdragelse – eller i mangel af samme, afsted til Peder.

Men Hr. Peder vil ikke lukke hende ind og så må hun hjem igen med uforrettet sag. Der står Hr. Oluf og venter med gode råd og formaninger: »For denne natzs gang och andre flere:/ saa mend, lydden Kierstenn, giørr thett icke mieerre!«. Sikkert velment, men for Kirsten, der i runernes troldspejl lige har måttet se sin egen sociale utilstrækkelighed i øjnene, giver det ingen mening. Hun vælger døden, og de to riddere følger hende.

Spillet ender således med en tragedie, fordi det i visens bevidsthed naturligvis er et farligt spil. Og dog er det paradoksalt spillet mere end dets konsekvenser, dialogen mere end selve historien, der optager visen.

Da liden Kirsten står og vil ind til Hr. Peder falder dette replikskifte:

Sttatt op, her Peeder, och lad meg ind:
her driffuer daag offuer mynn skaarlagenn-skiicennd

Driffuer der nu dag offuer dynn skaarlagenn-skiend:
daa wend thett vd, som førre wend inndd.

Et temmeligt sært råd. Måske fordi Peder ikke lige ved bedre, eller fordi han er kyniker; men en eller anden har altså ikke kunnet modstå fristelsen til at dreje den skæbnesvangre situation ned i et velklingende, men meningsløst rim.

Det egentligt meningsløse i de to ridderses forehavende sætter således også sit præg på den sproglige udformning af visen. Her demonstreres et overskud, en ironisk distance overfor det, der i mønstrets gængse opfattelse ellers måtte forekomme alvorligt nok; en lyst til at relativere dæmonien i en leg med ord.

I trylleviserne kan tingene altså udvikle sig i mere end en retning. I nogle – de mønsterdannende – huserer dæmonien med dødelig udgang; i andre går det lige modsat, og i atter andre tenderer tematiseringen af dæmonien attituden, som om den, skønt ubehagelig og angstfremkaldende, dog er overkommelig.

Begrebet om det sociale/ikke-soziale er i disse viser langt fra nogen

entydighed og det må naturligvis aktualisere spørgsmålet om, hvor og på hvilket tidspunkt i det middelalderlige samfunds udvikling en sådan bevægelighed i forestillingerne kan have sit grundlag.

Historisk set sker der i løbet af 1400-tallet store ændringer på landet. Det er det øverste, men endnu uensartede lag af privilegerede i samfundet, godsejerne, der efter generationers krise i landbruget så småt begynder en omlægning af driftssystemet. Udviklingen der strækker sig op i de følgende århundreder præges af, at det højmiddelalderlige godssystem, »hvor talrige ofte ganske små »hovedgårde« blev drevet ved hjælp af en exploiteret gårdsæde- eller husmandsstand« efterhånden omlægges »til det siden velkendte fæstegodssystem, hvor et ofte meget betydeligt antal fæstegårde vel ejedes af en adelig godsejer og derfor sorterede under en hovedgård, men idet fæstegården var en i sig selv hvilende og økonomisk selvstændig driftsenhed, var hovedgården under dette system ikke mere centrum for produktionen, men fortrinsvis et »administrationscentrum«. I løbet af denne udvikling blev godsejeren i stedse højere grad »rentier«, idet han fra på egen regning og risiko at drive sin hovedgård ved hjælp af gårdsæder, nu især levede af landgildeydelse fra fæstegårdene«. ⁴

Denne feudale »landboreform«, hvor godssystemet med det adelige gods spredt over mange adskilte områder, afvikles til fordel for fæstegodset med jorden samlet om en hovedgård, fik forskellige mærkbare konsekvenser.

Med den begyndende godskoncentration sker der en udrensning i standen af privilegerede, fordi mange blandt de ringest stillede, der skaffede sig deres privilegier ved administration og forvaltning af det opdeltede gods, nu forsvinder ud af standen, der i det hele taget var præget af betydelige fluktuationer. Nogle arbejdede sig op i hierarkiet, andre uhjælpeligt ned, og atter andre faldt ned gennem bunden og endte som ufri.

Hovedgården bliver til et herresæde og herren selv administrator af et merprodukt, der nu i stigende grad må omsættes via handel i stedet for som før via de mange mindre hovedgårdes egne husholdninger. Udviklingen betyder en øget udbytning af fæstebønderne med sociale spændinger, oprør og et nyt ødegårdsproblem til følge. Dels fordi godssammenlægningerne i sig selv medfører, at gårde må nedlægges eller at gårde, der bliver ledige, ikke genbesættes; dels fordi udbytningen ofte tvinger folk fra hus og hjem. Standen af privilegerede kom således i dette århundrede til at erfare, at status kunne være en foranderlig sag

og at deres egen økonomiske foretagsomhed både kunne lægge til og ødelægge, i helt konkret forstand.

Op mod 1500-tallets midte har standen stabiliseret sig og verden er i øvrigt blevet ny. Betegnelsen adel vinder nu hævd og reel betydning, socialt, politisk og kulturelt. I 1526 forordner Fr. I at standens medlemmer skal bære slægtens i stedet for faderens navn, som det ellers tidligere havde været sædvane – formentlig fordi det i 1400-tallet mere var familien end slægten, der var afgørende i spørgsmål om ejendomsforhold m.m. – der røg så en anden mønsterdannende fortolkningssammenhæng. Forordningen afspejler det politiske styrkeforhold mellem adel og kongemagt. Den hjælp kongen til et overblik over en samfundsmæssig magtfaktor og for adelen selv var den en velkommen anledning til yderligere at forankre sin identitet som en selvbevidst, eksklusiv kaste i samfundet. Slægtsnavnet bliver det sikre tegn på status, et adelsmærke mere end en henvisning til oprindelse.

En sådan udvikling må uvægerligt afsætte sig i en identitetssøgende kultur og det er da just i denne sammenhæng, at Lørn Piø i sin afhandling *Nye veje til folkevisen*⁵ tænker sig en blandt flere folkevisetraditioner, en sang- og dansetradition, der byggede på myten »om de gode gamle dage hvor de stærke følelser blev levet fuldt ud, og hvor de stolte slægtstraditioner blev respekteret, koste hvad det skulle«. ⁶ Men det er »en standsbevidst adel, der digter om eget miljø i gamle dage – i et scenari hvor middelalderen er kulisser. Holdningerne i viserne er dog deres egne – de er nutidige – de tilhører det sekstende og syttende århundrede«. ⁷

Man kunne antage, at trylleviserne for en dels vedkommende udspringer af samme kultur. Dels fordi det almindelige ubehag ved en farlig og uregerlig natur, som jo præger flertallet af disse viser netop bliver forståelig med 1500-tallets nye, videnskabelige verden, der ikke ønskede begreb for sligt – man erindre sig, at angsten og modviljen for det okkulte, den naturgivne mystiske indsigt, den kloge kone, heksene først nu kommer til udfoldelse; dels fordi den tvetydighed, der på den ene og anden måde præger disse visers skildringer af dæmonien, faktisk lader sig forstå med den her skitserede udvikling.

Gårde, sociale, personlige og slægtsmæssige relationer ødelægges nu ikke blot som følge af en egenmægtig naturs tilfældige nedslag i tilværelsen, men også som følge af den måde de sociale energier selv kommer til udfoldelse på. Ødet bliver flertydigt, et tegn på både medgang og modgang, frihed og fortabelse; et nødvendigt onde, som sædvanens

leveregler og anskuelser ikke kunne have noget begreb for. At skulle indstille sig på dette kunne nok kræve et mentalt beredskab, der – ganske i overensstemmelse med de skildrede tematiske strategier i viserne – kunne overkomme, hvad tanken endnu ikke helt var i stand til at bære over med.

Der ville derfor heller ikke være noget mærkeligt i, om der netop i forbindelse med adelens bestræbelser på at fremtræde og forstå sig selv som en gloriøs, homogen kaste i samfundet, også skulle være et behov for i dobbelt forstand at kunne afskrive/nedskrive en konfliktfyldt og på mange måder traumatisk forhistorie. Det er hvad der for mig at se sker i disse viser.

Man behøver altså ikke nødvendigvis at læse tryllevisernes mytiske/mystiske rum tilbage i en fjernere fortid. De sindbilledlige skildringer af tilværelsens veje og vildveje leder direkte ind i de konflikter, der fulgte med adelens etablering op igennem 14-1500-tallet, og de placerer sig måske derfor snarere i en adelig samtid, der af flere grunde måtte finde sådanne sindbilleder velegnede som udstyr for standens selviscenesættelse – i det mindste når den ville more sig.

Noter:

Viserne citeres fra Svend Grundtvig: *Danmarks gamle Folkeviser* (DgF), 1856, 1883.

1. Henri Lefebvre: *Kritik des Alltagslebens*, München 1974, Bd. III, s. 157.
2. Villy Sørensen: *Digtene og Dæmoner*, Gyldendal 1959.
3. De forskellige tilgange demonstreres f.eks. i antologien: *Synspunkter på folkevisen*, red. Jørgen Bang, Munksgaard 1972.
4. Troels Dahlerup: in *Den nordiske Adel i Senmiddelalderen. Struktur, funktioner og internordiske relationer*. København 1971, s. 61-62.
5. Iørn Piø: *Nye veje til Folkevisen*, Gyldendal 1985.
6. *ibid.* s. 295.
7. *ibid.* s. 295-296.

Der er ydet bidrag til trykning af denne afhandling fra Svend Grundtvigs og Axel Olriks Legat.

Klassikerimitation og danmarkshistorie i den tidlige enevælde.

Om Vitus Berings *Florus Danicus*

Af Karen Skovgaard-Petersen

I. Indledning

I 1698 udkom historieskriveren og latindigteren Vitus Berings hovedværk, danmarkshistorien *Florus Danicus*, 23 år efter forfatterens død. Bering var blevet udnævnt til kgl. dansk historiograf i 1650, og kort efter enevældens indførelse i 1660 fik han til opgave at skrive henholdsvis en beretning om Københavns belejring i 1658-59, om enevældens indførelse og endelig om landets ældre historie.¹ Ingen af disse værker nåede han selv at se trykt. Hans skildring af belejringen blev dog udgivet allerede i 1676, året efter hans død, mens danmarkshistorien, der synes at have ligget færdig så tidligt som i 1673², først skulle gennemses af en kongelig udpeget kommission, før den kunne gå i trykken. Hensigten med denne langvarige revision var at sikre at værket ikke indeholdt noget som fremmede kunne tage anstød af og som derfor kunne skabe problemer.³

Inden Bering havde en række mænd siden 1500-tallets sidste halvdel beklædt embedet som kongelig historiograf. Deres opgave var at udfærdige en danmarkshistorie på latin, som for et internationalt publikum kunne skildre det danske riges lange historie og de danske kongers store bedrifter. Først i 1630'erne bar anstrengelserne frugt. Den kgl. historieskriver J. Meursius udsendte 1. del af sin *Historia Danica* om de tre første oldenborgske konger i 1630, og otte år senere fulgte 2. del om tiden fra Danmarks første konge Dan til Christoffer af Bayern, men allerede i 1631 havde J. I. Pontanus, der ligeledes beklædte historigrafembedet, udgivet sin danmarkshistorie *Rerum Danicarum historia* om samme periode som Meursius' 2. del. Også Berings *Florus Danicus* behandler tiden fra Kong Dan til Christoffer af Bayern, dvs. indtil den første oldenborgske konge. Det kan undre at han fik til opgave at skrive endnu en latinsk danmarkshistorie om denne periode, kun godt 30 år efter at de foregående var udkommet. Men Bering er den unge enevældes officielle historieskriver, og hans værk skal ses som et indlæg til

fordel for den nye styreform. Sidste del af denne artikel handler om hvordan denne politiske baggrund har sat sit tydelige præg på hele Beringes fremstilling af Danmarks historie.

Florus Danicus omfatter 688 sider i folioformat og er bygget op som en række kongebiografier. Kongernes tiltrædelsesår angiver Bering værket igennem, selv for de allertidligste tider, præcist i forhold til Kristi fødsel, ligesom han også anfører hvem der på det pågældende tidspunkt herskede i Romerriget – og for tiden efter det gamle Roms fald angives de karolingiske og de tysk-romerske kejsere.

Værket blev straks mødt med anerkendelse. I sin Vitus Bering-biografi citerer Rørdam flere begejstrede udtalelser om værket fra de første år af det 18. årh. En ukendt forfatter siger således at den latinske stil er »saa herlig og høytrabende, at den fast kan byde alle gamle Scribenter Trods«. ⁴ Men i slutningen af det 18. årh. begyndte man at se med andre øjne på den danske Florus. Rasmus Nyerup udbryder bittert, efter at have beklaget salget af Stephanius' håndskriftsamling til Sverige: »Til Lykke fik Danmark efter Stephanii Død en Historiograf, som hverken behøvede Bibliotheker eller Arkiver, hverken Bøger eller Haandskrifter. Denne Mand var Vitus Bering, som forvandlede Fædrenelandets Historie til et Poem.« ⁵ Den »høytrabende« stil som 100 år før havde været genstand for beundring, affærdiges her som upassende i et historisk værk, mere poesi end historie. Og først og fremmest kritiseres Florus Danicus nu for sin ringe historiske værdi – den bygger ikke på selvstændige undersøgelser, men kun på tidligere danmarkshistorier.

Senere tider har ikke taget Florus Danicus til nåde. Kritikken af Bering og det 17. årh.s øvrige historiografer for deres manglende selvstændighed, er imidlertid ligeså indlysende rigtig som den er malplaceret. ⁶ Det er formentlig rigtigt, som Rørdam siger, ⁷ at Bering stort set nøjes med at bearbejde danmarkshistorier af tidligere forfattere – først og fremmest Saxo og, især for de senere tider, Albert Krantz og Pontanus. Men Bering's mål var ikke at frembringe selvstændig historieforskning. Han har selv karakteriseret sine ambitioner med Florus Danicus således:

leg ... søger acumina offuer alt, hvor mueligt er, att de kand indföris, att mand med dennem som med en kæde kand binde historien sammen, oc saaledis gjøre den lystigere, hvor udi hujus scriptiois genius allermost bestaar. ⁸

Historieskrivningens fornemste opgave er altså, som Bering ser det, at fængsle og underholde, og med dette for øje prøver han at skabe indre sammenhæng i værket ved hjælp af »acumina«, pointerede og slagkraftige formuleringer der hos ham tit har karakter af moraler. Som de øvrige store latinske danmarkshistorier fra det 17. årh. fortjener hans værk at blive undersøgt fra en litterær og idehistorisk synsvinkel: hvilke virkemidler bruger han, hvad er effekten og hensigten bagved, hvilken politisk sammenhæng indgår værket i?

Disse spørgsmål er emnet for denne artikel. Udgangspunktet er selve værkets navn. Når Bering har opkaldt det efter den romerske historiker Florus, er det, med Rørdams ord, »uden Tvivl fordi Bering nærmest har taget sig den romerske Historieskriver Lucius Annæus Florus til Forbillede«. ⁹ Men hvad ligger der nærmere i dette navn, i hvilken henseende er Florus Berings forbillede, og hvordan udnytter han sin model? Vi kan selvfølgelig ikke vide at det faktisk er Bering selv, og ikke udgiverne, der har valgt navnet, men netop de mange ekkoer af Florus i Berings værk, som vi skal se på her, tyder stærkt på at han selv har set sit værk som en dansk Florus.

Nutildags hvor litteratur gerne skal være original og selvstændig, kan denne iøjnefaldende angivelse af et ældre værk som model forekomme mærkelig. Men det gælder stort set alle litterære frembringelser, også moderne historieskrivning, at de indgår i en tradition der forsyner dem med normsættende modeller. Vi er bare ikke vant til at der gøres så utvetydigt opmærksom på det. For Bering og hans samtid, hvis kultur stadig i høj grad var latinsproget, var det derimod et mål at skrive moderne panderter til den antikke litteraturs mesterværker, som udgjorde den anerkendte norm. Bering, der også var beundret for sine latinske vers, oplevede således at blive omtalt som sit lands Vergil, og det var omtrent den højeste ros der kunne blive en latindigter til del. ¹⁰ I udarbejdelsen af Florus Danicus har en del af kunsten bestået i at indpasse det danmarkshistoriske stof i en klassicerende fremstilling. Det var samme situation som Berings primære kilde til det nationale stof, Saxo, stod i, da han godt 450 år tidligere skulle bearbejde de nordiske kilder til et latinsk historieværk. Saxo var pionér og hans bedrift er på alle måder langt mere imponerende end Berings, men det er værd at notere at latinkulturen gav dansk historieskrivning, og en stor del af den danske litteratur i det hele taget, en række fælles træk fra middelalderen til ind i det 18. årh.

I det følgende skal jeg først skitsere den litteraturhistoriske baggrund for Florus Danicus, dvs. dels den romerske Florus selv, dels en række andre nationalhistorier fra det 17. årh. der også har navn efter Florus. Dernæst følger så en behandling af Berings brug af den romerske historiker, og til sidst vil jeg som nævnt søge at vise hvordan den politiske baggrund, enevældens indførelse, har sat sit tydelige præg på Berings fremstilling af Danmarks historie.

II. Florus og hans efterfølgere i det 17. årh.

Lucius Annaeus Florus' værk stammer fra ca. 130 e. Kr.¹¹ Det er en kort oversigt over den romerske historie fra kongetiden, begyndende med Romulus, og et stykke ind i Augustus' regering. Roms historie falder ifølge Florus i fire perioder, og de svarer til et menneskes fire aldre, barndom, ungdom, manddom og alderdom. Kongetiden var Roms barndom, den tidlige republik da byen underlagde sig Italien (ca. 510-264 f. Kr.) var dens ungdom, manddommen oplevede byen i den senere republik (ca. 264-43 f. Kr.), mens kejsertiden efter Augustus har været Roms alderdom, en uvirksom og hensygnende tid, indtil riget imidlertid blev som genfødt under Trajan (98-117 e. Kr.). Inddelingen præsenteres i forordet, og dukker med mellemrum op i løbet af værket. I overensstemmelse med dette syn på udviklingen priser Florus det romerske folks energi og mod, indtil senrepublikkens fordærv bliver genstand for hans stærke kritik, for til sidst at give plads for en hyldest til Augustus. Det romerske folk er den gennemgående »helt«, og, som Florus selv siger det i forordet, er det folkets næsten ufattelige storhed der er hans tema.

Værket er præget af et væld af retoriske virkemidler, såsom udbrud af typen: »hvilken umådelig forfængelighed den mand udviste« (2,20,2), af og til formuleret som spørgsmål rettet til læseren. Først og fremmest vrimler det med prægnante formuleringer – »det var konturerne af en by snarere end en by han havde lavet: indbyggerne manglede« (1,1,8), hedder det f.eks. om Romulus' grundlæggelse af Rom, og særlig ynder Florus paradoksale formuleringer som: »Stod han ikke som besejrer af sejrherrene, og, eftersom Karthago ikke var blevet undertvunget, som lykkens overmand?« (1,18,25).

Værkets sententiøse stil har uden tvivl bidraget til dets popularitet i renessancen. Men nok så betydningsfuldt var givetvis dets ringe omfang, der gjorde det til en let overskuelig håndbog i den romerske kongetids og republikks historie. Inden klassiske filologer og historikere selv begyndte at skrive lærebøger i romersk historie, har Florus' værk, sammen med Eutropius' *Breviarium* og Orosius' *Historie*, formentlig givet den bedste oversigt over den romerske republikks samlede historie.¹² Et indicium på dets popularitet i 15.-18. årh. er det store antal af udgaver fra denne periode. Således udkom op mod 200 udgaver og flere oversættelser til moderne sprog mellem 1470 og 1841.¹³ Flere af dem er forsynet med kommentarer og introduktioner. F.eks. kan man i en udgave fra 1662¹⁴ læse små præsentationer af Florus og hans værk af filologerne Gerard Vossius, Justus Lipsius, Claudius Salmasius og Johs. Pontanus, den tidligere omtalte historiograf for Christian IV. Stilen er genstand for særlig ros. Lipsius og Pontanus roser dens elegance og tæthed og de mange sentenser, hvilket Pontanus finder særlig passende for en historieskriver, og endelig fremhæver Salmasius det poetiske præg.

Et andet tegn på Florus' popularitet, som har særlig interesse her, er at der i det 17. årh. blev skrevet en række værker om enkelte lande, for størstedelen kortfattede nationalhistorier, der ligesom Vitus Berings tog navn efter Florus. Jeg skal her give en kort omtale af dem jeg kender til – der findes formentlig flere. De er alle, undtagen den sidste, skrevet på latin.

1) Joachim Pastorius (Hirtenberg): *Florus Polonicus* (1. udg. 1641, 5. forøgede udg. 1679). 3 bøger om Polens historie fra 550 til 1576 (i 1. udg.), inddelt i afsnit efter konger. Forfatteren forklarer i forordet til læseren at han bygger på ældre mere udførlige polenshistorier, og at han har givet afkald på taler og andre stilistiske raffinementer. Om bogens titel siger han:

Bogens forside skal heller ikke få læseren til at tro andet, skønt den pryder sig med den mest blomstrende [ordspil på navnet Florus] historikers navn. Denne titel har den nemlig på ingen måde fået i håbet om et tilsvarende ry, men kun fordi det ringe omfang giver de to værker en vis lighed – en lighed som også har fået andre til at bruge denne titel.

Det er altså if. Pastorius selv ikke Florus' høje stil, men udelukkende hans værks ringe omfang der har fået ham til at navngive sin bog efter Florus – hvad der efter hans eget udsagn også er andre der har gjort. Den stilistiske beskedenhed skal man dog ikke tage helt alvorligt, idet Pastorius har overtaget en række figurer og vendinger fra Florus.¹⁵

2) Everhard Wassenbergius: *Florus Germanicus* (1. udg. 1637 med titlen *Commentariorum de bello ... liber singularis*. I hvert fald fra 1641 udkom bogen med navnet *Florus Germanicus*. Flere udgaver i løbet af 1640'erne, samt oversættelser til tysk og hollandsk). 1 bog. Om kejserne Ferdinand II's og Ferdinand III's krige fra 1618 og frem. I forordet forklarer forfatteren om sin fremgangsmåde:

Ligesom Lucius Florus vil jeg gå til værks som en korttegner der viser hele verden i et lille billede. Virkelighedens mangfoldighed og detaljerigdom har ikke plads i en skitse.

Her henviser Wassenbergius til Florus' indledende sammenligning af sig selv med en korttegner der for overskuelighedens skyld må give afkald på detaljer. Igen begrundes Florus-navnet altså med den kortfattede fremstilling.

3) Lambert van der Bos: *Florus Anglicus* (1651, 1652) (engelsk oversættelse 1657 og flere genudgivelser heraf i de følgende år). 1 bog om Englands historie fra romertiden til Charles I's henrettelse i 1649. Afsnitsinddeling efter konger (fra og med Vilhelm Erobreren). Forfatteren (der var hollænder) forklarer i forordet at der er tale om et lille kompendium, og at han ikke har nogen stilistiske ambitioner:

Du har her, velvillige læser, en uhyre kort fremstilling ... (Stilen) vil ikke hensætte nogen i beundring. Den glimrer kun ved sin lærdom, og vil ikke fængsle dem der måtte interessere sig derfor, ved et kunstfærdigt ordvalg eller særligt elegant udformede sætninger.

Her henvises ikke til Florus, men det er igen korthed og, som i *Florus Polonicus*, en uprætentiøs fremstillingsform der if. forfatteren karakteriserer værket.

4) *Florus Hungaricus*. If. dedikationsbrevet oprindeligt skrevet af en fornem ungare på latin og oversat til engelsk af J. H., dvs. James Howell, historioграф for Charles II. 1664. 4 bøger, fra år 461 til 1664. Forordet til læseren synes også at være skrevet af Howell, for her forklares om den engelske stils enkelthed: »The style ... pretends to nothing but understandable English«. I dette forord findes imidlertid en mere omfattende efterligning af *Florus*, end i de hidtil omtalte *Florus*'er. Ikke blot har Howell omskrevet *Florus*' forord og, som *Florus*, fremhævet folkets mange bedrifter som hans lille epitome ikke kan yde retfærdighed – han har også ladet sig inspirere af *Florus*' brug af menneskealdrene. Den ungarske historie kan deles i tre perioder: I de første 600 år herskede hedenskabet. I de næste 340 år oplevede landet, nu under kristne fyrster, først modgang, siden medgang. I den sidste tid, frem til nutiden, gik det imidlertid tilbage, og her bruges metaforer fra *Florus*' karakteristik af kejsertiden som en alderdomstid, indtil ungdommen vendte tilbage under Trajan. Denne periodeinddeling og alderdomstori synes dog ikke at have nogen pendant i selve teksten.

Endelig kan nævnes den lidt senere *Florus Anglo-Bavaricus* fra 1685, om et engelsk jesuitkollegium i Liège og dets historie, samt den tysk-nederlandske humanist Erik Puteanus' historieværk fra 1634 om folkevandringstiden, »skrevet efter *Florus*' eksempel«: *Historiæ Barbaricæ libri VI ... ad exemplum Flori conscripti*. Også her fremhæver forfatteren i forordet at hans værk, ligesom *Florus*', er en kort oversigt med udeladelse af detaljer, og i den forbindelse gentager også han *Florus*' sammenligning af sig selv med en korttegner.

III. *Florus* og Bering

Stilen

Der var altså mange forbilleder for at give det danske historieværk navn efter *Florus*. Som den polske, engelske og ungarske *Florus* fortæller Bering's værk om en hel nations historie. Det der dog især synes at karakterisere en *Florus*, er dens ringe omfang og oversigtsagtige præg. Alle forfatterne fremhæver at der er tale om et kort værk, og de to førstnævnte påberåber sig i den forbindelse *Florus*' forbillede. En samtidig læser har således ud fra titlen *Florus Danicus* formentlig forventet

sig en nogenlunde kortfattet oversigt over Danmarks historie, og det har han også fået – på et senere titelblad, fra 1709, er værket således beskrevet som et »breviarium«. Trods sine 688 foliosider er Berings værk faktisk kun et kompendium over Danmarks historie. Der står næsten kun halvt så meget på en side i Florus Danicus som på en side af Pontanus' 636 sider lange danmarkshistorie, der således er omtrent dobbelt så lang, hvilket bl.a. skyldes at Bering i modsætning til Pontanus ikke bringer nogen kildehenvisninger, diskussioner om kronologi o.lign. Det store tryk og folioformatet adskiller iøvrigt den danske Florus fra de andre Florus'er, og med sit smukke udstyr i det hele taget – kobberstukne billeder om initiallet ved hver ny konge f.eks. – bærer Berings bog præg af at være et officielt og repræsentativt nationalt historieværk.

Ligheden mellem den danske og den romerske Florus består imidlertid ikke bare i kortheden. Generelt minder Berings stil stærkt om Florus'. Som vi så, undskylder de andre Florusforfattere (på nær Wassenbergius) deres jævne og prunkløse stil, og Pastorius siger direkte at han på dette punkt slet ikke står mål med den romerske historiker han har opkaldt sit værk efter. Selv om der vel til dels er tale om falsk beskedenhed, må man dog nok sige at Bering i endnu højere grad end de øvrige lever op til Florus-navnet på dette punkt. Han har ligesom Florus en udpræget forkærlighed for slående sentenser og paradoksale formuleringer. Typisk er hans kapitel om Ubbe, en af Svend Estridssøns sønner der aldrig blev konge, men tværtimod afslog folkets opfordringer om at lade sig krone. Ubbe var således

tilfreds med at have gjort sig fortjent til riget og undlod at tage det i besiddelse. Og efter én gang at have afslået det var han dobbelt vellidt blandt danskerne, som blev ved med at kæmpe for Ubbe mod Ubbe, og næsten kommanderede prinsen til at overtage kommandoen (s. 266),

og dette tema varierer Bering gennem hele kapitlet. Som vi så i indledningen, har Bering stræbt efter at indføje så mange »acumina« som muligt, og netop den slags pointerede formuleringer og slående sentenser er karakteristiske for både ham og Florus. Ligeledes appellerer han gerne til læseren gennem udbrud og spørgsmål: »Betragt Danmark på denne tid« (s. 448), »hvilken strålende dag« (s. 539) o.lign.

Flere steder genbruger Bering en figur hos Florus. F.eks. hævder Florus ofte at det lykkedes romerne at besejre en fjende, endnu før den pågældende overhovedet var regnet som fjende, eller endnu før man i Rom havde hørt om krigen o.lign.: »Denne by blev undertvunget endnu før den overhovedet blev regnet blandt de egentlige fjender« (1,32,1). Figuren dukker op hos Bering bl.a. her: »Han aftvang fjenden hans planer, endnu før han begyndte at aftvinge ham hans herredømme« (s. 25).

Af og til viderebearbejder Bering en retorisk ide hos sit forbillede. Florus skriver f.eks. om diktatoren Titus Quinctius at han blev hentet til krig mod nogle latinske folk, mens han gik hjemme og arbejdede i marken, og derefter undertvang fjenderne som var det kvæg han bragte under åg:

Derefter drog han i krig, og lod de besejrede gå under åget som kvæg, for at fastholde ligheden med sit arbejde i marken. Da felttoget således var endt, vendte han tilbage til kørerne, en bonde i triumf (*triumfalis agricola*) (1,5,13-14).

Diktatorens arbejde ved ploven udnytter Florus således som metafor i beskrivelsen af hans krigsførelse. Den ide har Bering overtaget og udvidet i sin beretning om Jarmerik, en dansk konge der måtte tilbringe en del af sin ungdom som fange hos vandalerne og bl.a. blev sat til at udføre markarbejde for dem. Senere da han var blevet konge, indledte han en krig mod sine tidligere herrer – og nu var det ikke længere korn han høstede, men fjendernes hoveder:

Han var nemlig som en bonde i triumf (*triumfalis agricola*), og brugte nu den samme segl til fjendernes hoveder som han engang havde brugt til korn. Han høstede de frugter blandt vandalerne som han selv havde sået, og bragte barbarer under krigens åg, af hvem han selv havde været ført under plovens åg, og pløjede fjendernes byer med samme plovsvær som han engang havde pløjet marken med (s. 129).

Hos Saxo har Bering læst om Jarmeriks markarbejde i fangenskabet, og her har han også kunnet finde en skildring af hvordan Jarmerik lod hver af sine krigsfanger hænge sammen med en ulv, for at understrege hvordan de havde optrådt som griske ulve mod danskerne. Men denne

pointe har Bering givet afkald på til fordel for Florus' retoriske pointe, høst-metaforen anvendt om drab.

Der kan også være tale om at Bering simpelt hen overtager en vending. F.eks. præsenterer han kong Dan som: »Det nye riges grundlægger og fader« (*Novi imperii conditor et parens*) (s. 4), ligesom Romulus hos Florus kaldes: »Byens og rigets første grundlægger« (*Primus ille et urbis et imperii conditor*) (1,1), og Bering skærer kort efter parallellen ud i pap: på samme måde som den krigeriske Romulus efterfulgtes af den fredselkende Numa, regerede den blide Humblus efter kong Dan. Således jævnføres, fra værkets start, det danske »imperium« med det romerske. Tilsvarende bruger Uffe, kong Vermunds søn, en variant af en af Florus' yndlingsvendinger om det romerske folk, da han skal beskrive det danske folk og dets vitudstrakte magt: »Dette folk der hersker over så mange andre folkeslag« (s. 45, jf. Florus 2,1,1 og 2,7,1).

Menneskealdrene

Det første Floruslån i Berings værk møder vi i det lange forord – som, bortset fra eventuelle rettelser fra udgiverens side, synes at være skrevet af ham selv, da det er henvendt til Frederik III (fol. b 6v-c 1r) og altså fra før 1670. Her overtager Bering Florus' menneskealderinddeling og applicerer den på Danmarks historie: Danmark oplevede sin barndom før den første konge, Dan, i dommertiden, for ligesom Israel regeredes Danmark engang af dommere, og de kan ses som en slags opdragere af landet i dets barndom. Kongetiden, tiden siden kong Dan, er landets manddom – og i modsætning til Florus har Bering ingen forestilling om at manddommen afløses af alderdommen. Tværtimod, så længe de enevældige oldenborgske konger hersker, vil landet blomstre. Til slut i selve værket vender Bering tilbage til denne metafor. Christoffer af Bayerns kone blev efter hans død gift med den første oldenborgske konge Christian I. Dermed blev hun stammoder til oldenborgerne på den danske trone, og Christoffer gav således, som Bering siger, Danmark en ny manddom (s. 687). Han bruger ordet *juventa* om denne nye manddom under de oldenborgske konger, og det er samme ord, omtrent, som Florus bruger om Roms storhedstid.

Med menneskealder-metaforen får Bering ikke alene trukket en parallel mellem Danmarks historie og Roms, han overtrumfer også Florus og gør, i overensstemmelse med sit hverv som den nyindstiftede enevældes historieskriver, de oldenborgske konger til garanter for Danmarks stadige trivsel og storhed. Således overgår Danmark faktisk

Rom, og Bering inviterer læseren til at drage denne sammenligning med sin brug af Florus' menneskealdre. Han har her udnyttet et iøjnefaldende træk i Florus' historie, og han har kunnet regne med at pointen ville blive forstået af samtidens læsere, for hvem Florus var en af de gængse romerske historikere.

På samme måde får han påpeget at Danmark er ældre end Romerriket gennem sine angivelser af den samtidige romerske hersker ud for hver ny konge. Det viser sig nemlig at de ældste danske konger regerede et godt stykke før Roms grundlæggelse, og om kong Dan hedder det således at han kom på tronen i 1038 f. Kr., mens Alba Sylvius var konge i Italien. Det var en følge af den herskende latinkultur, at det Rom som de beundrede litterære værker handlede om, kom til at stå som indbegrebet af en stormagt. For Bering som for andre nationalhistorikere gjaldt det om at påpege at deres land var en pendant til det klassiske Rom, og på nogle punkter endda overgik det. Det gjaldt især lande som Tyskland, Sverige og Danmark der ikke, som Italien, kunne gøre krav på at være arving til det gamle Rom, eller, som Frankrig og England, kunne hævde at være blevet grundlagt af overlevende trojanere efter Trojas fald ligesom Rom selv. Bering opnår i forordet, ved at operere med en dommerperiode før kong Dan, både at få understreget Danmarks ælde og at få trukket en parallel til Det gamle Testaments skildring af Israels dommerperiode.

I denne internationale konkurrence om at fremhæve sit lands lange og store historie var det ellers en meget anvendt løsning for de skandinaviske landes vedkommende at udnytte den senantikke gotiske myte. Ifølge den var moderne skandinaver efterkommere af goterne, som igen nedstammede direkte fra Noah selv og var kommet til Skandinavien under ledelse af Noahs barnebarn. Ved således at gå bag om den græsk-romerske oldtid og knytte an til Det gamle Testamente, kunne det 16. og 17. årh.s skandinaver dels hævde at være endnu ældre og fornemmere end Europas øvrige folk, dels fremstille goterne som kolonisatorer af store dele af Europa.

I sin skildring af dommertiden i forordet har Bering ændret lidt ved denne gotermyte, idet goterne ganske vist udvandrer i stort tal fra Skandinavien og over store bedrifter i resten af Europa, men vel at mærke er underlagt cimbrerne. Denne drejning skyldes sikkert tidens dansk-svenske rivalitet. Mens goterne var det fælles skandinaviske urfolk, og endda, som nogle svenskere ville hævde, udelukkende svenskernes forfædre, havde danskerne eneret på de cimbriske rødder.

Med sin version får Bering således både givet Danmark del i goternes udenlandske bedrifter, og samtidig understreget cimbrenes overlegenhed. Der er altså ikke tale om at han knytter goterne sammen med Noah gennem slægtskab, men han markerer en særlig samhørighed mellem Danmark og Israel gennem den omstændighed at begge lande har været regeret af dommere.¹⁶

Borgerkrig

Florus' betydning for Berings værk består imidlertid ikke blot i enkeltstående ideologisk betonedede lån såsom udnyttelsen af menneskealdermetaforen. Som eksempel på at hele Berings begrebsapparat er stærkt påvirket af Florus og andre romerske forfattere, skal jeg her gennemgå en længere passage der ifølge Berings egne angivelser skildrer tiden 812-54 (s. 159-79), svarende til Saxos 9. bog, kap. 3-5.

Saxo fortæller i kap. 3 at efter kong Hemming kæmpede to rivaler om magten, Sivard Ring og Ring, begge børnebørn af kong Gøtrik. Mens Sivard går til kamp mod udenlandske fjender, invaderer Ring Sjælland som støttede Sivard. Sivard og Ring udkæmper et slag og dør begge, hvorefter Regnar Lodbrog, Sivards søn, tager magten. Hele 4. kap. handler om Regnar Lodbrogs mange og forskelligartede bedrifter. I 5. kap. hører vi først om hans sønners reaktion på faderens død, hvorpå en af dem, Sivard, tager magten og indfører mere ordnede forhold. Erik, en bror til Harald der under Regnar Lodbrog havde søgt at tage magten, bliver derefter konge, skønt Sivard faktisk havde en søn der var den retmæssige konge. Imidlertid gør Eriks nevø, Haralds søn, krav på magten og de dør begge i et indbyrdes opgør. Herefter bliver Sivards søn, Erik Barn, konge.

Bering har udeladt en mængde af Saxos skildring, bl.a. en stor del af Regnar Lodbrogs og hans sønners historic. Til gengæld er Harald Klak, der hos Saxo blot fremstilles som en uheldig og uretmæssig rival til Regnar Lodbrog, i Berings fremstilling søn af Ring.¹⁷ Denne forskel betyder at Bering kan fremstille hele perioden som én lang borgerkrig i samme slægt: efter de to fætre Sivard Ring og Ring kæmper deres sønner Regnar og Harald og efter dem Haralds bror og søn, hvorefter magten tilsidst tilfalder Regnars sønnesøn Erik Barn. Bering både indleder og afslutter sin skildring af perioden med en generel beklagelse af denne lange borgerkrig, henholdsvis i afsnittet om Sivard Ring og om Erik I, Haralds bror, og temaet dukker desuden hyppigt op i de mellemliggende afsnit. Hverken hos Saxo eller senere historieskrivere har

han haft forbilleder for at se disse kongers historie under ét, som én lang borgerkrig. Han har selv organiseret stoffet så dette tema trådte frem, og i den forbindelse trukket på klassiske forbilleder.

Borgerkrigene i Rom i det 1. årh. f. Kr. blev genstand for fordømmelse hos mange romerske forfattere. Blandt dem er Florus, for hvem denne tid som nævnt var en forfaldsperiode i romersk historie, og Bering's ordvalg leder gennemgående tanken hen på hans skildring af tidens borgerkrige. Om det 1. triumvirat, Cæsar, Pompejus og Crassus, siger Florus: »Med fælles midler stræbte de hver især efter egen ære« (... *in suum quisque decus niterentur*) (2,13,12), hvad Bering har overtaget delvist i sin indledende karakteristik af periodens borgerkrige under ét: »Hver især stræbte efter egen ære, men derved også mod rigets undergang« (*in suum quisque decus ... ferebantur*) (s. 160). Han har således ikke overtaget Florus' paradoks, de fælles midler over for den individuelle ære, men selv skabt et, nemlig den individuelle ære over for rigets ødelæggelse. Umiddelbart herefter fortsætter Bering om borgerkrigen:

Man ville kunne bære det, hvis (*Ferres, si ...*) dette vanvid havde holdt sig inden for en enkelt generation, men ... det hørte først op, da der ikke var nogen tilbage det kunne ramme (... *cum non essent, in quos sæviret*) (s. 160),

og igen har han lånt hos Florus og ændret lidt: Hvor han fremhæver krigenes lange varighed, beklager Florus, i forbindelse med Marius' og Sullas borgerkrig, at det var sådanne fremragende mænd der ledte Rom i borgerkrig:

Jeg ville under alle omstændigheder bære det med større ro, hvis (... *ferrem, si*) det havde været plebejiske ledere, eller i det mindste forbryderiske mennesker blandt adelen, der var drivkraften bag ugeringerne (2,9,2),

og han fortsætter kort efter om krigenes voldsomhed: »Hadet blev ved med at rase, så længe der var nogen at dræbe« (... *donec deessent qui occiderentur*) (2,9,5).

Efter den generelle fordømmelse af borgerkrigene fortæller Bering om Sivard Rings og Rings borgerkrig. Sivard vender hjem efter at have kæmpet mod udenlandske fjender, og det afgørende slag forberedes:

Han vendte tilbage til Danmark som en frygtindgydende fjende, for udover sin retfærdige sag kunne han også støtte sig på velegnede midler til at hævne sig, nemlig erfaring i krigskunst og trofaste og prøvede soldater ... Det var ikke blot byernes indbyggere, men også folk hentet fra de offentlige værtshuse – dårlige borgere og endnu værre soldater – der tog del i fædrelandets kamp, eller rettere dets undergang (s. 162-63).

Denne passage har ligheder med Florus' skildring af Marius' tilbagekomst, som tilsvarende danner optakt til det afgørende slag mellem Sulla og Marius:

Marius vendte styrket tilbage fra Afrika. For fængslet, lænkerne, flugten og eksilet havde gjort hans værdighed endnu mere frygtindgydende. Hans store ry fik mange mennesker til at strømme til ham, og, hvad der var særligt vanærende, også slaver og tugthusens beboere kom under våben ... Med vold gjorde han altså krav på det fædreland som han var blevet fordrevet fra med vold, og hvis ikke han således havde ødelagt sin egen sag ved sin brutale opførsel, ville han være blevet opfattet som den der havde retten på sin side (2,9,10-12).

Begge mener at den tilbagevendte hærfører havde retten på sin side, skønt det for Marius' vedkommende blev mere end opvejet af hans grusomhed. Samfundets værste udskud blev ifølge begge forfattere rekrutteret i denne krig, idet Florus dog kun taler om Marius' hær, Berings om begge de to danske hære. Efter dette slag følger næste generations krig om den danske kongemagt:

Men slaget udryddede ikke al galskaben, og krigen sluttede ikke med dette sammenstød (... *nec idem belli fuit, qvi prælii finis*). For snart efter at de to konger var blevet dræbt, begyndte deres to sønner... der havde arvet deres fædres indbyrdes had, at bekriige hinanden for at tiltvinge sig riget, som kæmpende på en vædeløbsbane eller i en arena (s. 164).

Samme ord bruger Florus om Sullas fortsatte brutalitet, selv efter sejren over Marius: »Drabene sluttede dog ikke med denne krig« (*Nec idem tamen caedium qui bello finis fuit*) (2,9,23). Ligeledes kan Berings

omtale af krigen som en arv til næste generation være inspireret af Florus: »Den Sertorianske krig var ikke andet end en arv efter Sullas proskriptioner« (2,10,1) – men også uden Florus har det været en nærliggende metafor for Bering, da han jo taler om en arv fra far til søn. Gladiatorbilledet som Bering bruger her, vender han tilbage til i den sidste krig: »Landsmænd bekæmpede hinanden i kampen om riget som i en arena« (*cives ... in regno, quasi in arena, concurrerent*) (s. 178). Også Florus bruger sammenligningen flere gange om borgerkrigenes modstandere, og dette citat stammer fra Florus' indledning til Marius' og Sullas krig:

Det eneste der manglede i det romerske folks ulykker var at de skulle begynde en borgerkrig, og at landsmænd skulle bekæmpe landsmænd midt i byen og på torvet som gladiatorer i en arena (... *in urbe ... quasi harena ciues cum ciuibus suis gladiatorio more concurrerent*) (2,9,1).

Som afslutning af den sidste krig, mellem Erik I og hans nevø, siger Bering: »Og her standsede grusomheden, her fik borgerkrigene endelig en ende« (... *hic demum finis bellorum civilium fuit*) (s. 178), og Florus afslutter efter Augustus' sejr over Antonius: »Her fik borgerkrigene en ende« (*hic finis armorum ciuilium*) (2,21,1).

Lignende mere løse og generelle ligheder kan anføres. Bering kalder i sin indledning borgerkrigen »det største onde« (*ultimum malorum*), og Florus lægger i det ovenfor citerede ligeledes ud med at karakterisere den som kulminationen af ulykker. Gennemgående bruger Bering de samme ord om borgerkrigen som Florus og andre romerske forfattere, såsom »galskab«, »vanvid«, »forbrydelse« (*furor, rabies, scelus*), ligesom han siger at krigen rammer landet i dets indre (*viscera*).

Florus er da heller ikke den eneste romerske forfatter der citeres. Den bitreste skildring af borgerkrigen mellem Cæsar og Pompejus er Lucans epos *Pharsalia* fra o. 65 e. Kr. Her stilles i begyndelsen spørgsmålet: »Ønskede man virkelig at føre en krig der ikke ville få nogen sejrherre?« (*Bella geri placuit, nullos habitura triumphos?*) (1,12), hvad Bering overtager i en apostrofe til Erik I og hans nevø: »I mænd af kongeligt blod, af hvilken grund stræber I mod jeres egen undergang? (*quo ruitis principes?*) ... I fører krige som ikke vil få nogen sejr« (*bella geritis, nullam victoriam habitura*) (s. 178), og dette citat har han forbundet med en henvisning til en anden fordømmelse af den romer-

ske borgerkrig, Horats' 7. epode der begynder således: »Af hvilken grund stræber I i jeres ondskab mod jeres egen undergang?« (*Quo, quo scelesti ruitis?*). Der er i det hele taget en del ligheder mellem Berings og Lucans skildring. Begge fremhæver f.eks. hvordan slægtning kæmpede mod slægtning, og at borgerkrig i sig selv er en forbrydelse, og lignende udtryk findes hos Florus.

For mange af Berings vendinger gælder det, at det kan være vanskeligt at udpege bestemte klassiske forlæg. Grundlæggende er der imidlertid tale om det samme begrebsapparat til beskrivelsen af en borgerkrigs ulykker, og sammenfattende må man sige at Berings fremstilling af den danske borgerkrig er stærkt inspireret af de romerske skildringer af Roms borgerkrige i tiden inden Augustus, især af Florus og Lucan.

Svenskekrige

Florus dukker også op i forbindelse med det store Bråvallaslag. De mange dansk-svenske krige i tidens løb har naturligvis også deres plads i Berings historie, men på trods af deres aktualitet på Berings tid, er de på ingen måde et hovedtema. Dog gør Bering hvad han kan for at nedtone den store svenske sejr i Bråvallaslaget, hvor den svenske kong Ring besejrede sin danske onkel, Harald Hildetand. Om Ring siger han:

Han var betydelig dygtigere til at opnå medgang end til at holde fast på den, han skaffede sig æren af at have høstet krigens frugter, men ikke frugterne selv. Han bevarede sit ry intakt i højere grad end sit rige, og efter at have vundet sejren lod han dens gevinster gå til spilde (s. 113),

– den svenske konge var altså slet ikke i stand til at udnytte sin sejr. Her synes Bering at være inspireret af Florus' beskrivelse af Hannibal efter sejren ved Cannæ. Han ville have kunnet indtage Rom: »Hvis ... han havde forstået at udnytte sin sejr lige så godt som han forstod at opnå den ... Han foretrak at nyde sin sejr i stedet for at drage nytte af den« (1,22,19-21). Tankegangen er helt den samme, men de latinske formuleringer er forskellige. Det er dog sandsynligt at Bering har villet lede tanken hen på romernes store fjende, som de endte med at få bugt med, i beskrivelsen af denne svenske konge, der så uomtvisteligt, ifølge Saxo, havde tilføjet danskerne et stort nederlag.

Det vanærende i nederlaget neddæmpes yderligere ved at Harald

Hildetand er skildret som en stor og krigerisk konge der til sidst, i mangel på andre fjender, udfordrer Ring – man skulle næsten tro, siger Bering, at hans hensigt var at prøve om Ring var værdig til at overtage hans rige efter ham. Harald dør i slaget, og herefter skriver Bering sammenfattende om de to kongers indsats:

Harald overtog det danske rige splittet op i enkelte dele og forenede dem under ét. Ring overtog det samlede rige men lod det gå i opløsning. Så ret beset led sejrherren et større tab i dette slag end den besejrede: Den ene mistede livet, den anden sin forstand, den ene forstod ikke at dø på den rigtige måde, den anden forstod ikke at leve (s. 114).

Berings svaghed for antiteser og paradoksale formuleringer ses tydeligt, og her tjener de desuden det klare mål at gøre Harald til den egentlige sejrherre.

Med et andet klassikerlån som udgangspunkt skal vi se et par eksempler på Berings hentydninger til sin samtids dansk-svenske konflikter. Det stammer fra Lucans tidligere omtalte digt *Pharsalia*. I et tilbageblik på Alexander den Store hedder det her at han som den første demonstrerede hvor mange lande én mand kunne regere: »Han gav verden et farligt eksempel på hvor mange lande én mand kan have under sig« (*non utile mundo editus exemplum, terras tot posse sub uno esse viro*) (10,26-28). Det har Bering overtaget i forbindelse med den norske kong Svibdag, der som den første underlagde sig alle de tre nordiske riger:

Han røbede en frygtindgydende hemmelighed for verden, nemlig at det umådelige tredobbelte rige kunne beherskes af én herre (*Horrendum secretum prodidit orbi: posse immensum illud triplicis regni spatium ab uno possideri domino*). Og dermed gav han eftertiden forfærdelige anledninger til krig (s. 16).

Det dystre og storladne hos Lucan har inspireret Bering: Alexander og Svibdag er farlige skikkelser, fordi de, ved at vise verden hvor meget land én mand kan underlægge sig, inspirerede eftertiden til at prøve det samme. Det er vel først og fremmest Kalmarunionen og alle de stridigheder den gav anledning til, Bering hentyder til her, men i de netop

overståede Karl Gustav-krige 1657-60 havde den svenske konge heller ikke været langt fra at opnå herredømmet over det samlede Norden. Det lykkedes ham som bekendt ved den lejlighed at erobre Skånelandene, og den begivenhed synes Bering også at hentyde til i sin beretning om Valdemar Atterdags erhvervelse af Skåne:

Og på denne måde blev Skåne atter en del af det legeme det hørte til (... *retracta in corpus suum*), og fik igen sine tidligere kår, som en gren der sættes fast på sin stamme, for at ikke kun havet og det altomsluttende ocean skulle udgøre Danmarks grænser. Den almægtige Gud kan både indskrænke og udvide landenes grænser, og dermed slukker han enten overdrevne forhåbninger hos menneskene eller vækker deres udslukte håb til live. Derfor skal ingen fæste for meget lid til de nuværende omstændigheder eller opgive det de har mistet (s. 490).

– Skåne er i virkeligheden en del af Danmark, og ingen skal opgive at få det tabte tilbage. Det kan godt læses som et håb om at Danmark kan generobre de tabte lande, især da det er skrevet i årene op til den skånske krig 1675-79, som netop udkæmpedes med det formål fra dansk side. Således anes de samtidige svensk-danske konflikter i Berings danmarkshistorie.

Også her kan Bering bruge Florus til at understrege sin pointe. Under kong Tullus Hostilius erobrede Rom nabobyen Alba Longa, hvorfra romerne oprindeligt selv var kommet, og det skildrer Florus således: »... den nærtbeslægtede by syntes således ikke at være gået til grunde, men atter at være blevet del af det legeme den hørte til« (... *in suum corpus redisse*) (1,1,9). Ved at genbruge Florus' metafor – både Alba Longa og Skåne vender tilbage til det legeme, dvs. det rige, de hører til – får Bering yderligere markeret at Skånes indbyggere er danske, lige såvel som Alba Longas var romere.

IV. Det danske arvekongedømme

Som vi så har Bering i høj grad ladet sig inspirere af Florus og andre romerske forfattere i sin skildring af den danske borgerkrig. Men hvor enig han end kan være med dem i fordømmelsen af en borgerkrigs

ulykker, er der væsentlige forskelle med hensyn til krigenes årsager og resultater. Både Lucan og Florus anlægger en moralsk synsvinkel og ser årsagen i Roms voldsomme medgang der medførte udbredt grådighed og alskens andre laster. I Danmark var ulykken at flere gjorde krav på kongemagten, som kun en enkelt burde have adkomst til, og det begyndte da kong Hemming døde uden at efterlade sig en arving: »Dette vanvid begyndte efter Hemmings død, for, eftersom han døde uden arvinger, fik han siden mange« (s. 160). Tilsvarende priser Bering afslutningen af borgerkrigen, for nu var hele magten igen samlet hos en konge af den gamle kongeslægt, Erik Barn, og det betød at Danmark kunne rejse sig fra ulykkerne:

Dette lille menneske var som en fugl Fønix for det danske blod. I ham så man et nyt grundlag for det kongelige hus, gennem hvem Danmark kunne rejse sig efter at være blevet rystet af så mange ulykker (s. 180).

Borgerkrigene er altså for Bering den ulykkelige afbrydelse af kongemagtens kontinuitet. For Lucan er den romerske borgerkrigs virkelige tragedie tværtimod at den banede vej for eneherkerne. Florus' holdning til tiden efter borgerkrigen er mere tvetydig, idet han roser Augustus som skabte fred men samtidig erklærer at det 1. årh. e. Kr. var præget af uvirksomme kejsere. Hovedsagen er dog at han kun siger lidt om Augustus og kejsertiden. Hans ærinde er først og fremmest at skildre storhedstiden indtil Graccherne og forfaldet derefter, ikke dettes resultat.

I den danske Florus er lovprisningen af monarkiet imidlertid det centrale tema. Ikke blot har Bering som nævnt bygget hele sin danmarkshistorie op som en række af kongebiografier, han fremhæver også overalt i historien den monarkiske styreformes fortrin, og gør det ligeledes til hovedtema i forordet. I betragtning af hans position som kongelig historieskriver – ovenikøbet på et tidspunkt hvor den danske kongemagt netop var blevet yderligere styrket på adelens bekostning ved enevældens indførelse – er der ikke noget overraskende heri. Vi skal her se nærmere på hvordan disse aktuelle politiske interesser i høj grad har styret hele Berings fremstilling af Danmarks historie.

At der opstår ulykker når flere deler magten, fremgår klart af hans skildring af den periode – 201-41 e. Kr. if. hans egen datering – hvor landet geredes af et »femmandsvælde«:

Hvor end man vendte sig, var det synet af et fædreland i oprør der mødte ens øjne ... Det rige som én mand så ofte havde reddet, styrede fem mand således mod afgrunden (s. 101).

Efter dette kedelige kapitel i landets historie bliver Halfdan III, og derefter Harald Hildetand konge. Den sidste er genstand for en særlig lovprisning som fædrelandets frelser:

Han fremstod som sin tids nye Camillus, gennem hvem Danmark genvandt sin frihed ... Og hvad kan i højere grad tjene til monarkiets ære? Det rige som fem tronranere havde været i færd med at ødelægge, blev reddet af én retmæssig regent (s. 106-07).¹⁸

Bering nøjes imidlertid ikke med at hylde selve den enevældige styreform. Det ligger ham øjensynlig også stærkt på sinde at fremhæve Danmarks gamle traditioner for arvekongedømme. Herved kan han nemlig implicere at *indførelsen af arvekongedømmet sammen med enevælden i 1660 var i overensstemmelse med landets uskrevne praksis siden kong Dan.*

I forordet lancerer han således den teori at kun to kongeslægter inden oldenborgerne har siddet på landets trone. Ifølge teorien har der i løbet af historien været fire situationer, hvor man måtte lade kongemagten gå i arv gennem kvindesiden for at sikre dens bevarelse inden for slægten. Berings skildring af disse fire tilfælde viser klart hvilken ulykke kongeslægtens uddøen ville have betydet for landet. Første gang var efter Rolv Krages død, 525 f. Kr. efter Berings angivelse:

Med Rolvs drab gjorde Hjartvar det af med mere end Rolv, nemlig det kongelige hus' og den kongelige families fortsættelse. Slægtens udvikling var forløbet uden afbrydelse siden Dan, den første konge, og sluttede nu med denne regent. Intet af det kongelige blod levede videre, bortset fra det afkom som Svanhvide [Frode Is søster] satte i verden i Sverige (s. 37).

Ligeledes var kong Sivalds død (201 e. Kr.) en særlig katastrofe:

Sivalds død var en større ulykke for danskerne end dødsfaldet i sig selv. Med kongen uddøde nemlig hele den mandlige del af kongefamilien, og Danmark var nu overladt til spindesiden, idet

kun en ung pige Gyrithe, kong Sigars barnebarn gennem sønnen Alf, var tilbage, og på denne ene arvings skuldre hvilede nu det store riges byrde (s. 99).

Efter kong Magnus, en norsk konge der regerede en kort tid i Danmark, vendte kongeværdigheden tilbage til slægten, gennem Knud den Stores søster, Estrid:

... skæbnen vendte sig nu til Estrids familie, for, som ved natu-rens bestemmelse, at give det kongeløse og sørgende Danmark til denne slægt der skulle komme til at herske så længe fremover (s. 231).

Endelig roses Margrethe for at have udnævnt sin søstersøn Erik af Pommern til arving: »Hun sørgede således ikke blot for at hendes egne efterkommere fik et rige, men også for at hun selv fik en arving og danskerne en hersker« (s. 538). Den eneste gang hvor kongemagten, ifølge forordets teori, overgik til en ny slægt, var da kong Halfdan testamenterede magten til sin svigerfader Yngve – men selv det kan Bering vende til en pris af den tid hvor kongerne ikke alene kunne lade deres riger gå i arv, men også forære dem bort:

Hvilken lykkelig tid, da riger var blandt de gaver som fyrster gav hinanden. Ingen skal sige at magten i Danmark ikke var arvelig hos vore forfædre, for ikke blot kunne kongerne modtage magten i arv, de kunne også give den som gave (s. 86).

Det fremgår imidlertid også af Florus Danicus at der ikke kun kan have været to slægter på Danmarks trone inden oldenborgerne, sådan som det foreslås i forordet. Der optræder nemlig i værket et afsnit med titlen »Lacuna Historiæ Danicæ«: 300 år af landets historie ligger hen i komplet mørke – man kender ganske vist navnene på to konger fra denne periode, Bjørn og Harald, men om deres baggrund vides intet.¹⁹ Først med Gorm den Gamle har vi atter en ubrudt række af konger i samme slægt. Bering kommenterer ikke selv denne lakunes betydning for teorien om den ubrudte kongeslægt fra Yngve og Christoffer af Bayern. Og det viser sig da også at han i forordet egentlig tillægger andre denne teori. Den fremstår blot som hans egen, fordi han gør grundigt rede for den uden sproglig angivelse af at der er tale om referat. Han

tilføjer imidlertid at der er andre der, også med gode grunde, er uenige i disse synspunkter, og han vil derfor ikke selv tage stilling, men i stedet her overlade æren for arvekongedømmets indstiftelse til Frederik III. Teorien om de to slægter levnes dog afgjort mest plads. Det nævnes kun i en sætning at nogen er uenige, deres argumenter hører vi ikke. Og bortset fra lakunen harmonerer fremstillingen i selve historien også med teorien om at der kun har været to kongeslægter. Men det virker besynderligt at Bering i forordet finder teorien om de to slægter så overbevisende, når han med lakunen leverer et afgørende bevis mod den.

Det har imidlertid været et følsomt emne. Rørdam foreslår²⁰ at Berings positive holdning til den ubrudte arvefølge i forordet har været medvirkende til at det tog så lang tid før udgivelseskommissionen var færdig med sit arbejde. Han peger på at et af medlemmerne var Oluf Rosenkrantz, der i 1681 udgav en gendrivelse af tyskeren Johan Bunos påstande om at Danmark altid havde været arvekongedømme, og det kan vel ikke udelukkes at udgiverne har redigeret i teksten på dette punkt. Den teori Bering lancerer er faktisk også langt mere drastisk end Bunos. Hvor Berings teori gælder den samlede danmarkshistorie fra kong Dan, beskæftiger den tyske professor sig, som han forklarer i sit forsvarskrift mod Rosenkrantz fra 1683²¹, kun med tiden efter o. 800, eftersom kendskabet til den forudgående tid er alt for ringe.

Under alle omstændigheder er det et hovedærinde for Bering at fremstille Danmark som et urgammelt arvekongedømme, og danskeres kærlighed til deres kongefamilie, uanset om der har været mere end to kongeslægter før oldenborgerne eller ikke. Det går igennem hele værket og ses f.eks. af denne kommentar til valget af Christoffer af Bayern, som ganske vist var en udenlandsk prins men dog i familie med Erik af Pommern: »Hvor arvefølgen hos andre folk blot har været nominal, har den hos os virkelig været ført ud i livet – danskerne nærer en forunderlig kærlighed til deres kongefamilie« (s. 635).

Da Frederik III i 1661 fremlagde Berings historiografiske opgaver, udbad han sig at Bering skulle skrive sådan »... at det ikke alene for fremmede Nationer kunde være berømmeligt, medens ogsaa fornemmelig os selv behageligt og forsvarligt«. ²² Noget tyder på at der heri har ligget et ønske om at Danmarks lange traditioner for arvekongedømme skulle fremhæves. Omtrent samtidig, i 1667, fik en anden historiker, islænderen Thormod Torfæus, nemlig i opdrag af kongen at udfærdige en

traktat om »den Stadt og Regiering, som i voris nordiske Lande i gamle Dage haffuer været brugt«. ²³ Dette værk blev aldrig skrevet, men at hensigten efter al sandsynlighed har været at Danmark skulle fremstilles som et gammelt arvekongedømme, ses af at dette tema dukker op i samme forfatters »Series regum Daniæ« (ligeledes skrevet i 1660'erne, men først trykt i omarbejdet form i 1702). ²⁴ Bering synes da også at have forstået sin opgave sådan, at han, som den nyindstiftede enevældes historieskriver, skulle skildre Danmark som et arverige lige fra de ældste tider. Det er dette tema der adskiller Berings danmarkshistorie fra de tidligere officielle danmarkshistorier. Både Pontanus og Meursius skriver panegyrisk om de mange tidligere danske konger, og Pontanus nævner endda også at kongemagten har været forbeholdt et lille antal slægter i landets lange historie. Dermed implicerer han at Danmark har tradition for arvekongedømme, men det er langt fra et hovedpunkt for ham som det er for Bering.

I forbindelse med sit politiske ærinde kunne Bering udnytte Florus. Ved hjælp af dennes panegyriske romerske historie får han ikke alene fremstillet Danmark som et rige der kan sidestilles med det romerske i magt og overgår det i ælde – men ved at overtage menneskealder-metaforen kan han også hævde at Danmark med kong Dan og indstiftelsen af arvekongedømmet trådte ind i manddomsalderen, og at landet ikke som Rom derefter vil opleve en alderdom, men tværtimod leve i stadig blomstring så længe de oldenborgske konger hersker.

Noter:

1. Frederik III's instrukser herom er citeret s. 53 i H. F. Rørdams grundige biografi af Vitus Bering i *Historisk Tidsskrift*, rk. 5, bd. 1, s. 1-115.
2. Rørdam, op. cit. s. 82.
3. Rørdam, op. cit. s. 95 citerer kongens opdrag til kommissionen: Den skulle »efterse og overveje med saadan Flid og sindig Eftertanke, at intet derudi vorder funden, som billigen burde forbigaaes, eller kan eragtes at være fremmede eller andre for nær antegnet eller præjudicerligt, hvorudover dennem kunde gives Anledning i Fremtiden med vidtløftige Replikker eller i andre Maader sig at besvære«. Da udgiverne ikke har forsynet den foreliggende bog med nogen redegørelse for deres fremgangsmåde – de har end ikke givet sig til kende – kan man dog kun gisne om hvori deres indsats nærmere har bestået.
4. Rørdam, op. cit. s. 99.

5. Nyerup i Tillæg til A. S. Vedels Om den danske Krønike at beskrive, s. 85-86. Citeret efter Rørdam, op. cit. s. 25.
6. Jf. Dansk Litteraturhistorie 3 (1983), s. 156-57.
7. Rørdam, op. cit. s. 97-98.
8. Brev fra Bering til en ukendt adressat under udarbejdelsen af *Florus Danicus*. Citeret efter Rørdam, op. cit. s. 72.
9. Rørdam, op. cit. s. 96.
10. Rørdam, op. cit. s. 102-03.
11. Jf. P. Jals udførlige introduktion i Budé-udgaven af *Florus* (Paris 1967). Citater af *Florus* i det følgende er oversat herfra. Alle oversættelser i denne artikel er mine egne.
12. Jf. I. Lewandowski: 'Florus und das Polnische Schulwesen', *Eos* LVIII/2 1969/70, s. 233-47.
13. E. Malcovati (*Gnomon* XLII 1970, s. 273, anmeldelse af P. Jals *Florus*-udgave) henviser til A. Arrigonis udgave (Venedig 1841) hvori hidtidige udgaver er opregnet.
14. L. A. *Florus cum integris Cl. Salmasii et variorum notis quas omnes multis in locis auxit Rutg. Hermannides. Accessit et L. Ampelius ex Bibliotheca Cl. Salmasii. Neomagii, Ex officina Andrææ ab Hoogenhuysen. Anno 1662.*
15. Se I. Lewandowski: »Florus Polonicus« *Joachima Pastoriosæ* (*Meander* 23, 1968, s. 522-29).
16. Dommerteorien har Bering formentlig hentet hos C. C. Lyschander: *De danske Kongers Slectebog* (Kbh. 1622), hvor hele dommerperioden, incl. goternes togt, er skildret s. 25ff. Begge daterer således kong Dans samling af riget til år 2910 efter verdens skabelse. Men allerede i den danske rimkrønike, der blev trykt første gang i 1495, omtales regenterne før Dan som dommere.
17. Således også hos bl.a. Huitfeldt: *Danmarckis Rigin Krønnicke fran Kong Dan den Første oc indtil Kong Knud den 6.* (Kbh. 1603), s. 38.
18. *Florus'* skildring af Augustus' indsats har ligheder med denne og den foregående passage hos Bering:
 Med sin kløgt og dygtighed organiserede Augustus rigets sønderslæde og splittede legeme, som aldrig ville være blevet bragt i harmonisk enhed, hvis ikke det var blevet regeret af én mand, der så at sige udgjorde dets sjæl og ånd (2,14,5-6).
 – Både Rom og Danmark behøvede en enehersker til at skabe fred og orden. Det er værd at notere at også *Florus* her priser et »enevælde«, og altså også i den henseende var et velegnet forbillede for Bering, skønt han iøvrigt hovedsagelig beskæftiger sig med Rom før kejsertiden.
19. Andre danske historikere havde før Bering beskæftiget sig med denne lakunc, f.eks. Huitfeldt, op. cit. s. 27, Pontanus, op. cit. s. 37-38, og Stephanus, *Notæ uberiores in historiam Danicam Saxonis Grammatici* (Sorø 1645), s. 182-83. Lyschander, op. cit. s. 168-74, prøvede endda at udfylde den, et forsøg som Bering i sit afsnit om lakunen tager afstand fra.
20. Rørdam, op. cit. s. 97.

21. Defensio justa et necessaria ... (Lüneburg 1683).
22. Citeret efter Rørdam, op. cit. s. 53.
23. Citeret efter Ellen Jørgensen: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil år 1800 (Kbh. 1931), s. 144.
24. Ellen Jørgensen, op. cit. s. 144.

»An Amateur« and his Translations of the Danish Ballads – Identity and Significance¹

By Larry Syndergaard

It is an interesting task to determine the *first book* of English translations of the Danish *folkeviser* – not a group of translated ballads comprising examples in a book, not an article containing ballad translations among other things, but a proper book, one which cares enough about the *folkeviser* to devote itself wholly to them. One would think backward past Henry Meyers' *Danish Ballads and Folk Songs* (1962) and Alexander Gray's *Four-and-Forty* (1954) and *Historical Ballads of Denmark* (1958), past Smith-Dampier's widely distributed *A Book of Danish Ballads* (1939) and her earlier books, and past Robert Buchanan's *Ballad Stories of the Affections* (1866) to R. C. A. Prior's monumental, three-volume *Ancient Danish Ballads* of 1860. One might then think far back to Robert Jamieson's pioneering nineteen translations in *Illustrations of Northern Antiquities* (1814) – but as one segment of a larger work, this would not really qualify.

And in fact one would have overshot the mark, for in 1856 appeared in England, under the pseudonym »An Amateur,« the slim volume *Old Danish Ballads: Translated from Grimm's Collection* – the first book of English translations of the Danish ballads. (»Grimm's Collection« here means Wilhelm Grimm's *Alddänische Heldenlieder, Balladen und Märchen* of 1811, a very important collection of German translations from Peder Syv, *Et Hundrede udvalde Danske viser ... forøgede med det andet Hundrede Viser*, 1695). An Amateur presents 38 ballads together with the occasional note on parallels in other languages and with a brief introduction acknowledging earlier translation work and establishing a respectful but restrained attitude toward the material. (An Amateur considers that he has translated 37 ballads, but his number 22 »Marsk Stig's Daughters« translates a combination of *DgF* 146 Mark Stigs Døttre and *DgF* 39 Nøkkens Svig.)

1. An earlier version of this study was presented at the 1988 annual meeting of the Society for Advancement of Scandinavian Study, Eugene, Oregon. Thanks for their generous assistance are due colleagues Grethe Jacobsen, Erik Dal, and David Bromwich, Local History Librarian, Somerset County Council Library Service.

Though this is indeed the first book of English translations of the *folkeviser*, it has remained obscure and its pseudonymous translator unidentified. Other translators, such as William and Mary Howitt, who have contributed less, are far better known. Even so, many may be satisfied to let An Amateur rest in his obscurity, since we do have other, later, and better translators who do not detour through German in bringing the Danish ballads into English.

However, it does count for something that An Amateur is first, and his work is also significant in a larger context. Translation activity can be seen as a kind of discourse between two cultures. It is a more or less cumulative discourse, with many workers contributing, and as such it needs to be seen as much more than simply a disconnected series of individual literary acts. An Amateur is especially interesting and significant in this context. And he is the first translator clearly to understand and present his own work within such a context. This dimension is the focus of the second part of my study, after the identification of An Amateur; I do not take up the nature of his literary transformations from German to English. We will see that An Amateur is important in the mid-century revival of Danish ballad translation in England and that his work marks a departure from some prevalent and disturbing misuses of the Danish ballad material in earlier 19th century English culture. Some much better-known translators could in fact have learned certain things from him.

But more immediately we may emphasize the significance of An Amateur by noting the influence of his work upon that of a successor, R. C. Alexander Prior, who is arguably the most important – which is not to say the best – of all translators of the *folkeviser* into English. His *Ancient Danish Ballads* (1860) translates far more ballads than does any other source, and to this day English-speakers have access to numbers of the *folkeviser* only in Prior's translations. His work and judgment are taken seriously by Grundtvig, and indeed he is a pioneer in choosing to translate from the then-new *Danmarks gamle Folkeviser* – a pioneer with relatively few followers to this day, surprisingly enough. In using *DgF* as a source Prior is of course not influenced by An Amateur, who does his work before Volume I of *DgF* appears and who states that he translates from the German because he cannot obtain the ballads in the original in England. But Prior does seem to have been influenced by An Amateur's views on the relative unimportance of the refrain, a connection first noted by the astute Erik Dal (*Samlet og*

Spreidt 21); on understanding the ballads as records of medieval life and manners; on the importance of romance-language parallels and possible sources; and by his research on earlier translations.

Thus, by identifying An Amateur and examining his *Old Danish Ballads* of 1856 we may better understand the work of Prior and his more important *Ancient Danish Ballads* of 1860. And in examining this relationship we may better understand the larger translation discourse between Denmark and the English-speaking world.

Who, then, is An Amateur? The guides to anonymous and pseudonymous literature in Britain and Scandinavia give no help. Nor do the national catalogues; in fact the *British Museum General Catalogue of Printed Books* does not even list the book. All other bibliographic sources and inquiries to colleagues on two continents have yielded no results.

Thus a different strategy is indicated: an examination of the affinities of An Amateur's book. As noted above, Prior's *Ancient Danish Ballads* is significantly influenced by An Amateur – beginning with the title, obviously, but in its introduction as well. For example, An Amateur writes:

Of that chivalrous deference to the ladies, which romance-writers ascribe to the medieval period, there is in these cotemporary [sic] writers scarcely a trace. Far from it, we find women of the highest rank exposed to cruelties and indignities, such as in civilized society are seldom witnessed in the very lowest classes... (iii).

Prior echoes: »Those who composed the ballads were not well acquainted with matters of chivalry. We certainly do not find in them the remotest trace of the southern devotion of knights to their ladies...« (xxxvi). But when one moves from comparing introductions to comparing translation texts one has the unpleasant surprise of discovering that whole sections and stanzas in *Ancient Danish Ballads* are lifted bodily from *Old Danish Ballads*. There is no other word for it; our unknown Amateur has been plagiarized by Prior.

Or are there other possibilities? One hypothesis might let us rescue Prior's reputation: could *he* be An Amateur and thus be using his own work? If we establish this to be the case it will certainly be without Prior's help, for throughout the three volumes of *Ancient Danish Ballads* he resolutely avoids mentioning An Amateur and *Old Danish Bal-*

lads. And Prior is otherwise responsible and thorough, freely crediting a wide variety of sources, translations, and scholarly commentaries. To demonstrate the hypothesis that An Amateur is Prior would require hard evidence as well as some explanation for Prior's silence on the matter.

There is in fact such evidence, partly in one of the few extant copies of *Old Danish Ballads* and partly in one of the few sources on Prior's life.

In the University of California at Los Angeles Library is one of perhaps three copies of *Old Danish Ballads* extant in North America, and this has every sign of being the very book in which various notes and revisions pointing toward Prior's *Ancient Danish Ballads* were begun. Here added in ink are certain notations of source and parallel texts, the information which becomes such a useful feature of Prior. The annotator has made a kind of concordance covering Grimm, Oehlenschläger's *Gamle Danske Folkeviser*, and Abrahamson, Nyerup, and Rahbek's *Udvalgte danske Viser*. Here also, usually in pencil, are scattered trial revisions in the translations – either attempts to adapt the translation to the Danish sources used for *Ancient Danish Ballads* or attempts to make the translation sound better. (An example appears in the Appendix.) Scattered misprints are also corrected. In short, the annotator seems to have had a sense of full ownership of the content.

Obviously it would help in identifying Prior as An Amateur if we could also establish his ownership of the UCLA copy of *Old Danish Ballads*. Here we encounter a puzzle. For the copy is indeed inscribed, but with the name Richard Chandler Alexander. We almost seem to have lost ground: we are still unsure about the identity of An Amateur, and now we seem to discover that Prior had an unacknowledged collaborator, Richard Chandler Alexander, on his *Ancient Danish Ballads*. But finally we see what cannot be coincidence: Prior's name on the title page of *Ancient Danish Ballads* is *R. C. Alexander* Prior. All is made clear by Edward Walford's *The County Families of the United Kingdom*:

PRIOR, Richard Chandler Alexander, Esq., M. D., of Halse House, Somerset. Eldest son of the late Richard Hayward Alexander, Esq. ... Assumed the name of Prior under the will of his maternal uncle, Edward Prior, Esq.

There has been a change of name: Prior and R. C. Alexander are the same person, and that person is almost certainly An Amateur.

The identification is not absolute, of course. One could account for the evidence in other ways, but those ways make Prior into a man of such questionable ethics and of such disregard for legal risk as to be willing to plagiarize blatantly and repeatedly. This is not consistent with his role as Magistrate for Somersetshire («Obituary»), nor with what one might call his responsible scholarly »voice« in *Ancient Danish Ballads*.

Somewhat paradoxically, the qualities just named would also lead us to expect Prior in *Ancient Danish Ballads* to acknowledge his own earlier work, the more so in that he meticulously cites other earlier translators, clearly building upon citations used in *Old Danish Ballads*, including other translations from German intermediaries. But he nowhere does so. He may simply be so dissatisfied with his earlier translations themselves that he does not want to acknowledge them. As one sees in the Appendix, his translation in *Old Danish Ballads* is not invariably close to the German, and he is openly frustrated by the inadequacy of his own work (182). But I am most inclined to see the silence as the product of a general unease and dissatisfaction with his earlier practice of translating from translations, and from a source he now knows to be unreliable. For Prior has now read, digested, and for the most part accepted the implications of Grundtvig's new and eye-opening editing principles in *DgF*, especially respect for received tradition and for textual accuracy.

What else do we know about this gentleman, so freshly freed from his pseudonym? Besides being a translator of the *folkeviser* he is a physician, an Oxford graduate, an antiquarian, an etymologist, a student of natural history, and a member of the Linnæan Society («Obituary»). The range of his intellectual curiosity is reflected in some of his other publications: in 1872 he produces the curious but learned monograph *Notes on Croquet: And Some Ancient Bat and Ball Games Related to It*, and he has an 1879 monograph *On the Popular Names of the British Plants*. He is an important contributor to Murray's monumental *New English Dictionary* («Obituary»). He is obviously a committed student of the romance languages as well as the germanic. And he is capable of very hard work; between *Old Danish Ballads* in 1856 and *Ancient Danish Ballads* in 1860 he prepared 193 translations for the latter (using, as we have seen, some of his earlier work), and he obviously

read extensively in both Scandinavian and romance-language parallels, in other translations, and in contemporary scholarly discussions. Grundtvig, in later volumes of *DgF*, respects Prior's work and learning, especially regarding the romance-language parallels and traditions. At least one scholar has suggested that Prior is Danish-born (Roos 98). But to the extent that I and kind colleagues have been able to investigate, there is no real evidence of this, attractive though the idea of such a Danish connection may be (Dal, Letter; Jacobsen).

Now that we have established his identity, let us examine the significance of Amateur/Prior's work in *Old Danish Ballads* within the larger transcultural context mentioned above.

Some of the significance is admittedly negative. Amateur/Prior (as I shall hitherto call him) takes English-speakers on a circuitous German route to the Danish ballads, and the practice of translating translations has self-evident shortcomings. On the other hand, he does no more than continue a »German connection« already established for such translations in England, and unlike some predecessors such as M. G. »Monk« Lewis, Amateur/Prior is completely open about his practice. The least defensible feature of *Old Danish Ballads* is its exclusion of the refrains, because this damages the integrity of the ballads. (This must be the result of Oehlenschläger's influence, not Grimm's.)

But in other respects we may see a very positive significance in Amateur/Prior's work. First, while it is not quite the first work of the mid-century revival of English translation of the Danish ballads, it is nevertheless a trial run for the work which dominates that revival, Prior's *Ancient Danish Ballads*. (Other participants include William and Mary Howitt [1852], Whitley Stokes [1852, 1855], Robert Buchanan [1866].) And some of the best innovations in Prior's major work are incipient in the trial run. For example, it broadens the canon. In the first wave of translation, 1796-1830, England was preoccupied with the *kæmpeviser* or heroic ballads, the *riddervis* or ballads of chivalry, and the *trylleviser* or nature-mythic ballads – especially the revenant ballads. Amateur/Prior continues these emphases but is the first to expand the canon to include the *historiske viser* or historical ballads (*DgF* 126 Kong Valdemar og hans Søster, 127 Kong Valdemar og hans Søsterdatter, 128 Liden Kirsten og Dronning Sofie, 129 Stolt Signild og Dronning Sofie, and 146 Marsk Stigs Døttre). He does not include the *legendeviser* or Christian-legendary ballads (though he will four years later), because his source, Grimm, virtually excludes them.

England here, in the mid-century revival, gets its first real *book* whose central purpose is to translate this particular genre of Danish traditional literature. Texts, introduction, and notes combine to say, both implicitly and explicitly, that this literature is significant in its own right. If we see what the English-speaking world understood to be the importance of the *folkeviser* on the basis of the work of most earlier translators, we find that Amateur/Prior's emphasis marks a very significant, and positive, departure. And much of the significance lies in the earlier baggage he declines to pick up.

What *Old Danish Ballads* presents for the first time is freedom from the prevailing projection of a complex agenda onto the translated Danish ballads – a program which is *racial* and can become *racist*. The agenda tends to celebrate conquest and the subjugation of peoples, and it has a number of associated features to be noted below. The racial dimension manifests a larger cultural phenomenon of the 19th century in England and America, the rise of racial germanism or teutonism under the code-word Anglo-Saxon. This lengthy and unhappy development is identified and defined by Reginald Horsman in *Race and Manifest Destiny* (1981) (though he has nothing to say about ballad translations). He traces an evolution from an attempt to construct an »Anglo-Saxon« institutional past for England according to later political and religious needs, to a racist view of the germanic past and present of England and other nations, a view that helps rationalize some of the worst, genocidal aspects of English colonialism, and indeed of American expansionism (1-75). Obviously it foreshadows the great culmination of destructive germanism under Hitler. Hugh MacDougall treats the same unhappy phenomenon in more detail in *Racial Myth in English History* (1982), and Raymond Betts helps us see it in relation to the English and European colonialism which has so changed the face and cultures of the world (xiv-xvi, 11-13, 18, 150-183).

Within this context let us look more closely at what England wanted from Denmark and her ballads, if we are to judge by the commentary of Amateur/Prior's predecessors. (And »wanted« is defensible here, in that much of the work appears in magazines, a reader-responsive medium.) Their emphases and their conscious aims vary widely. But certain features appear so consistently, whether or not they dominate the discussion, that they are in fact paradigmatic.

First of these is an emphasis on the kinship of the English-Scottish ballads with the Danish, and thus also with the larger Scandinavian

balladry and with a perceived or projected balladry of germanic culture (Jamieson, *Illustrations* 245-6). Vital here is an assumption that the Danish ballads include categories largely lost in Britain, thus indirectly connecting the English and Scottish ballads backwards to a vaguely ancient teutonic traditional literature («On the State» 396n.).

This ballad linkage is seen to exemplify a larger linkage of English culture with a vaguely-defined, common-germanic people and culture, both ancestral and, to a degree, contemporary (Jamieson, *Popular Ballads and Songs* 1: 208, 2: 87-8). The term »Anglo-Saxon« tends to stand for the English people from the fifth century on, and the word »gothic« is almost paradigmatic for the common-germanic »race«, though »teutonic« and »germanic« appear. The nature of this race may be perceived in terms of the activities and traits of »the Norseman«: expansion, vigor, »savagery«, heroic paganism in an earlier age, and, especially, conquest («On the Songs» 412; Borrow 306-7).

One also notes a paradigmatic excitement here. There is a fundamental assumption of – and thus I would argue a need for – a *superiority* in this gothic »race«. »The Teutonic, Germanic, or Gothic nations, have long been the leading people of the world« («On the Songs» [II] 42). This seems to appear even when the »savagery« of the forebears is deprecated in the same article ([III] 412-3). To some the superiority is demonstrated by success in the subjugation of other peoples, past and present (Bowring and Borrow 57-8). Less commonly the superiority is found as well in the »teutons'« perceived favorable treatment of women («On the Songs» [I] 144) or in an intellectual and political progressiveness:

To the Gothic stock ... almost all the nobler properties of Northern Europe must be referred, while it will be seen that the founders of the greatest and most enlightened of modern nations – the nations which have raised their civil policy on the wide foundations of knowledge and freedom – emanate from the same distinguished source. (Bowring and Borrow 49).

The superiority is consistently racial.

In his discussion of folklore as being in some cases a projection of what is unconscious, Alan Dundes (33-61) provides us a means of interpretation, a way to understand the *uses* these British translators and their audience have wished – or better, needed – to make of the Danish

ballads in all this. At a time of expanding empire and the wholesale, sometimes iron-fisted subjugation or extermination of peoples and races (Betts 217-8), I suggest that Englishmen were, at a largely unconscious level, of deeply divided mind about what was happening. And I suggest that they needed to project their current, *real* national savagery onto their own past, and thus shift their responsibility for that savagery to an inherited racial make-up or destiny. Similar needs might arise out of the social Darwinism creeping into the culture. Certainly other kinds of literature arising in England throughout the century reflect a complex escapism involving a kind of teutonism (Shippey) and a need to project what is ugly within the culture onto people and things outside the culture – a reflection of a pervasive preoccupation with colonialism at a deep level (Brantlinger).

Also paradigmatic is the determination of the translators to see the Danish ballads as reflections of »manners«, of past conditions of society (»On the State« 93). Thus the ballads are simplistically put to the service of history, and indeed Jamieson compares his work in *Illustrations of Northern Antiquities* to that of Saxo (236-7). There is a kind of condescension to the past in this, and also to the ballads, i.e., by not taking them for the pieces of traditional literature they are.

A barbarous or »wild« past is also projected onto the Danish ballads, establishing a dichotomy with the »cultivated« and tame present (Jamieson, *Illustrations* 243). The descriptor »rude« is universal. These ballads are seen as especially appropriate for the role because they are felt to be older – in one case, felt to go virtually all the way back to the steppes of Asia! Again one cannot help but see projection of one's own »uncultivated« – and unassimilated – »savagery« onto the past, or perhaps to see an urge to escape from the still-powerful demands of the age of cultivation and reason into a projected past filled with »primitive« feelings. And certainly this preoccupation with »wildness« must be connected with the (especially German) romanticism which helps drive racially-connected 19th century phenomena ranging from colonialism to the new »science« of philology and the teutonism which in part depends on it (Betts 17, 243; Horsman 5, 34-41; MacDougall 119-24).

The Danish ballads moreover are felt to provide a connection to a pre-Christian stage of culture. Views vary, from seeing the *folkeviser* as preserving a kind of demoted ancient mythology in their »superstitions« to seeing them as preserving actual belief in the old pantheon long after the age of conversion (»On the Songs« [III] 413). The trans-

lators and commentators are strikingly preoccupied with making contact with – or better, creating – a past extremely different from the conventional Christian culture they inhabit and espouse.

One final cluster of tendencies is significant even if not paradigmatic. Some of the translators present their work in a context of decided anti-Catholicism and anti-medievalism. The *folkeviser* are seen as a connection to a more valid stage of culture before the dark Popish night with its Mediterranean dominance (Bowring and Borrow 52, 55). According to Horsman, such anti-Catholicism is an important stimulus to the racial Anglo-Saxonism he traces (9-12, 68-9).

The error, both moral and factual, in most elements of the paradigm above is clear enough, above all in the chilling germanic chest-thumping. (And the paradigm remains in disturbingly full force in some participants in the midcentury revival of Danish ballad translation, such as the Howitts and the anonymous author of »Ballads and Traditions of Northern Europe«.) Amateur/Prior's predecessors were deeply interested in the *folkeviser* – not, largely, for their intrinsic qualities but rather as a means to invoke the past, and sometimes the present, they needed. We know from his citations that Amateur/Prior knew most of this work. What does he do with the paradigm he inherited?

He largely responds with eloquent silence or correctives. The one questionable element he endorses is the »evidence of manners of the past« view of the ballads. But he makes clear in his notes that he also values the ballads in their own right, as a special literature which may show »great truth and dramatic power« (182). He points out that women are notably ill-used in many of the *folkeviser* and thus counters the wishful idea of a teutonic equality of treatment (iii). Most important, Amateur/Prior cites romance-language parallels and possible sources, a trait he will develop at great length in *Ancient Danish Ballads*, and thus begins to counter the germanic blinders worn by his predecessors (159). He eschews the gothic fantasies and projections discussed above. The English-speaking reader could approach *Old Danish Ballads* with far greater freedom from ill-conceived and exploitative context than was possible for any earlier translation source, and some contemporary ones.

This work is also the first to understand, at least implicitly, that translation of such material is a cumulative, larger activity to which any individual makes only a component contribution. Amateur/Prior is very much conscious of earlier translation activity; in his introduction he

methodically lists all translations he can find and implicitly invites the reader to see the whole as an expanding corpus. He seems to choose his ballads – as does none of his predecessors – partly in view of whether they have been translated before (ii-iii).

The attitude he projects stands in welcome contrast to what I see as a lack of respect both for the originals and for the translation process on the part of some earlier translators in the magazines. He is clear as to source, while elsewhere there is a tendency toward haziness about this, especially on the possible use of Grimm or other German translations in addition to or in place of Danish sources («On the State» 397-8). (The actual sum knowledge of Danish among the translators active between 1796 and 1864 is certainly somewhat less than the knowledge they claim or imply.) This evasiveness distorts the whole process, de-emphasizing the original tradition and implicitly giving the translator and his work undue pre-eminence and authority. In addition, while Amateur/Prior may briefly evaluate another translator's work, he shows none of the common signs of being threatened by it: bickering, or jockeying to arrogate a position of authority («On the State» 396-7n.). Nor does he project a false and condescending casualness, e.g., «We take the first that we lay hands upon» to translate (Bowring and Borrow 59).

In fact An Amateur may, paradoxically, be the first *professional* translator of the *folkeviser*. Not in terms of his scholarly preparation, nor in terms of his translations themselves, which don't seem especially good. But he is »professional« in the modern sense of concentrating on the material itself while maintaining a productive distance from it. And he is »professional«, finally, in his lacking ideological axes to grind – especially the racial one prefiguring what must be the ugliest moral and political development of our century.

Appendix: The progress of a stanza from
DgF 20 Hagbard og Signe

Vedel, *Tragica*

Syv, *Et Hundrede Udvalde Danske Viser ... forøgede med det andet Hundrede...*

Satte de Haffbur kongens Søn,
Vdi den Borgestue:
Hannem gaar til baade Mand oc Møer
Oc mest hans egen Iomfrue.

Grimm, *Altdänische Heldenlieder, Balladen und Märchen* (1811)

Sie setzten Hafbur, den Königs Sohn, in die Burgstube hin:
Da gingen Männer und Jung-frauen zumeist sine Liebste zu ihm.

An Amateur, *Old Danish Ballads, Translated from Grimm's Collection* (1856)

With iron then they fetter him,
And guard in donjon keep:
To see him crowd the Ladies all,
And all that see him weep.

Longhand revisions in *Old Danish Ballads*

They seized and laid that highborn prince
Within the prison wall,
And men and maidens round him wept
His true love most of all.

Prior, *Ancient Danish Ballads* (1860)

They dragg'd him then, the royal prince,
Within the prison wall,
And men and maidens crowded round,
His trulove most of all.

Works cited

- Abrahamson, W. H. F., R. Nyerup, and K. L. Rahbek, eds. *Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen*. 5 vols. Copenhagen: Schultz, 1812-14.
- An Amateur, trans. *Old Danish Ballads: Translated from Grimm's Collection*. London: Hope and Co., 1856.
- »The Ballads and Traditions of Northern Europe«. *New Monthly Magazine* 130 (1864): 479-93.
- Betts, Raymond F. *The False Dawn: European Imperialism in the Nineteenth Century*. Minneapolis: U Minnesota Press, 1975.
- Borrow, George. »Danish Poetry and Ballad Writing«. *Monthly Magazine* 56 (1823), 306-9.
- Bowring, John and George Borrow. Untitled article. *The Foreign Quarterly Review* 6 (1830), 48-87.
- Brantlinger, Patrick. *Rule of Darkness: British Literature and Imperialism, 1830-1914*. Ithaca, N. Y.: Cornell UP, 1988.
- British Museum General Catalogue of Printed Books*. 263 vols. London: Trustees of The British Museum, 1965.
- Bromwich, David. Letter to the author. 6 February 1980.
- Buchanan, Robert, trans. *Ballad Stories of the Affections. From the Scandinavian*. London: George Routledge, 1866.
- Dal, Erik. Letter to the author. 7 October 1987.
- . *Samlet og Spredt om Folkeviser*. Odense: Odense Universitetsforlag, 1976.
- Dundes, Alan. *Interpreting Folklore*. Bloomington: Indiana UP, 1980.
- Gray, Alexander, trans. *Four-and-Forty: A Selection of Danish Ballads Presented in Scots*. Edinburgh: The University Press, 1954.
- , trans. *Historical Ballads of Denmark*. Edinburgh: The University Press, 1958.
- Grimm, Wilhelm C., trans. *Alddänische Heldenlieder, Balladen und Märchen*. Heidelberg: Mohr und Zimmer, 1811.
- Grundtvig, Svend, et al., eds. *Danmarks gamle Folkeviser*. 12 vols. Copenhagen: Universitets-Jubilæets danske Samfund, 1853-1976.
- Horsman, Reginald. *Race and Manifest Destiny: The Origins of American Racial Anglo-Saxonism*. Cambridge, Mass.: Harvard UP, 1981.
- Howitt, William and Mary Howitt. *The Literature and Romance of Northern Europe*. 2 vols. London: Colburn, 1852.
- Jacobsen, Grethe. Letter to the author. 12 April 1988.
- Jamieson, Robert. *Popular Ballads and Songs*. 2 vols. Edinburgh: Archibald Constable, 1806.
- , trans. »Popular Heroic and Romantic Ballads, Translated from the Northern Languages«. *Illustrations of Northern Antiquities, from the Earlier Teutonic and Scandinavian Romances*. By Henry Weber, Robert Jamieson, and Walter Scott. Edinburgh: John Ballantyne, 1814. 231-474.
- Lewis, M[atthew] G. *Tales of Wonder*. 2 vols. London: W. Bulmer, 1801.
- MacDougall, Hugh. *Racial Myth in English History: Trojans, Teutons, and Anglo-Saxons*. Hanover, New Hampshire: UP of New England, 1982.

- Meyer, Henry, trans. *Danish Ballads and Folk Songs*. Ed. by Erik Dal. Copenhagen and New York: Rosenkilde and Bagger, and American-Scandinavian Foundation, 1967.
- »Obituary. R. C. A. Prior, M. D.« *Proceedings of the Somersetshire Archaeological and Natural History Society* 48 (1902): 127.
- Oehlenschläger, [Adam G.], ed. *Gamle danske Folkeviser*. Copenhagen: Høst's Forlag, 1840.
- »On the Songs of the People of Gothic or Teutonic Race«. *London Magazine* 3 (1821): 143-53; 4 (1821): 41-7, 412-7.
- »On the State of the Cultivation of the Ancient Literature of the North at the Present Period«. *London Magazine* 1 (1820): 391-401.
- Prior, R[ichard] C[handler] Alexander. *Ancient Danish Ballads: Translated from the Originals*. 3 vols. London: Williams and Norgate, 1860.
- . *Notes on Croquet: And Some Ancient Bat and Ball Games Related to It*. London: Williams and Norgate, 1872.
- . *On the Popular Names of the British Plants, Being an Explanation of the Origin and Meaning of the Names of Our Indigenous and Most Commonly Cultivated Species*. London: Frederic Norgate, 1879.
- Roos, Carl. »Die dänische Folkeviser in der Weltliteratur«, *Forschungsprobleme der Vergleichenden Literaturgeschichte*. Ed. by Kurt Wais. Tübingen: Max Niemeyer, 1951. 79-99.
- Shippey, T. A. »Goths and Huns: the Rediscovery of the Northern Cultures in the Nineteenth Century«. *The Medieval Legacy: A Symposium*. Ed. by Andreas Haarder, Iørn Piø, Reinhold Schröder, and Preben Meulengracht Sørensen. Odense: Odense UP, 1982. 51-69.
- Smith-Dampier, E. M., trans. *A Book of Danish Ballads*. Ed. by Axel Olrik. Princeton, N.J.: Princeton UP for American-Scandinavian Foundation, 1939.
- Stokes, Whitley. »Danish Ballads«. *Fraser's Magazine for Town and Country* 45 (1852): 649-59.
- . »A Second Batch of Danish Ballads«. *Fraser's Magazine for Town and Country* 51 (1855). 86-95.
- Syv, Pedcr. *Et Hundrede udvalde Danske Viser ... Forøgede med det Andet Hundrede Viser*. Copenhagen. 1695.
- Walford, Edward. *The Country Families of the United Kingdom*. London. 1864 edition.

Der er ydet bidrag til trykning af denne afhandling fra Svend Grundtvigs og Axel Olriks Legat.

Erslew som nationalbibliograf

Af Svend Bruhns

Danskerne har en fin række af forfatterlexika. Jeg nævner som nogle af de mest betydningsfulde: Jens Worm: *Forsøg til et Lexicon over danske, norske og islandske lærde Mænd*. Helsingør, Kbh., 1771-1784. 3 bd. Når Worm kun har mændene med skyldes det at der fandtes andre værker der havde behandlet de lærde kvinder. Det er grunden til at Worms efterfølgere, Nyerup og Erslew, gang på gang gør opmærksom på at de behandler såvel forfattere som forfatterinder. Worms *Lexicon* blev afløst af R. Nyerup og J. E. Kraft: *Almindeligt Litteraturlexicon for Danmark, Norge og Island*. Kbh., 1818-20. 2 bd. Dette værk blev igen fortsat af Thomas Hansen Erslew: *Almindeligt Forfatter-Lexicon for Kongeriget Danmark med tilhørende Bilande, fra 1814 til 1840*. Kbh., 1843-53. 3 bd. og *Supplement*. Kbh., 1858-68. 3 bd.

Man kan idag være tilbøjelig til at betragte disse værker som registeranter, der selvfølgelig er til uvurderlig nytte for litterære studier, men som vurderes på om de er nøjagtige og fuldstændige, og som kun er interessante, indtil de eventuelt bliver afløst af nyere, mere fuldstændige værker. Således er Worm og Nyerup-Kraft med rette sat i magasinet i mange biblioteker, idet de til praktiske formål er afløst af Ehrencron-Müllers *Forfatterlexikon*, 1924-39. 12 bd. Sådanne værker afspejler imidlertid naturligvis også et skiftende syn på begreber som 'forfatter' og 'nationalitet'. Jeg undersøger i det følgende hvorledes begrebet 'dansk nationalitet' opfattes af Erslew og hans samtidige kritikere, set på baggrund af Nyerup og hans samtid.

Erslew blev født 1803 i Randers, blev student fra Aalborg Katedral-skole i 1821, og tog følgende år andenexamen fra Universitetet i København. Allerede inden han var student var han i gang med litterære arbejder, som udgiver af et ugeblad af blandet indhold, af en folkesangsantologi mv.

I København kom han i forbindelse med Rasmus Nyerup, og sammen med Ove Thomsen, der var amanuensis ved Universitetsbiblioteket, besluttede han at supplere og fortsætte Nyerup & Krafts *Litteraturlexicon*.

I 1829 averteredes et »Supplementbind til Nyerups og Krafts Litteratur-Lexicon, ved R. Nyerup, Th. Erslew og Ove Thomsen, indtil Ud-

gangen af Aaret 1829« (Øst 22.2.1837). Det blev ikke til noget. Nyerup døde samme år, Thomsen var på vej til at blive journalist og politiker, og Erslew var allerede i 1824 flyttet fra byen. Materialerne til supplementet ligger i Det Kgl. Bibliotek, og er naturligvis benyttet af Erslew for de nye forfatters vedkommende. Erslew havde købt en gård for sin fædrearv og blev landmand på Århuseggen. Landbruget mislykkedes for ham, og fra 1836 var han atter i København, parat til at tage fat på litterært arbejde igen. Han skulle også have noget at leve af. I 1839 prøvede han forgæves at få posten som 2. underbibliotekar ved Universitetsbiblioteket, »men der ere rigtignok slemme Concurrenter«, som overbibliotekar Madvig skrev til ham. Først fra 1847 fik Erslew en stilling (som kopist, senere arkivar i Kultusministeriet). Honoraret for forfatterlexikonnet var 12 rigsdaler pr. ark, og ifølge Wad var der ikke noget på kistebunden efter gårdsalget.

I 1837 indbød N. Chr. Øst og Erslew i fællesskab til subskription på »et nyt dansk-norsk Litteratur-Lexicon« (Øst 22.2.1837). De skulle op på 150 abonnenter for at begynde trykningen, og det er vel ikke lykkedes, siden det ikke blev til noget. Erslew kom i forbindelse med Gyldendals ejer, Jacob Deichmann, som også var primus motor i Forlagsforeningen.

Forlagsforeningen var et aktieselskab, en fælles forlagsforretning, som skulle påtage sig udgivelse af værker som var for risikable for en enkelt forlægger. Det var Deichmann, der også havde taget initiativet til stiftelsen af Den Danske Boghandler- [dvs. Forlægger-]forening i 1837, der året efter foreslog oprettelsen af Forlagsforeningen.

Noget af det første der blev foreslået til udgivelse af Forlagsforeningen var netop et forfatterlexicon (8. juli 1839). I september vedtog foreningens generalforsamling »Et Forslag til Forlaget af et Forfatterlexicon ved Literatus Erslew [sic]...«. Det var Deichmann der havde fremført forslaget i Foreningen, og det blev også ham der i det videre forløb forhandlede med Erslew (Forlagsforeningen 3.9.1839).

Jacob Deichmann blev født 1788. Som 17-årig var han allerede juridisk kandidat og kopist i Rentekammeret. Gennem ægteskabet med afdøde Søren Gyldendals datter blev han fra 1809 ejer af Gyldendal, og boghandler. Han regnedes for en lærd mand, lagde vægt på forlagets faglige og videnskabelige produktion, og havde i høj grad blik for bibliografiens nytte. Han udgav selv årlige bogfortegnelser for årene 1814-16, og for 1827-30 (fortsat af E. L. Thaarup og J. F. Giødwad). Desuden bad han Rasmus Nyerup foranstalte en ny udgave af Worms for-

fatterlexikon, det som blev til Nyerup-Krafts *Almindeligt Litteraturlæxicon*. Som formand for Forlagsforeningen foreslog han udgivelsen af både Erslews forfatterlexikon og af *Almindeligt dansk-norsk Forlagscatalog*, 1841- (Udarbejdet af F. Fabricius).

Meningen var at udarbejde en fortsættelse af Nyerup-Krafts forfatterlexikon som ikke var udsolgt på dette tidspunkt. Men dog mere end et rent supplement, idet der foruden de nytilkomne forfattere også optages dem der levede år 1814, selv om de er med hos Nyerup-Kraft.

Der er ikke trykt en fuldstændig plan for værket. På omslaget til første hæfte, hvor der findes enkelte principielle bemærkninger, beholdt Erslew sig, »naar dette Værk sluttet, at udvikle de Grundsætninger, hvorefter det er udarbejdet«. Men det blev altså ikke til noget; måske blev værket aldrig sluttet for Erslew. Han arbejdede i hvert fald med supplementer og tilføjelser lige til han døde.

Nedenstående utrykte plan, som er udateret og usigneret, men bestemt skrevet af Erslew, formodentlig i foråret 1839 er den eneste samlede redegørelse for Værket der eksisterer.

Erslews Plan for forfatterlexikonnet Ny Kongl. Saml. 1205 d 4°

»Som nogle af de *væsentligste* Punkter ved Udarbejdelsen af det paatænkte Forfatter-Læxicon tillader Undertegnede sig at foreslaae følgende:

- a) Værkets titel bliver: »Almindeligt *ForfatterLexicon* for Danmark, [Norge *udstreget*] og Island, fra 1814 til 1839; eller Fortegnelse over danske, [norske *udstreget*] og islandske, saavel i dette Tidsrum afdøde, som endnu levende Forfattere og Forfatterinder; med Anførelse af deres Levnets-Omstændigheder og Fortegnelse over deres Skrifter.«
- b) Af det Nyerupske Litteraturlæxicon optages i dette Øjemed alle de Forfattere og Forfatterinder som levede ved Aar 1814 Begyndelse; endvidere indlemmes alle de senere optraadte nye Skribenter og Skribentinder Aar 1839 inclus.
- c) I dette nye Forfatter-Læxicon skal den *muligste Fuldstændighed* iagttages.
- d) Alle *mærkelige* Forfatters og Forfatterinders Levnetsomstændigheder meddeles med større Udførlighed, end i det Nyerupske Litteraturlæxicon.

- e) Saavidt muligt anføres Navnene på Skribenternes *Fædre, Mødre, og Hustruer* – (ved Forfatterinderne: Deres *Mænd.*) – Slige genealogiske Meddelelser og Oplysninger have ofte Vigtighed og Interesse.
- f) Lige saa vel Forfatterens Fødselsdatum anføres, saa bør og de Bortdødes *Dødsdatum* angives.
- g) Ved de *Forfattere, som udenlands fra, eller fra Hertugdømmerne* kom til Danmark og Norge, anføres de Skrifter, som de, *under deres herværende ophold*, have i Tryk udgivet. Kun naar en Forfatter har tilbragt en *betydelig* Deel af sin Levetid her, bør ogsaa hans *tidligere i Udlandet udgivne* Arbejder nævnes.
- h) Ved de Danske eller Norske, som have *forladt* Rigerne, og enten *bosat sig i Hertugdømmerne* eller i *fremmede Lande*, maac derimod anføres biographiske Oplysninger med Hensyn til deres Stilling efter at de have forladt Fædrelandet, og *Alt opregnes*, hvad de efter deres Bortrejse have udgivet udenlands.
- i) Anførelsen af Recensioner er vel en Fuldstændighed, der maa være Litteraturyndere særdeles behagelig; men den burde dog *formeentligen bortfalde*. Hvad nemlig de danske kritiske Blade angaaer, vil det ikke være vanskeligt for de Faa, der maatte ønske sligt, naar Man veed, hvad Aar et Skrift udkom, ved Hjælp af hine Blades Registre, at finde den attraaede Recension. De *udenlandske* Recensioner over *danske* Skrifter ere som oftest altfor ufuldstændige, til at det skulde lønne Umagen at see dem efter; og endelig ere de udenlandske Recensioner over danske Mænds i fremmede Sprog skrevne Bøger stundom altfor mange, til at de med *nogen Fuldstændighed* kunne blive anførte. En anden Sag er det, naar Recensionen kan, formedelst sin særegne Beskaffenhed, ansees enten som Supplement til Skriftet, eller som selvstændigt Skrift.
- k) Det vilde vel ikke være uhensigtsmæssigt, saaledes som i det Lübker-Schrøderske Lexicon, ved Bøgerne, saavidt muligt, at anføre *Arke-* eller *Side-Tal, Forlægger, og den oprindelige Ladepris*. Ved Angivelse af Format nævnes blot Folio og Quart; hvor ingen Format angives, er Bogen enten Octav, Duodez eller Sedetz.

- l) Foran de *Afdødes* Artikler tilføjes et †
- m) Abbreviaturer anvendes, saavidt Tydeligheden tillader det. Hele Værket, trykt i st. 8. Format, vil rimeligviis komme til at udgjøre c 70 [60 *overstreget*] Ark; som vel hensigtsmæssigt bør udkomme i Hefter af passende Størrelse f.x. à 10 Ark, og saaledes at 3 Hefter udgjøre 1 Bind, og følgelig hele Værket fuldendes i 2 Bind.
- n) For Udarbejdelsen af dette Lexicon, saavel som for Læsning af 3 – og om det gjøres fornødent – 4 Correcturer – tillader jeg mig at foreslaae et Honorar af: 12 Rbd. pr. Ark.«

Efter at det viste sig at nordmændene ikke ville medvirke sendte Deichmann Planen tilbage til Erslew. I samme brev skrev Deichmann: »Jeg har viist vor store Literator, Conferentsraad Werlauff Deres Udsigt over Værket, hvilken meget interesserede ham. Han meddeelte mig nogle Bemærkninger, som forekomme mig velgrundede, og som jeg herved tilstiller Dem« (6.11.1839). Af disse bemærkninger har jeg kun fundet punkterne ad h) til l), men der kan gerne have været flere:

- »ad h) at anføre alle expatrierede Forfattere (hvortil dog hverken *Olivarius* eller *Flor* stricte kunne henregnes) vil blive meget meget vanskeligt.
- i) Vigtige Recensioner, f.Ex. i Danske Literatur-Journal, Kbhvns lærde Efterretninger bedre Perioder, Maanedsskrift for Literatur og fl. bør paa ingen Maade udelades; heller ikke Recensioner eller Stykker angaaende et eller andet Skrift som maatte findes i andre periodiske Skrifter end just de recensende.
 - k) at anføre Arketal, Forlægger og Ladepriis forekommer mig en unødvendig Vidtløftighed. Ved ældre Bøger vil det være aldeles overflødigt; ved nyere ville disse Noticer mere passende forekomme i det bebudede Forlæggerlexicon.
 - l) † foran de *Afdødes* Artikler forekommer mig overflødigt, naar Dødsaaet angives.
(af Hrr. Conferentsraad Werlauff egenhændig meddeelte)«.

Det forekommer også mig at nogle af disse kritikpunkter er velgrunde-
de, og Erslew har da også rettet sig efter forlæggerens ønske. Det har
han været nødt til, hvad enten han indså at kritikken var velbegrundet
eller ej, for Forfatterlexikonnet skulle være hans (tarvelige) levebrød.

Erslew undervurderede gang på gang omfanget af det arbejde han
var i gang med. Værket blev mere end dobbelt så stort som han forud-
så, de tre første bind blev på ialt 142½ ark. I 1853 skrev han til Forlags-
foreningens daværende formand, F. Hegel, bl.a.: »Størrelsen af mit un-
der Arbejde værende Supplement antager jeg, naar ovennævnte Udvi-
delse [medtagelse af sønderjyske forfattere] finder Sted, at kunne an-
sætte til imellem 40 og 50 trykte Ark i det Højeste, og jeg haaber at
kunne fuldende det i Midten af 1854, dog saaledes, at Trykningen af de
første Bogstaver kan paabegyndes i een af de første Maaneder af sam-
me Aar«. Forlagsforeningen udsendte da en subscriptionsindbydelse
hvori det hed at »Et *Supplementbind* for Aarene 1841-53, der tillige in-
deholder Tillæg til Hovedværket, agtes afsluttet med indeværende Aars
Udgang, og vil ventelig udkomme i Midten af 1854«. Det blev imidler-
tid også til tre bind, eller ca. 4 gange så mange ark som Erslew havde
forudset, og udgivelsen var først afsluttet i 1868. Erslew puklede i mere
end 30 år med dette værk, til en ussel løn (som han selv havde foreslå-
et). Siden blev han dog understøttet af Det Smagende Selskab, Stats-
kassen mv.

Man bemærker at planen som en selvfølge oprindeligt også inkluderede
de norske (og islandske) forfattere, skønt Norge siden 1814 havde væ-
ret skilt fra Danmark. Herom forklarer Erslew på omslaget til første
hæfte, som udkom i 1841: »Det var baade Forlagsforeningens og min
Hensigt, at optage i dette Lexicon de samtidige *norske* Forfattere tilli-
gemed deres Arbejder, og de fornødne Skridt bleve i denne Anledning
gjorte fra vor Side. Da vi imidlertid underrettedes om, at en norsk Lite-
rator agter med det Første at udgive et selvstændigt Lexicon over sit
Fædrelands Forfattere, blev det fundet rigtigst, at indskrænke Nærvæ-
rende til de i *Kongeriget Danmark* med tilhørende *Bilande* fødte For-
fattere og Forfatterinder.«

Allerede Rasmus Nyerup og J. E. Kraft fik dette spørgsmål ind på
livet da de skulle til at udgive deres forfatterlexikon. I 1813 indrykkede
de en »Anmeldelse af et nyt dansk-norsk Forfatterlexikon«, dvs. en
meddelelse om at de ville udarbejde en ny udgave af Worms forfatter-
lexikon, ajourført til nutiden. I »anmeldelsen« var der intet forbehold

over for norske forfattere. Men da manuskriptet var ved at være færdigt, og de derfor i 1815 udsendte *Bogstavet Ø til Prøve paa et nyt dansk-norsk Forfatterlexicon* var adskillelsen fra Norge sket, og Nyerup måtte tage stilling til spørgsmålet om de norske forfattere. Nyerup vil nu indsnævre begrebet indenlandsk forfatter. Han skriver dog ikke helt konkret på hvilken måde indsnævringen skal foregå: »Rigernes politiske Fraskillelse fra hinanden har ogsaa en litterairhistorisk Adskillelse til Følge i national Henseende. Hidtil var et norsk litterairt Product indenlandsk i Danmark som et dansk i Norge. Forfatterne, om de end levede i tvende Riger, havde dog et og samme Fædreneland, og hørte til een Stat. Fra Januar 1814 er det nu anderledes, og Navnene indenlandsk Forfatter og fædrenelandsk Litteratur erholde fra nu af en snævrere Betydning«. Dette (og andre momenter i *Prøven*) gav anledning til en debat:

Tilskueren for 14.2.1815 (vel Rahbek selv) nævnte ikke spørgsmålet om norske forfattere direkte, men det er måske symptomatisk at artiklen benævner værket »Lexicon over danske Forfattere og Forfatterinder«. Rahbek mente nemlig at norsk og norrønt ikke hører med til den danske litteratur. Dette fremgår af forordet i *Bidrag til den danske Digtekunsts Historie*, (1800), som alene er undertegnet af Rahbek. Se herom Conrad, 1979, især s. 53-55.

Recensenten i *Dansk Litteratur-Tidende* (»Lærde Efterretninger«) 1815, s. 115 antyder at Nyerup-Kraft ville overskære registreringen af norske forfatterskaber med udgangen af 1813, og finder dette urimeligt. »Thi hvad Prof. [Nyerup] yttre S.4 [I *Prøven* 1815] om de snævrere Grændser, hvortil hvert Riges Litteratur herefter vil være indskrænket, mener Rec. er ugrundet, i det høieste kun halvsandt. I Litteraturens Verden har man vel og stundom taget Hensyn til politiske Inddelinger; men Inddelingsgrunden er dog her noget tilfældigt, Litteraturens Væsen ganske uvedkommende«. (s. 115). »Sprogene er det, der bestemmer Litteraturens enkelte Riger, hvis Størrelse ikke beroer paa den Overflade, hvorpaa Sproget tales, men paa de Bøgers Mængde og Godhed, som i samme ere skrevne«. (s. 116).

Samme recensent – som måske er P.E. Müller – skrev senere (1815, s. 170-72) varmt for at også islandske forfattere skal medtages i det dansk-norske forfatterlexikon. Når man ikke tvivler om at troverer og troubadourer skal henregnes til de franske digtere, »hvorledes kan man da undslaae sig for, at regne alle de gamle Islændere til vor Litteratur, da de skrive i Skandinaviens gamle Tungemaal [...]«

(s. 171). De senere islandske forfattere kan heller ikke »ansees som Fremmede, i det de have beholdt Fædrenes Sprog, fra hvilket vi have fiernet os.«

I *Athene*, 1815 skriver mærket w. (= A. E. Boye) også noget om det nye forfatterlexikon, men tilslutter sig helt de synspunkter som recensenten i *Lærde Efterretninger* har med hensyn til at medtage de norske forfattere på linje med de danske.

Nyerup var som så mange danskere dengang bitter over at vi mistede Norge. Han er også som flere (se Skautrup, bd. 3, s. 111-13) helt uden forståelse for at der eksisterede et norsk sprog. Molbech (dialektforskeren!) skriver fx i 1815: »endnu har Norge fælles Litteratur med vort Fædreland. Vel har man alt i Norge begyndt at indføre Talemaaden *norsk* Sprog, endog om det, som læses i Skrifter og høres fra Talestolene; men Navnet gjør Intet til Sagen. Der tales *norsk* kun i Dialectsproget – det dannede og forædlede Sprog, Skriftsproget i Norge er og maa blive *dansk*, saalænge til man i Norge faaer indført et fremmedt« (Molbech, 1815, s. 65). Nyerups bitterhed eller uforstand slipper ud i en lille bemærkning om nordmanden Niels Wulfsberg, om hvem der hos Nyerup-Kraft står at han i 1814 blev »Lærer hos Prints Oscar i det saa kaldte norske Sprog« (Bd. 2, s. 681).

Det viser sig dog at artiklerne om de norske forfattere ikke blev overskåret. Der medtages oplysninger vedrørende 1814 og 1815, og senere. Endog norske forfattere som først er debuteret efter 1814 er med. Eksempel: Nicolai Schwach. Nyerup har formodentlig bøjet sig for recensenternes ønske. At artiklerne om de norske forfattere ikke er så fuldstændige som de danske er en anden sag, og må forklares med at samarbejdet med den norske medforfatter, J. E. Kraft, mislykkedes i de sidste år inden udgivelsen af lexikonnet.

Nyerups indstilling, at »Rigernes politiske Fraskillelse« også har en »litterairhistorisk Adskillelse til Følge« er typisk for hans tid (han var født 1759): Patriotiske følelser er knyttet til Kongen og hans rige(r). Men hans recensenter er en lille generation senere, [P. E. Müller?, født 1776] og A. E. Boye, født 1784. For dem er det nationale, i følge den romantiske tankegang, knyttet til sproget.

På tilsvarende måde behandles af Nyerup-Kraft forfattere fra Hertugdømmerne Schleswig og Holstein, og expatrierede forfattere. Schleswig-holsteinske forfattere udelukkes dels af territoriale grunde, og dels fordi de relativt nyligt var blevet behandlet i B. Kordes: *Lexikon der jetzt lebenden schleswig-holsteinischen und eutinischen Schrift-*

steller. Schleswig, 1797, og tidligere i Mollers *Cimbria literata*. Kbh. 1744.

Danske eller norske forfattere som forlod Rigerne, og enten bosatte sig i Hertugdømmerne eller i fremmede lande, gik derved ud af Lexikonnet. Som eksempel nævnes Steffens (1773-1845), der i 1804 blev professor i Halle; hans publikationer er derfor hos Nyerup-Kraft kun medtaget fra 1794 til 1803.

Det var planen at få en norsk bibliograf til at samle materialet vedrørende de norske forfattere til Erslews forfatterlexikon. Gennem Deichmanns ven, boghandler Johan Fjeldsted Dahl i Christiania, henvendte Foreningen sig til litteraten Bernt Moe og opfordrede ham til at være den norske redaktør af værket. Men Foreningen fik som svar fra Moe en »Skrivelse, hvori han i de stærkeste Udtryk protesterer imod nogen Forbindelse imellem den norske og danske Literatur, som Herr Moe synes at antage at være fjærnede fra og at ville blive aldeles fremmede for hinanden, hvorhos han meddeler, at han selv har betydelige Materialer til et norsk Literaturlexicon, hvis Udgivelse han nu just agter at fremskynde« (Forlagsforeningen 11.11.1839).

Moe (1814-50) var arkivmand og genealog. Og så var han »en ekte kraftpatriot og demokrat av den type som var almindelig i hans tid: han hatet danskene og adelen, ...« (Jansen, 1940). Moe samlede imidlertid aldrig materiale nok til et forfatterlexikon, skønt det af et brev til Kraft dateret 9.7.1844 fremgår at boghandler Dahl »i sin Tid var villig til at forlægge mit [dvs. Moes] paatænkte Lit.Lex« (Moe, 1844). Moe bistod imidlertid J. E. Kraft med oplysninger til dennes norske forfatterlexikon. Han var også i 1844 virksom for at skaffe Kraft forlægger til dennes lexikon. (Det kraft-langeske *Norsk Forfatter-Lexikon* udkom dog først i 1863).

Jeg har desværre ikke fundet Moes kraftpatriotiske afvisning af Forlagsforeningens tilbud, men det har været noget af et chok for Foreningens medlemmer. Endnu i 1845 erindres herom i et indlæg i Fædrelandet for 3.2.1845: Det at man ville tage de norske forfattere ind på linje med de danske blev fra norsk side opfattet som en »Anmasselse, et Forsøg paa at tilintetgjøre Norges litteraire Selvstændighed« (her efter Delbanco, 1887, s. 16). Deichmann sendte Moes erklæring til Erslew med et brev hvori det bl.a. hedder: »De ser hvorledes et velmeent Forslag er blevet optaget, og det gjør mig ondt, at det skal gaee ud over Dem, hvad jeg egentlig har forskyldt. Imidlertid kan der vel ikke være

Tvivl om, at Ideen at faae de norske Forfattere med, maa opgives, og jeg formoder, mine Colleger [i Forlagsforeningen] ville blive af samme Mening. At et Forfatterlexicon udkommer i Norge turde iøvrigt kun være enhver Literaturven behageligt« (29.10.1839).

Det ubehagelige brev fra Moe sendte Erslew tilbage uden kommentarer. Deichmann måtte så igen skrive til Erslew: »Imidlertid feiler jeg vel ikke i at antage, at De ogsaa vil være for, at de norske Forfattere opgives. Deels kan man dog ikke faae dem med, uden at have en Udgiver i Norge, dernæst er det overflødig naar et saadant Værk udkommer i Norge selv. Hvis dette billiges, maa i den herved tilbagefølgende Plan foretages nogle Smaa-Forandringer, som jeg henstiller til Deres behagelige Overveielse« (6.11.1839). Dvs. at Norge og norsk var overstreget; dette dog glemt under punkterne g) og h).

Erslews synspunkter herpå findes refereret i Forlagsforeningens protokol: »Herr Erslew har aldeles ikke forberedt Optagelsen af norske Forfattere, og ønsker selv ikke denne Indlemmelse; et dansk Forfatterlexicon vil kunne leveres fuldstændigt og saaledes gjøre vor Literatur Ære, hvorimod Optagelsen af norske Forfattere letteligen vil gjøre Verket saavel mindre nøiagtigt som mindre fuldstændigt. Disse Anskuelser ledede Bestyrelsen til at opgive den norske Idee og vedtage at det intenderede Forfatterlexicon kun skulle omfatte den danske Literatur og den norske, der stod i nogen Forbindelse med denne« (11.11.1839).

I efteråret 1840 udgav Forlagsforeningen en »Indbydelse til Subscription på Almindeligt dansk Forfatter-Lexicon, fra 1814 til nærværende Tid. Udarbejdet ved Th. Erslew«. Israel Levin skrev to grundige omtaler heraf. Det er iøvrigt Levins debut som kritiker. Levin kritiserer først og fremmest at man ikke benytter lejligheden til at udgive et værk der dækker hele den danske litteratur, altså også medtager (og supplerer) de forfattere som findes hos Nyerup-Kraft. Når det nu engang ikke er planen, kritiserer Levin Erslew for ikke at lave et rent supplerende værk. Levin mente at Erslew foruden at levere oplysninger om forfattere som ikke var med hos Nyerup-Kraft, også skulle have suppleret og korrigeret det ældre lexikon med hensyn til nye udgaver og omtaler af de ældre forfattere som fx Holberg. Pladsen hertil kunne have været indvundet ved at undlade at gentage oplysninger om forfattere som allerede findes hos Nyerup-Kraft. Fordi Erslew afgrænser efter forfatternes »fysiske liv« (»... som levede ved Begyndelsen af Aaret 1814«), og ikke efter deres litterære virksomhed, medtager han forfattere som fx

Bastholm, hvis forfatterskab er fuldstændigt afsluttet inden 1814, men hvis fysiske liv ganske vist først ophørte i 1819 (Levin, 1840a, sp. 2433).

Levin taler kraftigt for at indlemme de norske forfattere uden hensyn til at Norge i 1814 var blevet skilt fra Danmark, eller fx til at Norge havde fået sit eget universitet, og dermed et eget kulturelt brændpunkt, som Levin skriver. Thi, »Dannemark og Norge have fælles Sprog og fælles Cultur, derfor have de og fælles Literatur; thi Sproget, hvori Forfatterne leve deres aandelige Liv og udvikle dettes Resultater, den nationale Cultur, hvori hver Genius udfolder sin Individualitet, og hvorpaa den indvirker, det er de Mærker, der sætte Skjel imellem Litteraturer, det er de Vilkaar, hvorefter et Aandsværk bliver at henhøre til denne eller hiin Literatur – men ikke de forskjellige Couleurer paa Landkortet, ikke det Sted, hvor Forfatteren fødtes, eller hans Bog trykkes« (Levin, 1840b, s. 359).

Man kan gerne indsamle materiale i forskellige dele: levere den norske, den jyske, den københavnske litteratur som forarbejder, men ligesåvel som »Literaturen [er] een og udelelig, faaer vel Literatur-Lexiconnet ogsaa blive det«. Det Levin skriver om er den skriftlige kultur, den kultur litteraturens folk får ved at færdes i de samme cirkler, og læse hinandens skrifter. Han finder det derfor også urimeligt og unaturligt med de mange regionale forfatterlexica som udkom i det tysk-østrigske område (1840b, s. 360).

Udgivelsen af disse regionale værker hang sammen med den romantiske tankegang hvor det nationale var »knyttet til folket, hvis enhed beroede på det fælles sprog, den fælles historie og tilhørigheden gennem årtusinder til et ejendommeligt land og landskab, en fælles jord« (Da.Lit.hist., bd. 5, 1984, s. 502). Den (kommende) filolog Israel Levin ser – måske påvirket af Wilh. v. Humboldt – sproget som den altdominerende faktor i kulturen.

På den anden side tager filologen Levin som den eneste forbehold over for medtagelse af den islandske litteratur. I modsætning til i sin tid P. E. Müller som uden videre identificerede oldislandsk med et olddansk, og endda mente at de nyere islandske forfattere i særlig grad havde gjort sig fortjente ved at skrive et sprog der ikke havde bevæget sig så langt væk fra oldsproget som danskernes, har Levin et mere moderne sprogsyn. Han mente at dansk havde udviklet sig til at blive et eget sprog som burde studeres uden idelig skelen til det oldnordiske (Aage Hansen, 1937, s. 50). Hermed burde altså den islandske litteratur behandles adskilt fra den dansk-norske.

Levin kritiserer også temmelig hårdt en del enkeltheder i de 4 biografier som ledsagede Subskriptionsindbydelsen. Især kritiserede han den manglende selektion i sekundærlitteraturen. Adskillige af henvisningerne viste sig at være aldeles ligegyldige.

I anledning af disse kritiske artikler indbød Forlagsforeningen til et møde hvor Levin og Erslew skulle have diskuteret planen for forfatterlexikonnet. Mødet blev imidlertid ikke til noget da »Literatus Erslew ved Upasselighed var hindret i at efterkomme vor Indbydelse...« (Forlagsforeningen, 26.10.1840).

Ifølge Erslews biografer (Barfod, 1870, s. 258) blev han udsat for et tilsyn som han fandt meget ydmygende. Jeg gætter på at det var Levin som blev engageret til dette arbejde. Det bestyrkes af at en undersøgelse viser at alle de detaljer som Levin havde kritiseret i sine to artikler er blevet rettet i den endelige udgave af lexikonnet i overensstemmelse med hans forslag.

Erslew selv har ikke direkte begrundet hvorfor han i den første plan for forfatterlexikonnet ville medtage norske forfattere, eller i det hele taget udtalt sig om hvordan hans personlige stilling til nationalitets-spørgsmål var. Men jeg mener dog at man ud af forskellige steder kan læse at han må have haft en lignende nationalromantisk opfattelse som Recensenten (Müller) i *Lærde Efterretninger*, 1815, der mente at dansk-norsk-islandsk var samme sprog, og at de forfattere der skriver på dette sprog bør med i lexikonnet. Dette dog suppleret med det bibliografiske kriterium: Udgivelsesstedet. Af udenlandske forfattere som kom til Danmark anføres »de Skrifter, som de under deres herværende Ophold have i Tryk udgivet«. Det er den samme regel som hos Nyerup-Kraft. Men ved »de Danske som have forladt Rigerne, maae derimod Alt opregnes, hvad de efter deres Bortrejse have udgivet udenlands«. Dette er en udvidelse i forhold til Nyerup-Kraft. Erslew har således hele Steffens' Produktion med, incl. posthume skrifter, udg. 1846. Erslews tankegang må være:

- 1) Udenlandske forfattere bliver danske fra det øjeblik de bosætter sig her, idet deres bøger og andre skrifter da indgår i det danske kulturelle liv.
- 2) Danskere vil altid i deres skrifers indhold afspejle den danske kultur som de er voxet op i, og som har dannet deres personlighed. Denne personlighed lægger man ikke fra sig selv om man flytter til udlandet.

Når Erslew afstod fra at have de norske forfattere med, var det dels af praktiske grunde, nemlig at han som boende i Danmark ikke selv ville kunne få samlet et tilfredsstillende norsk materiale, og dels at forlæggerne for at undgå kollision bestemte at de norske forfattere skulle udelades. Det sidste har også været grunden til at de slesvigske forfattere udelodes. Lige som i Nyerups tid var der nemlig nyligt udgivet et værk som dækkede dem: D. L. Lübker u. H. Schröder: *Lexicon der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen und Eutinischen Schriftsteller von 1796 bis 1828*. Altona, Schleswig, 1829-31.

Erslews egen mening om den sag fremgår af at han i manuskript efterlod sig samlinger til et slesvigsk forfatterlexikon. NB, ikke slesvigholstensk. For Erslew har det været naturligt at arbejde med de slesvigske, dansksprogede forfattere, men ikke med de tyskagtige holstenerne. Da hovedværket, de tre første bind, var udkommet og det var besluttet at udgive et supplementsbind (som blev til tre) skrev han således til Hr. Boghandler Hegel: »I den Formening, hvori jeg ydermere er bleven bestyrket af flere agtede Literatorer, at *Sønderjydske (Slesvigske) Forfattere*, som have skrevet *i det danske Sprog*, have en fuldkommen berettiget Plads i et Lexicon over danske Skribenter, har jeg i længere Tid foresat mig at ville udvide min i Hovedværket fulgte Plan saaledes, at Supplementbindet dertil ogsaa skal optage de i Sønderjylland fødte Forfattere og Forfatterinder, som levede ved Begyndelsen af Aaret 1814, eller siden ere fødte, og have leveret *trykte Arbejder i det danske Sprog*. [...] Forøvrigt maa jeg bemærke, at disse Forfatters Antal ikke er meget betydeligt, og at de selvfølgelig blive *indordnede* i Supplementbindet alfabetsk med de i Danmark fødte, og, ligesom disse, udførte til Udgangen af 1853« (Forlagsforeningen).

Normalt er Erslews tone i teksten i forfatterlexikonnet strengt saglig, men jeg har fundet et sted hvor hans mening om holstenerne og deres forbundsfæller kommer stærkt frem. Det er i artiklen *Ulrich (Frederik Ferdinand)* i bind C. Her står med spærret skrift at denne blev »afsat af de preussisk-østerrigske Oprørshaandlangere og Voldsherrer i Sønderjylland« fra sin stilling 1864. I parentes bemærket var den samme skæbne overgået Erslews svigersøn, der var præst i Østerløgum (Barfod, 1870, s. 258).

Iøvrigt gik Forlagsforeningen ikke med til at indlemme de sønderjyske forfattere i Supplementet.

Det forfatterlexikon som Erslew lavede er både af ham selv og andre

blevet opfattet, ikke alene som en nyttig bibliografi og forlagsartikel, men også som et nationalt værk. Erslew skriver i subscriptionsindbydelsen at han håber at værket vil blive anset for at være nyttigt og brugbart af »Enhver, som skjænker Fædrelandet og dets Literatur Deeltagelse; af Enhver, der søger historisk Kundskab om Danmarks Forfattere, eller literarisk om de Skrifter, disse have udgivet«.

Dette håb er ikke blevet gjort til skamme.

Kilder og litteratur

- Barfod, Fr.; Thomas Hansen Erslew. – In: *Illustreret Tidende*, 24.4.1870, s. 257-59.
- [Boye, A. E.]: Noget om det nye dansk-norske Forfatterlexicon. Af w. – In: *Athene*. bd. 4, 1815, s. 363-74.
- At »w« = A. E. Boye fremgår bl.a. af Erslew, I, s. 190. Der er ingen grund til at mene at det skulle være Oluf Worm, som Birkelund gætter i *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen*, 1969, s. 41.
- Conrad, Flemming: *Rahbek og Nyerup* : bidrag til den danske litteraturhistorieskrivnings historie, Kbh. 1979. 152 s.
- Da.lit.hist.: *Dansk litteraturhistorie*. Kbh., Gyldendal, 1983-85. Bd. 1-9.
- Bd. 4: Patriotismens tid 1746-1807. 1983.637 s.
- Bd. 5: Borgerlig enhedkultur 1807-48. 1984. 589 s.
- Deichmann, Jacob: [Brev til Erslew] 29.10.1839. – Ny Kongl. Saml. 1205 d 4°.
- Deichmann, Jacob: [Brev til Erslew] 6.11.1839. – Ny Kongl. Saml. 1205 d 4°.
- Delbanco, O. H.: *Festskrift i Anledning af Boghandlerforeningens Halvhundredaarsdag den 18. Januar 1887*. Kbh., 1887. 178 s.
- Erslew: Erslew, Th. H.: *Almindeligt Forfatter-Lexicon for Kongeriget Danmark med tilhørende Bilande, fra 1814 til 1840*. Kbh. 1843-53. 3 bd. – *Supplement (...)* indtil *Udgangen af Aaret 1853*. Kbh. 1858-68. 3 bd.
- Hovedværkets tre bind benævner jeg I-III, Supplementet A-C.
- Erslew, Th. H.: [Plan for Forfatterlexikonnet, ca. 1839]. – Ny Kongl. Saml. 1205 d 4°.
- Erslew, Th. H.: *Indbydelse til Subscription paa Almindeligt dansk Forfatter-Lexicon*, fra 1814 til nærværende Tid. Kbh., 1840. 15 s.
- Erslew, Th. H.: [Foreløbig forord]. – Trykt på omslaget til første hæfte af hans: *Almindeligt Forfatter-Lexicon*. [1841].
- Erslew, Th. H.: [Brev til F. Hegel] 8.11.1853. – Forlagsforeningens Arkiv.
- Forlagsforeningen: Forlagsforeningens arkiv, i Gyldendals arkiv på Det Kgl. Bibliotek.
- Hansen, Aage: Israel Levin. – In: *Fra Rask til Wimmer*. Udg. af Selskab for Nordisk Filologi. Kbh., 1937, s. 44-59.
- Hjørt Eriksen, Sigfred: Thomas Hansen Erslew. – In: *Bogens Verden*, årg. 23, 1941, s. 293-300.

- Jansen, Einar: Moe, Bernt. – In: *Norsk biografisk leksikon*, bd. IX, 1940.
- Levin 1840a: Levin, Israel: Almindeligt dansk Forfatter-Lexicon, fra 1814 til nuværende Tid. – In: *Fædrelandet*, nr. 301, 1840, sp. 2431-36.
- Levin, 1840b: Levin, Israel: Nogle Ord om Planen til et Forfatter-Lexicon, foranledigede ved den af Hr. Erslew og Forlagsforeningen udstedte Subskriptions-Indbydelse. – In: *Tidsskrift for Litteratur og Kritik*, Bd. 4, 1840, s. 350-63.
- Madvig, J. N.: [Brev til Erslew] 24.11.[1839?] – Ny Kongl. Saml. 1205 d 4°.
- Moe, Bernt: [Brev til J. E. Kraft] 9.7.1844. – Universitetsbiblioteket Oslo. Chr. Langes Arkiv, nr. 629a.
- Molbech, Chr.: Almindeligt Oversyn af den danske Litteratur i Aaret 1814. – In: *Athene*, bd. 4, 1815, s. 65-96.
- [Müller, P. E.?): (Anm. af) Bogstavet Ø til Prøve paa et nyt dansk-norsk Forfatterlexicon. – In: *Dansk Litteratur-Tidende*, 1815, nr. 8, s. 113-26 og 170-72.
- P. E. Müller var redaktør af tidsskriftet i denne periode, og leverede en mængde anonyme anmeldelser hertil.
- Nyerup-Kraft: Nyerup, R. og J. E. Kraft: *Almindeligt Litteraturlæxicon for Danmark, Norge og Island*. Kbh., 1818-20. 2 bd.
- Nyerup, Rasmus: *Bogstavet Ø til Prøve paa et nyt dansk-norsk Forfatterlexicon*. Kbh. 1815. 16 s.
- Texten s. 3-8 blev først trykt i *Athene*, bd. 4, 1815, s. 86-96.
- [Rahbek, K. L.]: [Prof. Nyrup og Translateur Krafts Lexicon] – In: *Tilskueren*, nr. 11, 14.2.1815, s. 81-87.
- Sejr, Emanuel: Rektor Jens Worm og hans forfatterleksikon. – In: *Fund og Forskning*, bd. 5/6, 1958-59, s. 62-74.
- Skautrup, Peter: *Det danske sprogs historie*. Kbh., 1944-70. 5 bd.
- Wad, G. L.: Erslew, Thomas Hansen. – In: *Dansk Biografisk Lexikon...udg. af Bricka*, bd. 4, 1890, s. 578-80.
- Werlauff, E. C.: [Bemærkninger til Erslews plan ca. nov. 1839. Afskrift]. – Ny Kongl. Saml. 1205 d 4°.
- Øst, Niels Christian: *Materialier til et dansk biographisk-literarisk Lexicon*. Kbh., 1835-38. Nr. 1-150. 1196 sp.

Nationalfølelse og skriftsprog – et studie i de første grønlandske romaner¹

Af Kirsten Thisted

Om baggrunden for etableringen af en moderne grønlandsk litteratur

Den moderne skriftlige litteratur på grønlandsk er som en række andre nationallitteraturer, fx. den finske, *grundlagt* på nationalfølelsen: det nationale var det emne, man fandt det vigtigt at begynde at formulere sig omkring på skrift.

Lige fra et ensartet grønlandsk skriftsprog blev til midt i forrige århundrede har grønlænderne skrevet. Først og fremmest skabtes en selvstændig salme- og sangtradition, snart kom der også små beretninger, der lidt efter lidt udviklede sig og blev til fiktion. Den første grønlandske roman kom i 1914, og i dette århundrede har den grønlandske litteratur udviklet sig til en veletableret litterær institution med adskillige livslange og højt anerkendte forfatterskaber.

Sammenlignet med andre såkaldte »naturfolk«, hvor europæerne har indført skriftsproget, er Grønland som sådan ganske enestående. Sædvanligvis er den proces, hvor man fra blot at læse de tekster, man præsenteres for, *selv* bemægtiger sig skriften, som redskab for egen produktion, væsentlig mere kompliceret. Sammenligner man med det øvrige Arktis, eskimoerne i Alaska og Canada og samerne i Norden, er det, bortset fra enkeltstående, spredte udgivelser, først i løbet af 1970'erne, at der er kommet gang i en selvstændig bogproduktion, og en litterær institution er således først nu under dannelse. Det samme ville kunne siges om Nordamerikas indianere og Australiens aboriginer. Der er således god grund til at undersøge baggrunden for succeshistorien på Grønland.

1. Nærværende artikel er et uddrag af et større projekt om overgangen fra mundtlig fortælletradition til skriftsprog og brydningen mellem eskimoisk og kristent livssyn i grønlandsk litteratur. Artiklen bygger på et foredrag holdt på Københavns Universitet april 1989.

Grønland er en ø!

Årsagerne til den litterære succes i Grønland skal formentlig først og fremmest findes i den prosaiske konstatering, at Grønland er en ø – og vel at mærke en ø, der ligger så tilpas langt væk og i det hele taget er så utilgængelig, at den ikke har virket alt for attraktiv for det berømte vesterlandske initiativ. Vel tænkeligt, kan det virke noget provokerende at sætte denne simple geografiske konstatering over det som normalt bliver anført som årsagen til den rivende udvikling på Grønland – nemlig de udmærkede danske mænd, der virkede deroppe. Men der virkede også udmærkede mænd i Sameland fx., og der er næppe nogen speciel grund til at antage, at danskere skulle være mere behjertede eller sandt kristne end nordmændene og svenskerne.

Men Grønland tiltrak ganske simpelt bare ikke *settlers* – når danskere opholder sig i de arktiske himmelstrøg er det som *gæster*, som missionærer for religion eller teknik eller hvad det nu er vi missionærer for – antallet af danskere, der virkelig har gjort Grønland til deres *hjem* i generationer er forsvindende lille.

Etableringen af settler-samfund har aldrig været godt for den oprindelige lokalbefolknings udvikling og indoptagelse af den nye kultur: hverken m.h.p. deres etablering af selvstændig erhvervsvirksomhed eller for deres muligheder for skolegang og videre uddannelse; alt sammen grundlæggende nødvendigheder for etableringen af en litterær tradition. I en sammenligning mellem Kenya, hvor settlere slog sig ned, og Ghana, hvor de ikke gjorde det, blev konklusionen således, at Ghana burde rejse en ærestatue for de malaria-myg, der holdt settlerne ude (se Karl W. Deutsch: *Nationalism and its Alternatives*, 1969 p. 77ff).

De fleste 4. verdens folk har den dominerende kultur boende på deres land, og dermed konkurrerende om retten til jord og ressourcer – hvilket betyder uendelig meget for den dominerende kulturs tolerance og vilje til at støtte en national selvfølelse. Man kan henvise til etnicitetsstudier fra de andre arktiske områder – fx. J. C. Kennedys studier blandt Labrador-eskimoerne, »*Holding the Line*« fra 1982, eller Harald Eidheims studier blandt de norske samer, »*Aspects of the Lappish Minority Situation*« fra 1971. I begge tilfælde er de indfødtes sprog, skikke og klædedragt af den dominerende kultur blevet forbundet med *lavstatus*, et kapitel hos Eidheim har som overskrift: »*When ethnic identity is a social stigma*«.

Eidheim beskriver, hvordan samerne følgelig har været nødt til at gø-

re alt for at prøve at glide ubemærket ind i den dominerende kultur, så man selv midt i samcområdet ved et kort besøg ikke vil se andet end et helt almindeligt norsk bygde-samfund. Kun samer, der direkte har valgt at satse på turisterne, vil vise sig i kofte på åben gade, og samisk var i 1971 et sprog, man talte hemmeligt, når der kun var samer til stede. Eidheim har en fin analyse af samtalsituationer på kystbådene – alt et norsk øre vil opfange, er norsk, hans øjne vil måske nok hist og her bemærke personer, der kunne se ud som om de var samer, i lavmælt privat samtale. Men i samme øjeblik det norske øre kommer indenfor hørevidde, forstummer samtalen, eller en anden tråd tages op – på norsk.

Sammenlign dette med en grønlandsk kystbåd! Aldrig vil man komme ud for, at grønlændere på den måde er flove over at tale deres sprog – ikke fordi der ikke er masser af uafklarede problemer omkring det grønlandske sprog, og ikke fordi man ikke nemt bliver flov over ikke at kunne gøre sig forståelig overfor danskeren. Der er høj status forbundet med at kunne dansk, ligesom grønlænderne har fået ørerne tudet fulde med at dansk er noget man BØR kunne. Men det medfører langtfra automatisk skamfølelser af den karakter overfor modersmålet. Og hver gang, der *har* været tendenser i den retning, er betydningsfulde grønlandske skikkelser øjeblikkelig trådt frem og har holdt dundertale: det skete allerede i den første debat om grønlandsk identitet, som kørte i avisen *Atuagagdliutit* så tidligt som i 1911-20, og hvor især digteren Jonathan Petersen understregede, at det nok var nødvendigt med danskundervisning, men at det aldrig måtte betyde, at man mistede kærligheden til modersmålet. Nøjagtig samme argumentation fremførtes i debatten i efterkrigstiden; den debat, der ledte til ophævelsen af Grønlands kolonistatus ved grundlovsændringen i 1953, og igen af en strøm af digtere og politikere omkring 1970 i den debat, der førte til indførelsen af hjemmestyret i 1979.

Ganske vist kan man i disse tider i den danske dagspresse læse den ene stort opslåede artikel efter den anden om, hvordan hjemmestyret oversvømmes af danske embedsmænd og Godthåb er så dansk som aldrig før med luksusbiler, skyskraberhoteller og skønhedskonkurrencer. Og det er alt sammen meget rigtigt, men det ændrer ikke det faktum, at Grønland har en grønlandsk nationalsang, et grønlandsk rigssprog, og en grønlandsk nationaldragt, som bæres med stolthed. Når grønlænderne ved højtideligheder samles i deres festdragter, og koret stemmer i, så ved selv den mest højtstående danske embedsmand, at han er gæst,

og opfører sig derefter. Og det gør hele forskellen. Der er aldrig nogen, der alvorligt har modsagt det faktum, at Grønland er grønlændernes land, som det fastslås i den ene grønlandske nationalsang efter den anden.

Man kan også få en del ud af at betragte den måde, de pågældende folk beskrives på i den dominerende kultur. Sammen er fx. i norsk litteratur lavstammet, beskidt, lurvet og lusket. Bare tænk på samerne i Hamsuns »Markens Grøde«. Sådant er grønlænderne *aldrig* blevet beskrevet – *vores* naturfolk er de ædle vilde, der symboliserer den »naturlighed« og »oprindelighed«, vi har tabt i vores egen kultur, og sådant har det været, med modifikationer, siden Ingemanns »Grønlænderne« og i rendyrket form siden Pontoppidans »Isbjørnen«.

»Bagmændene«

Det er på denne baggrund, man bør betragte de danske personligheds virke i Grønland. De folk, der virkelig har haft betydning for dannelsen af den moderne grønlandske identitet, er grundtvigianerne – hvordan de stod bag den grønlandske vækkelse »Peqatigiinniat« er beskrevet af Søren Thuesen i bogen »Fremad, opad«, Rhodos 1988.

Det var grundtvigianerne, der sad på seminariet i Godthåb, hvorfra alle Grønlands store kulturpersonligheder er udgået, seminariet blev kørt som en slags folkehøjskole med kristendommen som fundament for oplysning og fremdrift efter devisen: en sund sjæl i et sundt legeme; efter de lærde foredrag fulgte gymnastikundervisning, ligesom åndelig vækst oplevedes at være nøje forbundet med forbedrede materielle kår. Ganske som i den danske bondebevægelse. Ideerne om det sunde og naturlige *folk*, der skulle rejses, dannes og uddannes for at kunne blive fundamentet for et nyt, frit og demokratisk samfund, lod sig fint overføre til Grønland, idet man tolkede forholdet mellem de to lande ind i mor-barn billedet: med Danmarks hjælp skulle det barnlige grønlandske folk ledes gennem en svær pubertets-overgang frem til moden, voksende erkendelse.

Folk som Rink og Schultz-Lorentzen gjorde et kæmpearbejde i Grønland. Det var Rink som i 1857 fik startet forstanderskaberne, en institution, der skulle lære grønlænderne at tage del i politisk og administrativt arbejde og langsomt oplære dem til medbestemmelse. Det var også Rink, der stod bag oprettelsen af trykkeriet i Godthåb, ligeledes i 1857, og som startede avisen Atuaqagdliutit i 1861. Og ligesom

EUROPA NUNATA A. SINGA

A. a. n. g. a

u. p. n. i

ima kallippantigdli tassa

- RUSII
- UMIRTCRMIUT
- TULLUT
- AVANGNARDLET
- SPANIA
- IFANSMAIT
- INCRELET
- ITALIA
- TURKIT

• • Igpi Ingarutit
N. I Nun iluutok

*Fig. 2. Traditionel skindsyning; Islandsdalen, Godthåb juni 1913.
(Foto: Kalaallit Nunaata Katersugaasivia).*

Foregående side:

Fig. 1. Illustration fra en af de små billedbøger, der udgaves på trykkeriet i Godthåb i slutningen af 1850'erne: »Agsilisat nunanit avdlanit pissut navsui-autigdlit«, Billeder fra andre lande, med forklaring.

Her gengives Europakortet i sort-hvid, men i originalen er de forskellige lande indtegnede med hver sin farve. Teksten er en »vrøvle-tekst«, hvor der tales om de forskellige »nationalkarakterer«, en masse krige nede i Europa og en mystisk krig, der skulle have fundet sted oppe i Nordgrønland. Der er meget langt fra denne tekst til de uhyre seriøse tekster fra begyndelsen af det næste århundrede. Men læserne får lært, hvordan verden er opdelt, at det gælder om at være et land, og at indbyggerne i et sådant område kan beskrives under eet med en bestemt farve.

Trykkeriet udgav også et Grønlandskort.

*Fig. 3. Intimt hjemmeliv i Godthåb august 1913. Fru Bugge, Peter Rosing og Jonathan Petersen.
(Foto: Kalaallit Nunaata Katersugaasivia).*

Fig. 4. Små grønlandske piger modtager undervisning i at kniple. Bestyrerboligen Godthåb 1912.

(Foto: Kalaallit Nunaata Katersugaasivia).

man herhjemme lige nåede at indsamle »folkets« kultur, inden fortælletraditionen uddøde, startede Rink indsamlingen af de grønlandske myter og sagn.

Schultz-Lorentzen blev i 1901 forstander for seminariet, han var hovedmanden bag »Peqatigiinniat«, og det var ham som forbedrede og udbyggede både den grønlandske grammatik og ordbog, i forlængelse af det arbejde, Samuel Kleinschmidt havde udført med udgivelserne af grammatik og ordbog i hhv. 1851 og 1871. Kleinschmidt tilhørte egl. den tyske brødremission, men han var »2. generation«, født på Grønland, og det gav ham et andet perspektiv på sagerne, så han efter stridigheder med Brødremissionen flyttede over på seminariet, hvor han passede meget bedre ind.

Der er ikke tale om, at det var grundtvigianerne, der skabte det grønlandske skriftsprog. Tværtimod fandtes der udmærkede ordbøger og grammatikker helt tilbage til Poul Egedes arbejder fra midten af 1700-tallet og Otto Fabricius' fra slutningen af århundredet, og allerede omkring midten af 1800-tallet kunne så godt som hele befolkningen i det centrale Vestgrønland læse og de fleste også skrive. Men det var grundtvigianerne, der sørgede for, at grønlænderne selv kom i gang med at producere litterære tekster, og det var fra det grundtvigianske idegrundlag, grønlænderne hentede stof at skrive om.

Den tidligere omtalte Jonathan Petersen, som er en af dem, der mest ivrigt har forsynet Grønland med fædrelandssange, sagde således selv, at hans digtning var udsprunget af, at en dansker havde sagt til ham, at grønlænderne åbenbart ikke var i besiddelse af kærlighed til deres fædreland, siden de ikke havde nogen fædrelandssange. Den bemærkning skulle være faldet i 1904, og da Jonathan Petersen berettede historien i 1916 havde han med sin produktion gjort den ganske til skamme. Nogle af sangene var nye, både m.h.t. tekst og musik, andre var mere direkte lån, således blev fx »Der er et yndigt land« til »Nuna asiilasooq«, der meget vel kan oversættes: »Der er et vældigt land«. Altså en hurtig omskrivning af en meget dansk tradition til grønlandske forhold.

Fortælletradition/lokalpatriotisme vs. skriftsprog/ nationalfølelse

Aluk-manden

Lige så utålmodige er vi som Aluk-manden
efter at se det, der er ved at stå op.
Østen lysner så klart som vand,
hjertet banker og hænderne rækker efter
sommerens lys.

Så ungdom, vær beredt
vær med.
Over fjeldtoppene kommer strålerne til syne,
dagen, som er ved at fødes, kalder dig til arbejde.
Styrk dig.

Endnu sover nogle, væk dem,
de er ved at sove over sig.
Og opmuntr de modløse og de usikre.
Gi dem et håb.
Lad os samles.

Digtet er skrevet af Augo Lyngé i slutningen af 20'erne eller begyndelsen af 30'erne – oversættelsen er fra »Taignat/Grønlandske digte«, 1972.

Aluk-manden i diktets første linie henviser til et sagn fra Sydgrønland, det blev bl.a. fortalt til Knud Rasmussen af Matiinnarujuk fra Godthåb og står i bind to af »Myter og Sagn«. Det handler om en fanger, der var så glad for bopladsen Aluk, at han slog sig ned der og så at sige blev bofast .. når de andre rejste af sted på fangstrejse, blev Aluk-manden hvor han var. Sønnen var imidlertid ikke ganske tilfreds med den ordning. Hver sommer måtte han blive tilbage, når hans kammerater spændte og forventningsfulde drog ud for at opleve nye ting. Sønnen plagede sin far for at komme af sted, men faderen var ubøjelig, han ville ikke forlade sit elskede Aluk.

Men som årene gik, blev faderen gammel, og en dag var det sønnen, der var storfanger. Nu var der ikke længere noget at gøre, faderen var nødt til at følge med; han tog dog det løfte af sønnen, at de ikke skulle rejse så langt mod nord, at de ikke kunne nå tilbage igen. Men ligegyld-

digt hvor smukke lande de så på deres rejse, blev faderen altid skuffet. Det, som betog ham sådan ved Aluk, var nemlig solopgangen, når solens første stråle ramte havet og isfjeldene ude i horisonten. Mod nord var der altid fjelde i vejen for solen, og til sidst sagde den gamle, at nu måtte de hjem, for ellers døde han af længsel.

Det var svært for sønnen at afbryde rejsen, for *han* syntes, at landene blev skønnere og skønnere, jo højere mod nord de kom, men alligevel fulgte han sin fars vilje, og endelig nåede de hjem til Aluk. Den første morgen på den gamle boplads vågnede sønnen ved sin fars glædesråb, da solen stod op, så blev der helt stille, og til sidst gik sønnen ud for at se til faderen – han lå udstrakt på jorden med ansigtet mod solen, glæden var blevet ham så mægtig, at hans hjerte var bristet.

Sagnet ender hos Matiinnarujuk, i Rasmussens oversættelse:

Og siden fortælles det, at sønnen blev sin fader lig, og at han heller aldrig mere forlod sin boplads, men blev på Aluk til sine dages ende.

Augo Lynge forholder sig altså *meget* frit til sin kilde. Hvor sagnet fortæller om at slå sig til ro ved at gentage forfædrenes liv, foretager Lynge det afgørende greb at lade ikke den gamle, men *de unge* række efter lyset. I Arktis har solen ellers en helt bestemt symbolsk betydning som pagten på, at alting fortsætter endnu en cyklus, som det har gjort siden mytisk tid, hvor solen og månen kom på himlen, men hos Lynge bebuder solen tværtimod noget *nyt*, som det gælder for den enkelte om helt personligt at bringe sig selv i overensstemmelse med – man må *styrke* sig. Endelig forsynes det nye, som er ved at stå op, med religiøse overtoner ved at knyttes sammen med begrebet *håb*, og vi genkender digtets lyssymbolik som her er en *kristen* tradition.

Når Lynge altså med indledningslinien vil postulere en sammenhæng *bagud*, er der tale om lidt af en tilsnigelse – det, som digtet vil, er netop det endelige brud med den tradition, der udtrykkes i historien om Aluk-manden.

Samme indledningslinie afslører da også straks, at digtet hører hjemme i en *skriftlig* tradition; der er masser af sammenligninger i eskimoisk fortællekunst .. soorlu et el. andet, ligesom en stime ammasætter = masser af et el. andet, masser af mennesker eller masser af rensdyr fx., men på denne måde at ophæve en historie til et *billede* på en abstrakt ide, det er næppe tænkeligt inden for mundtlig tradition.

Og endeligt og indiskutabelt placerer digtet sig i en skriftkultur med det abstrakte »vi«, de vågne, der stilles overfor et »de«, dem der endnu sover, for at forenes i et fælles »os« til slut. Ligeledes den expliciterede modtager, denne samlede »ungdom«.

Den abstrakte ide digtet fremsætter, er opbygningen af det nye Grønland, det Grønland, der skulle åbnes for omverdenen og ændres til en moderne nation med moderne erhverv. Følgelig er det »vi«, der tales om, grønlænderne som folk, ungdommen den grønlandske ungdom.

»KALAALLIT NUNAAT« hedder Grønland på grønlandsk. Men slår man ordet »kalaaleq«, en grønlænder, op, får man så sent som i Schultz-Lorentzens ordbog fra 1926 at vide, at ordet kun bruges i Sydgrønland og muligvis kan være udledt af nordboernes udtryk for en eskimo, »en skrælling«. Ordet »nuna«, land, er på grønlandsk blot et sted, en egn, »nunaga«, mit land, det sted, hvor jeg bor. »Andre lande« kan altså være lige henne om hjørnet, i den næste fjord; i Rasmussens udgave af Aluk sagnet er de andre lande, faderen og sønnen rejser igennem = Grønlands vestkyst, fjord efter fjord nordpå mod Godthåb eller hvor langt de nu må formodes at være kommet. For Aluk-manden ville begrebet »Grønland« som »mit land« eller »fædreland« have været helt uforståeligt.

Lokalpatriotisme er i den mundtlige tradition noget, man mener meget alvorligt. Den østgrønlandske angakok Kukkujooq giver således en indgående opskrift på, hvordan man hævner sig på folk, der fornærmer det område, hvor man selv bor – hævnen går ud på at ødelægge jagten ovre hos de uforskammede ved, med lidt hjælp fra et skulderblad fra en gammel grav og nogle magiske besværgelser, at hæve havbunden, så sælerne drager væk. Og de folk, som skal lide en sådan tort, bor netop bare lige ovre i den næste fjord (se Otto Sandgreen: Øje for øje og tand for tand s. 411ff.).

Fælles sprog og skriftsprog som nationalitetens forudsætning

Men man behøver såmænd slet ikke gå helt tilbage til Ruder Konges tid for at finde en situation, hvor man heller ikke i Europa umiddelbart definerede sig som fx. danskere, men som tilhørende den og den slægt på den og den egn. Helt op i mellemkrigstiden var der i Europa egne, hvor man ikke var sig spor bevidst om nationalitet og fædreland.

Efter 1. verdenskrig var der som bekendt problemer med grænse-dragningen mellem Ungarn, Tjekkoslovakiet og Polen, og man sendte

så en amerikansk professor ud for at forhøre sig hos lokalbefolkningen selv, for at finde ud af, hvor grænserne gik. Men professoren og lokalbefolkningen forstod slet ikke hinanden, folk blev mere og mere forundrede over alle hans spørgsmål, professoren mere og mere irriteret. »Hvad er jeres nationalitet? Hvad er I, er I ungarere, er I polakker? Tjekker, slovakker, ukrainere?« blev han ved. »Vi er herfra,« lød svaret (Deutsch op.cit. p. 48). Men det foregik vel og mærke også i et af de områder, hvor folk endnu var analfabeter og fortælletraditionen stadig levende.

Nationalitetsfølelsen hører helt grundlæggende sammen med skriftsproget på den måde, at man er nødt til at kunne kommunikere sin samhørighed, så ikke bare selve skriftsproget, men også et stabilt, *landsdækkende* (»nationalitetsdækkende«) kommunikationssystem er en nødvendig forudsætning. Ligeledes er et *fælles* sprog en absolut nødvendighed – ikke sådan at forstå, at dialekter udslettes, men at een dialekt må anerkendes som rigssprog. Et fælles sprog er nødvendigt ikke blot m.h.p. den simple kommunikation, men også som et grundlag i skabelsen af den nationale følelse:

Accepting a standard form of speech has large geographic, sociological and political implications. It leads to another of the major processes of integration. This process is the expansion of a feeling of kinship from kin groups and tribes (...) to whole peoples and cultures.
(Deutsch op.cit. p. 12)

En sådan forudsætning skabtes i Grønland, da man baserede grammatikker og ordbøger på central vestgrønlandsk, ligesom bestræbelserne på at starte aviser og blade og bogudgivelser dannede basis for udviklingen af et kommunikationsnet.

Endelig nævnes normalt som forudsætning for nationalisme dannelsen af en *elite*, hvis sprog og normer accepteres som model for resten af samfundet. En sådan elite fandtes i Grønland med de vestgrønlandske »blandings-familier«, hvis sønner det var, der blev uddannet og kom til at lede samfundet.

Og det moderne, demokratiske samfund som en anden forudsætning
Dermed være imidlertid ikke sagt, at nationalitetsfølelse opstår som en automatisk og uundgåelig følge af etableringen af et fælles skriftsprog – udbredelsen af læse- og skrivefærdighed til *masserne* opstår i forbindel-

se med det moderne, demokratiske samfund, hvor en hidtil uset bunke af administrative forpligtelser læsses over på staten. Staten skal ved hjælp af skatter og afgifter sørge for alt muligt fra understøttelse af landbrug og industri til uddannelse og sundhed. Staten påtager sig indirekte opgaver helt ned til at vække sine indbyggere hver morgen i det øjeblik, der indføres tvungen skolegang – hvilket i øvrigt i fangersamfund har haft omfattende konsekvenser for hele livsførelsen. Men det demokratiske samfund kan kun fungere, hvis det bakkes op hele vejen ned gennem systemet af en overvældende majoritet af mennesker, der er parat til at handle i overensstemmelse med de love og forordninger, der vedtages på højeste niveau. Når fx. alle Danmarks biografere i år havde besluttet at trodse helligdagsloven og holde åbent langfredag og påskedag, er der ikke rigtig noget, staten kan gøre ved det. Havde det kun været et par stykker, kunne loven have været håndhævet, men nu kan man i stedet spå loven en kort levetid. Det kan således konkluderes, at den moderne stat behøver noget, som de gammeldags imperier aldrig havde behov for: opbakningen fra et forenet folk.

The coming together of the state and the people makes a modern nation,

siger Deutsch (op.cit. s. 19).

En anden teoretiker på dette område, Benedict Anderson, definerer nationen som »an imagined political community«, idet han citerer en tredje forsker, Ernest Gellner:

Nationalism is not the awakening of nations to selfconsciousness: it *invents* nations where they do not exist.

Begrebet »Grønland« opstod således på et tidspunkt, hvor danskere og de ledende grønlændere havde besluttet, at nu skulle kolonien blive en moderne nation.

De to første grønlandske romaner

Det er set i dette perspektiv, at jeg her vil betragte Grønlands to første romaner, Mathias Storch »*Sinnattugaq*« fra 1914, oversat 1915 af Knud

Rasmussen til »En Grønlanders Drøm«, og Augo Lynges »Ukiut 300-ningornerat« fra 1931, udkommer på dansk efteråret 89 under titlen »300 år efter«.

Der er altså 17 år mellem de to romaner, ligesom der er en generation mellem de to forfattere, Storch var født i 1883, Lynges i 1899; Storch i Nordgrønland, hvor samfundsændringerne gik relativt langsomt, Lynges i Sydgrønland, hvor det gik hurtigt. De to romaner bliver således ikke mindst interessante ved en *sammenligning*.

Ved selv den mest overfladiske betragtning bliver det klart, at Lynges er trænet inden for den europæiske romantradition på en helt anden måde, end Storch var det – selv om Lynges stadig har så meget belærende stof, han skal af med, at det ikke alt sammen kan finde plads inden for selve handlingsforløbet, men må maskeres nødtørftigt som alenlange festtaler og oplæsnings-scener, hvilket uden tvivl vil irritere den moderne læser. Ikke desto mindre er der tale om en »rigtig« roman med en gennemgående handling og et i og for sig meget snedigt plot med en spændende detektivhistorie.

Storchs roman afslører derimod tydeligt sin afhængighed til den mundtlige tradition – romanen er sammenstykket af små »glimt« ind i hovedpersonen Pavias liv, fra han er omkring konfirmationsalderen, og til han er næsten færdiguddannet til kateket fra seminariet i Godthåb. De små »situationsbilleder« fungerer ligesom den måde, en historie blev fortalt på i den mundtlige tradition: der blændes op for en bestemt episode, og når den er slut, »lukkes« billedet igen, hvorpå der startes på et nyt tidspunkt eller et nyt sted, hvor der igen foregår noget, der er så mærkværdigt, at det er værd at fortælle om. Vi må så forestille os, at den mellemliggende tid er gået, som den nu plejer at gå.

Ligesom i fortælletraditionen hænger de små udvalgte klip i »Sinnattugaq« meget nøje sammen, hver udgør en brik i et puslespil, men hvor sammenhængen i fortælletraditionen kun kan begribes af en tilhører, der er helt indforstået med den kultur, fortællingerne udspringer af, skærer Storch den ud i pap for sine læsere. Og det har han lært et andet sted: nemlig i kristendomsundervisningen, hvor det også er almindeligt, at man bruger en lille episode fra hverdagslivet til at illustrere moralen. Fx. handler indledningskapitlet i »Sinnattugaq« om, hvordan de tilrejsende drenge ude fra bopladsen kommer op at slås med de danske drenge inde på kolonien. De har nemlig hørt, at de kan indynde sig hos danskerne ved at sige, at deres far er en »dårlig bestyrer«, og det slipper de selvfølgelig ikke så heldigt fra. De forstår, at de har fået lært et

forkert ord, og da Pavia senere hører, at spændingerne mellem danske og grønlandere skyldes misforståelser, kan han straks se, hvad der menes: det, han lige selv har været igennem, var jo netop en sådan misforståelse. Altså kan både han – og læseren – forstå, at det er nødvendigt med en bedre undervisning.

Storch var en af de grønlandske hovedmænd inden for Peqatigiinniat, og bogen er skrevet som et lærestykke i bevægelsens ideologi. De små situationsbilleder: fx. den håbløse *skoledag*, hvor kateketen er komplet ligeglad med sin undervisning, og alt ender i kaos, *forstanderskabsmødet*, der ligeledes går op i sludder, *gudstjenesten*, hvor ingen virkelig ånd eller inspiration indfinder sig – alle disse små billeder er der for at illustrere, i hvor høj grad alting har forbedring behov. Hvert lille billede forbereder således DRØMMEN, det afsluttende afsnit, hvor Pavia som en anden Moses får lov til at skue ind i det forjættede land, hvor hans landsmænd skal bo i fremtiden, og som han med sin personlige indsats skal være med til at forberede.

Godthåb år 2105 ligner ganske sit forbillede: en driftig dansk provinsby fra begyndelsen af århundredeskiftet, men befolket med grønlandere. Og den største forvandling er ikke de nye huse og de store skibe – forvandlingen er foregået inde i grønlanderne selv. Det er slut med at være uvidende og barnlige, som grønlanderne er det i de kapitler, der foregår i samtiden. Grønlandere, der kan finde uendelig stor morskab i at diskutere, hvor stor kaptajnens vom er blevet, og hvis højeste politiske ambition strækker sig til at foreslå, at man kræver alle de midler, der er sat til side til grønlændernes udvikling, øjeblikkelig udleveret i form af rugbrød! I fremtidsutopien er gadebilledet rensset for klynger af folk, der bare driver tiden væk med snak, alle er målbevidste og travle, og Pavia føler sig helt tilovers i sin egen drøm.

Hos Augo Lyngé i »Ukiut 300 nngornerat« er det angiveligt *hele* romanen, der er en fremtidsutopi – miljøet er absolut ikke uligt det, vi møder i Pavias drøm, men der mærkes ikke længere nogen »fremmedfølelse« mellem forfatteren og fremtidsvisionen – tværtimod er miljøet skildret med en sådan intimitet og gammelkendthed, at det bliver svært at tro på romanen som science-fiction: at den virkelig skulle foregå i år 2021, 300-året for Hans Egedes landing på Grønland, i tiden op mod den store jubilæumsfest. Luksushoteller på indlandsisen formår ikke at fjerne følelsen af, at dette ikke blot er et miljø, forfatteren ønsker at se indført i Grønland, men som han faktisk har levet i.

De store lyse huse med malerier på væggene og stuepianoet som cen-

trum for et fortættet, intimt hjemmeliv, var da også dagliglivet for den danske og grønlandske elite, og havde været det allerede siden Lynges ungdom i dette århundredes andet årti, sådan som det ses på billeder fra den tid. At Grønland skulle have en komponist, man fandt det værd at snakke om i Danmark, at en ung grønlandsk maler skulle være blevet sendt på kunstakademiet i København, det var allerede virkelige begivenheder, ligesom programmet for jubilæumsfesten minder *meget* om arrangementer fra Lynges egen tid på seminariet. Romanens indgående beskrivelser af erhvervsomlægningen til fårehold og fiskeri er omkring 1930 også lige ved at være tættere på genren samtidshistorie end fremtidsfantasi – selv om skildringen af fangererhvervet som en uddøende, bagstræberisk erhvervsform stadig i 1980'erne kan virke yderst provokerende.

Hvad der imidlertid er særdeles visionært i Lynges roman er hans ideer på det kommunikative område, hans forståelse for nødvendigheden af at åbne sig for impulser ude fra den store verden og blive *verdensborger*. Der var både aviser og radiostationer i Grønland i 1930, men det, som er så bemærkelsesværdigt hos Lynges, er hans gennemreflekterede beskrivelse af, hvordan *såvel* udvidelsen af horisonten som den interne kommunikation er nødvendig for udviklingen af folkets nationale bevidsthed. Han har fanget dette tilsyneladende paradoks, at først *udsynet* giver fællesskabsfølelse indadtil.

Fremtidens Grønland er åbnet for verden i en sådan grad, at man på en spadseretur i hovedstaden som den naturligste ting møder både negre og japanere, og verden kommer lige ind i stuerne, hvor man på radioen skifter rundt på kanalerne mellem Rio de Janeiro og Sydney. Og ikke blot kommer verden til Grønland, Grønland kommer også til verden: da amtmanden holder festtalen ved 300-års jubilæet, lytter hele jorden med over radioen! Ligeledes holder den unge helt sig bredt orienteret, på hans skrivebord ligger ikke blot de talrige grønlandske aviser og tidsskrifter, men også de danske aviser. Erik Hansen er som navnet antyder søn af et af de såkaldte blandingsægteskaber, der som beskrevet dannede den grønlandske elite, og han kan ikke blot flydende grønlandsk og dansk, men også engelsk, hvilket ikke engang i fremtidsvisionen er helt almindeligt, men placerer ham blandt de særligt fremsynede grønlandere.

Aviserne er det, der først og fremmest tilskrives æren for, at Grønland er blevet *et* sammenhørende land:

Havde en lille båd ved Upernavik været på jagt efter hvidhval og fået storfangst, var det i aviserne i Qaqortoq den næste dag, og var et fartøj forulykket ved Kap Farvel, hørte hele landet det i radioavisen om aftenen.

Den slags har sin indflydelse på folk, de var begyndt at komme mere omkring og lære hinanden bedre at kende, og dermed følte de også på en helt anden måde end før, at de var een nation.

Allerede Hegel observerede, at avislæsningen tjener det moderne menneske som morgenbønnen tidligere satte dagen i gang – avislæsningen kan ses som en slags masseceremoni, der ganske vist foregår privat, men hvor hvert enkelt samfundsmedlem ved, at det samtidig går for sig hos alle de andre medlemmer af samfundet, som på den måde bliver – om ikke personligt bekendte af den enkelte læser, så dog i hvert fald forbundet med ham på en meget mere end blot indirekte vis. »Community in anonymity«, kalder Benedict Anderson denne form for samvær.

Det allervigtigste ritual, hvormed vi i dag bekræfter vores fællesskab, er måske aftenens tv-avis. Masser af danskere ser resten af aften svensk og tysk tv, men nyhederne, dem vil vi have på dansk. Selv om det er præcis de samme BBC-indslag, der vises, så vil vi have dem præsenteret set fra vores vinkel på verden. Og så vigtigt er dette kollektive ritual for os, at noget, som virkelig har kunnet sætte sindene i kog var da tv-2 ville spolere det hele ved at sende nyheder *samtidig* med DR. Så først følte vi, at nu var befolkningen ved at blive delt i to og den enkelte anbragt i en helt umulig valgsituation, og man helmede ikke, før udsendelsen blev forskudt, så muligheden nu består for, at hele Danmark kan sidde sammen i potentielt en hel time hver aften. At Grønland fortsat ikke har sin egen nyhedsudsendelse, men viser den danske med nogle dages forsinkelse, vidner om, at den proces, jeg her beskriver, endnu ikke er ført til ende, og produktionen af selvstændige nyhedsprogrammer er da også noget af det, der ligger Hjemmestyret stærkt på sinde.

Det er således først hos Augo Lynge, at det moderne, abstrakte statsbegreb optræder. Storch taler ganske vist meget om »landsmænd«, idet han bruger gloser udledt af »inoqatigiit«, det at være mennesker sammen, og »kalaaleqatigiit«, det at være grønlandere sammen, men først hos Lynge hører vi om en »stat«, der har en »landets styrelse«, en regering, som kan forhandle med andre landes regeringer, om fiskerirettig-

heder fx. Lynges grønlandere kan *repræsentere* deres land ved *fodboldkamp*, hvor man hvert år spiller mod Færøerne, af og til også mod Island, og endda også mod Danmark. Med de førstnævnte nationer er grønlanderne *jævnbyrdige*, i Danmark tabte man, men blev rost for sit spil. Rangordenen er tydelig, drømmen om Grønland som en moderne datternation af Danmark, på linie med de andre nord-atlantiske lande ligeså. Endelig er den unge helt i Lynges roman netop i *statens* tjeneste, han er politimand. Lynges grønlandere er grønlandere i en forstand, som Storch netop kun kunne forestille sig, at de skulle blive det.

Deutsch siger, at man kan afprøve en nations »holdbarhed« på, om den vil holde sammen i tilfælde af krig og katastrofe. Ville Storchs Grønland det – ja, i drømmen måske, men de grønlandere, vi ser ævles og kævles ved forstanderskabsmødet? Aldrig. De ville reagere ganske som kateketen i en af de allerførste små bøger, Rink udgav på sit trykkeri: »Oqaloqatigingneq – Sorssungneq pivdlugo«, »En samtale om krig«. Den grønlandske kateket kan ikke forstå, hvordan alle de krige, man hører om nede i Europa, kan forenes med budet om at elske sin næste. Præsten svarer ved at spørge, om ikke også kateketen, hvis nu nogen kom og besatte Frederikshåb og bragte trængsel over grønlanderne, bortførte deres kvinder og børn, om så ikke han og hans landsmænd ville rejse derop for at hjælpe dem. Men det kan kateketen, som bor ved Julianehåb, aldeles ikke forestille sig, at han ville: »Nej, naar de Vantroer ikke gjorde mig selv Fortred, saa vilde jeg blive hjemme«.

Sådan ville Augo Lynges grønlandere aldrig have svaret. Nu er krig af flere forskellige grunde ikke særlig aktuelt i Grønland, men Lynges foranstalter faktisk en katastrofe. I et mægtigt stormvejr går bunker af skibe under – men den moderne nation viser sin bestandighed. Alt sættes ind på at redde de overlevende, hele nationen kommunikerer om ulykkernes omfang og står således sammen i sorgen. Symboliseret som *landesorg* ved *flagene*, der overalt vajer på halv. Således vejret og fundet vægtig nok kan nationen så endelig samlet fejre det store jubilæum.

Nationalisme som moderne livstydning

Deutsch finder nationalismens forudsætninger først og fremmest i de vældige følelsesmæssige energier, der udløses, når mennesker bryder deres bånd med bopladsen, slægtsgruppen og familien – disse energier

står da til rådighed for nye bindinger, som kan fyldes af politiske bevægelser.

Benedict Anderson arbejder ud fra en lignende tankegang, men påpeger, at det at betragte nationalisme som *politik*, er at anvende den forkerte kategori – nationalisme bør *ikke* analyseres som en *ideologi*, i lighed med liberalisme, fascisme osv. Retteligt hører begrebet hjemme blandt de mere overordnede, ubevidste kulturelle kategorier som »slægtskab« og »religion«. Som eksempel anføres begrebet »den ukendte soldats grav«. Kunne man tænke sig »den ukendte liberalists grav«? Ikke rigtig. Den ukendte soldat er imidlertid ikke *helt* ukendt – han er ikke bare en hvilken som helst soldat fra en eller anden krig, han er en *fransk* soldat, en *dansk* soldat osv. Den ukendte soldats grav er en slags martyrelievie-helligdom og har da for øvrigt ofte sin plads inde i selve kirkerummet. Det synes overflødigt at anføre, at en »ukendt soldats grav« ingen mening ville have haft *inden* nationalismen – dengang hærene bestod af lejesoldater.

Rationalismen ryddede muligvis op i meget mørke, men den førte også sit eget, gudsforladte mørke med sig. Anderson påpeger således, at det 18. årh. i Europa *samtidig* markerede »*the dusk of religious modes*« og »*the dawn of the age of nationalism*«. Nationalisme kan ses som en moderne måde – efter de religiøse livstydningers død – at fastholde re-generationens mysterium, forbindelseslinien til de døde og de ufødte. En måde, som Anderson finder passer præcis ind i den moderne måde at anskue *tid* på:

The idea of a sociological organism moving calendrially through homogeneous empty time is a precise analogue of the idea of the nation, which also is conceived as a solid community moving steadily down (or up) history.

Nationer skabes på ideen om en uforglemmelig fortid, der via store gerninger i nutiden skal føre over i en grænseløs fremtid. Også selv om dette bånd mellem fortid-nutid-fremtid for en objektiv betragtning ofte er ren illusion. Sådan som vi så Augo Lynges skabe en helt illusorisk linie tilbage i den eskimoiske fortid med sit digt om Aluk-manden.

Hos Augo Lynges er det således også i virkeligheden *forbi* med den religiøse livstydning – selv om han aldrig selv ville skrive under på dette faktum.

Mathias Storch står tilsyneladende med sine rødder solidt plantet i

den eskimoiske fortælletradition og kan blot udskifte de gammelkendte faktorer med nye, men lige så bæredygtige. I det eskimoiske univers er der således flere forskellige måder, man kan gå ud og søge i det store øde – man kan gå qivittoq, trække sig bort fra menneskenes samfund og blive uovervindelig ved at optages i kræfterne derude, eller man kan gå ud og søge efter midler til at klare sig bedre *inden for* menneskenes samfund, med den søgen som baggrund bliver man åndemener. Det er også de veje, Storchs personer har at gå. Pavia's ven, Silas, bliver fjeldgænger og venter ganske vist forgæves på de overnaturlige magter, der hørte den eskimoiske verden til, men da han forstår, at det verdensbillede er lukket, og begiver sig hjemad, går han gennem isen og dør med hænderne foldet i bøn. Forfatterstemmen lover os, at han kommer op til det sted i himlen, hvor de modtager de omvendte syndere, så Silas bliver alligevel udødelig.

Pavia er derimod gjort af det stof, man i gamle dage lavede åndemener af, og da han indadvendt og søgende går rundt i fjeldet som en anden åndemenerlærling, møder han, ganske som det ville være sket før i tiden, noget, som han ganske vist ikke forstår her og nu, men som fortsætter med at virke i ham – nemlig den gamle Simon, der initierer ham til hans fremtidige virke – ikke som åndemener, men som kateket.

Hos Augo Lynge er hovedpersonen imidlertid som sagt hverken åndemener eller kateket, men *statsebedsmand*, og fjeldgængereren er ikke spor andet end en almindelig gemen, men dog international, bankrøver. Det er ikke sådan, at Gud er ganske fraværende i romanen – han kommer endog til stede som en stor hånd og løfter skibet med vore helte ind i en sikker bugt, netop som de er ved at drukne i den store storm og har befalet sig i Hans vold. Men på en eller anden måde gør den scene ikke mere for bogens samlede indtryk som religiøst dokument, end luksushotellerne på indlandsisen gør for den som science fiction.

Et andet tydningsmønster står langt mere fremtrædende og fremsættes eksplicit i amtmandens tale med sætningen:

»Global set findes der en lov om al udviklings væsen: jægerfolk skal blive kulturfolk.«

Det er ikke Guds, men naturvidenskabens lov: evolutionsteorien. Således er Bibelen da også hos Lynge erstattet med en anden Bog, der

imidlertid også bør skrives med stort, fordi den indtager samme rolle som det sted, hvor alt forklares og får mening: den *videnskabelige afhandling* om Grønlands udvikling, udgivet i anledning af 300-året.

Den bøn, der virker overbevisende i forhold til bogens samlede tematik, retter sig da heller ikke til Gud, der kun er til stede i en bisætning, men til fædrelandet. Det er den berømte »Nunaga-aa«, en af de populære grønlandske fædrelandssange, der stadig er fast på repertoiret i grønlandsk korsang. Sangen er indlagt i romanen i forbindelse med det tidligere omtalte intense hjemmeliv omkring pianoet; her præsenteret i undertegnede's oversættelse. Sangen tænkes sunget af en grønlander på ophold i Danmark:

Hør på mig,
du mit land i det høje nord,
mit kære fædreland.
Som altid
vil jeg tænke på dig her i aften.

Om aftenen, i tusmørket
spejder jeg mod nord,
når alt på jorden tier,
så vender jeg mig mod dig.

Med et suk må jeg fastslå:
Ja, det er deroppe jeg bor.
Og jeg spørger mig selv:
Hvornår skal jeg vende hjem.

Det er som jeg er bundet
til dig med det stærkeste reb.
Han bandt det ved min fødsel
– Han som har skabt mig.

Hos dig er alle mine kære
mine søskende og mine venner.
Min mor, min far, mine fæller,
og alle mine kære landsmænd.

Så knæler jeg ned på gulvet,
og med ansigtet vendt mod nord,
sender jeg mine ønsker
min tak til mit fædreland.

Jeg ønsker at solens stråler
må lyse over hele mit land
og lysset og varmen fjerne
alt hvad der står i vejen.

For hvem kan glemme dig
mit kære fædreland.
Aldrig en aften sover jeg ind
uden første at tænke på dig.

Gud glimrer da også ved sit totale fravær i begge de to jubilæumstaler, både den offentlige og den private, som slutter bogen. Egedes ankomst, der dog havde en hel del med Gud at gøre, omtales udelukkende som starten på grønlandernes fremskridt som folk.

På vej mod det moderne identitetsproblem

Søren Thuesen nævner i »Fremad, opad« (op.cit. p. 108), at provst Knud Balle allerede i 1913 kritiserede Peqatigiinniat for at være for verdslig – en kritik, der blev skarpt imødegået af Mathias Storch. Spørgsmålet er dog, om der ikke også allerede i Storchs egen roman er kræfter på spil, som i det lange løb skulle vise sig at være i nok så høj grad undergravende for de religiøse tydnings-systemer.

For hvad er det egentlig, der lokker Pavia til at tage opgaven på sig som »en arbejder for sit folk« – er det udelukkende alvor og indsigt i sit folks utilfredsstillende situation? Det er det jo så ingenlunde, og det indrømmer forfatterstemmen også åbent. Pavia drives, som det hævdes overalt at være de unges skik, af »aallarusunneq«, længselen efter at komme af sted, og »amerlanik takusaqarumaneq«, lysten til at se noget andet og mere. Disse faktorer er det, som får Pavia til at forlade sin boplads, selv om moderen har brug for ham som fanger. Projektet om at blive en sådan »arbejder« medfører dermed, at individet sætter sit eget *jeg* over alle hidtidige sociale sammenhænge, og forfatteren ser udmærket det problem, der ligger heri. Mathias Storch er ikke så meget med i det nye endnu, at han ikke stadig tror på, at sælfangsten skal bestå som det grundlæggende erhverv. Og til dette erhverv hører det

gamle sæt af sociale relationer. Derfor må Storch understrege, at det kun kan være tilladt for de særligt udvalgte – som hans eget alter ego Pavia altså er så heldig at høre til – at give efter for udlængselen. For hvis alle de unge således fulgte deres eget hovede, holdt det gamle samfund ikke længe sammen – og det gjorde det jo altså netop heller ikke.

Augo Lynges samfund er et samfund, hvor man ikke længere behøver at finde *undskyldninger* for udlængselen, men hvor samfundet har fundet veje til at basere sig på jægdriften som den drivende kraft. Til gengæld er de gamle tydningsmønstre så også på vej ud, og Lynges dermed på vej ind i det moderne menneskes identitetskonflikt.

Selve det at begynde at formulere sig inden for den moderne romantradition bærer jo vidnesbyrd i den retning. Romangenren er kendt for at være det sted, hvor det moderne menneske enten fejrer eller begræder det faktum, at det er ladt alene tilbage i verden med sig selv. Den selvreflekterende, dagbogsskrivende Pavia er grønlændernes første skridt i den retning – hvilket kommer til udtryk allerede med bogens *titel*. Den psykologisk-realistiske forklaringsramme, hvor Pavia træt og udmattet af alle sine spekulationer falder *i søvn* ved sit skrivebord på seminariet og siddende der drømmer sig en tur ind i fremtiden, er hverken arvet fra den eskimoiske tradition eller fra Bibelen. Når eskimoerne gik ud i det store øde, var det, de mødte der, netop *ikke* »det overnaturlige« – det var *tupinnartoq*, til at forundres over, og også til at blive forskrækket over, men det var lige så *virkeligt* som alt andet, man kunne komme ud for. Ej heller kom Moses sovende til det, da han mødtes med Gud og skuede ind i det forjættede land.

Så allerede Mathias Storch befinder sig på grænsen til den moderne verden, hvor en fornuftig forklaring altid henviser mennesket til dets egen psykologi. Således at enhver henvisning til en sammenhæng *større* end det enkelte menneske selv stadig må basere sig på mennesker. Nationalisme er som sagt her en nærliggende løsning, som imidlertid netop som følge af sin karakter som »imagined community« ikke er uden indbyggede modsigelser og problemer.

Hvis man altså tillader sig at »dekonstruere« lidt på de to tilsyneladende så fromme opdragelsesromaner, så fremstår der brudflader, som det ganske vist først er muligt at få øje på her i adskillige årtiers retrospektion. I Storchs roman opstår en sådan brudflade der, hvor det går op for Pavia, at den livsførelse, som allerede da præger byen, egentlig står i direkte modsætning til selve intentionerne bag hele undervisningspro-

jektet. En sprække, som kun kan lukkes via drømmen. Og hos Lynges forbigås ethvert problem omkring forholdet mellem danske og grønlandere i absolut tavshed. I fremtidsvisionen har adskillige danskere netop slået sig permanent ned i Grønland og har været forbilleder for grønlanderne, men de taler tydeligvis ikke grønlandsk – så hvilket sprog holdes den store jubilæumstale egentlig på? Og hvad med den private tale hos Hr. købmand og byrådsmedlem Hansen. Den tale, hvor sammenhængen knyttes mellem det offentlige og det private, mellem *samfundets fremtid* og *fremtiden for de unge*, som samme dag fejrer deres forlovelse. Den må vel holdes på dansk – der er næsten lige så mange danskere til stede ved det middagsbord, som der er grønlandere, ligesom det tidligere er pointeret, at dette er et hjem, hvor der tales dansk. Det problem, som her anes, lod sig ikke på længere sigt løse så enkelt, som amtmanden klarer det: ved at udbringe først et leve for Grønland, forfædrenes land, derefter et leve for Danmark, »også vore forfædres land«; med efterfølgende afsyngelse af både den grønlandske og den danske nationalmelodi. Den tænkte nationale samdrægtighed slog sprækker allerede i 1939, i den store debat mellem Augo Lynges og den næste digter i rækken af grønlandske forfattere, Frederik Nielsen – netop på spørgsmålet om sprog og de meget forskellige forudsætninger i Nord- og Sydgrønland.

De næste generationer af forfattere mister i stadig større grad troen på »fremskridtet« som den eneste løsning for Grønland, og hvor de første grønlandske romaner udspiller sig i *fremtiden*, vender man sig i de næste tiår mod *fortiden*, indtil 70'ernes forfattere krævede de to linier forenet i den politiske *samtidsdebat* op mod hjemmestyrets indførelse.

Hvorfor blev Jacob Paludan essayist?

En rundtur til kunstnere og skrivende personligheder i Jacob Paludans forfatterskab i tiden 1921-1933

Af Marie Normann

Hele Jacob Paludans skønlitterære og fiktive forfatterskab falder i perioden 1921-1933. Han har stor succes som romanforfatter både i tyverne, hvor han skriver og får udgivet fire romaner, og i trediverne hvor han sætter punktum for sin brug af romangenren med det store romanværk »Jørgen Stein«.

Det spørgsmål man må stille sig selv i den forbindelse lyder: *hvorfor holdt Jacob Paludan op med at skrive romaner, ja op med overhovedet at benytte de skønlitterære fiktive genrer?* Han slutter jo nemlig ikke sin forfattervirksomhed af, men fortsætter som essayist til sin død i 1975.

I de fleste af Paludans romaner optræder der skrivende personer og mange kunstnerskikkelser i det hele taget. Også i den journalistiske del, som udgør en stor del af forfatterskabet i denne tidlige periode, beskæftiger Paludan sig med kunstens og litteraturens vilkår. Emner som hvorfor man skriver, litteraturens problemer i almindelighed og romangenrens problemer i særdeleshed behandler han indgående.

Jeg vil i det følgende gøre rede for hvordan man, ved at følge de skrivende personer og kunstnerskikkelserne i Paludans forfatterskab, kan få et svar på det ovenfor stillede spørgsmål.

I 1923 udkom Paludans anden bog, romanen »Søgelys«, og samme år udkom også den eneste digtsamling han har skrevet: »Urolige Sange«. Denne digtsamling er egentlig det første Paludan har skrevet, men han får den tilbage fra samtlige de forlag hvortil han sender den. Det bliver derfor med bogen »De vestlige Veje«¹ han får sin forfatterdebut i 1921. Efter en god kritik af denne tør forlaget så alligevel satse på digtsamlingen, og det er her vi første gang kan stifte bekendtskab med Paludans behandling af temaet om kunstnerens evige problem. I et digt som »Min Sjæl er splittet«² kan man læse:

Hvoraf det kommer? Ofte har jeg sagt det,
jeg Barn af denne Tid og af en anden.

Til ædru Flid min Krop er bortforpagtet,
men Lotus-landet spørger mig bag Panden.

Det første skisma er et eksistentiaalistisk problem, og mange af Paludans personer har netop svært ved at forene dette før og nu, som er livets betingelse.

Det andet skisma er kunstnerens evige problem: »Kunstneren er tvunget til at føre en extra-menneskelig og umenneskelig tilværelse. (...) Det paradoksale ved hans tilværelse består i at han skal skildre livet og selv er lukket ude fra livet«. ³ Nutiden må nemlig på afstand før den kunstnerisk kan udtrykkes:

I Nutids-dage, I Tomheds-timer,
gør ikke Pinen saa led og lang:
Bliv blaa og fjerne, at jeg kan længes
og digte Eder en Længsels-sang – – !⁴

Kunstneren må så at sige stå uden for oplevelsen fordi han skal bedømme dens kunstneriske værdi. Oplevelsen må på afstand og en kunstner kan derfor aldrig nyde den umiddelbare opleven.

I »Søgelys« bliver både dette tema og det dilemma, alle danske forfattere siden Goldschmidt har befundet sig i, behandlet. Dilemmaet er det som opstår når forfatteren ikke kun skriver fiktive værker som udkommer i bogform, men også skriver til dagspressen. En af romanens hovedpersoner⁵ er journalisten Erup, han er berømt og feteret og har i det hele taget stor succes med det han skriver til bladet Klokkeren et; men han må alligevel spørge sig selv gennem hele bogen: Nu Erup selv var han da ikke kunstner? Spørgsmålet er uden tvivl blevet aktuelt for Paludan fordi han selv er begyndt at skrive til aviserne, om end endnu i det små. Spørgsmålet er endvidere interessant fordi det vidner om, at Paludan er opmærksom på den tendens, menneskene har til at lade uge- og dagspressen udfylde det underholdningsbehov litteraturen før har udfyldt, som starter på dette tidspunkt.

Arnold Hauser⁶ skriver herom: »Litteraturens dobbelte rolle som kunst og underholdning og tilfredsstillelsen af forskellige kulturlags krav gennem de samme værker hører nu op. De kunstnerisk set mest værdifulde produkter inden for litteraturen kommer næppe længere på tale som underholdningslektüre og har slet ingen tiltrækning for det almindelige læsende publikum, med mindre publikums opmærksomhed

af en eller anden grund henledes på dem og de får succes ved at skabe skandale (...).«

En nyhed er ikke længere en nyhed, den behårde konkurrence de enkelte aviser og ugeblade imellem nødvendiggør at nyhederne serveres appetitligt og helst lidt fortyggede, så er de lettere at sluge. Disse forhold bevirker at grænserne mellem på den ene side forfatteren, digteren og på den anden side skribenten, journalisten udviskes, deres produkter kommer jo fra nu af i de samme medier, og hvor går så grænsen for kunsten?

Ja, som læser af »Søgelys« er man nu slet ikke i tvivl om at grænsen, den går ved Erup. Den eneste rigtige digter som optræder i romanen er død. Han har begået selvmord. Om ham står der: »(...) under Udarbejdelsen havde Holm været troende nok, og troende havde Holm travet til Forlæggerne, denne rædsomme Gang for at sælge det uhaandgribelige, erfare Markedsværdien af det over al Omsætning hævede«. ⁷ Kunstnerens pris for at frembringe kunstværker er hans eget liv, det er det han må sælge til forlæggerne. At skrive er det samme som at begå selvmord!

Erup nærer aldrig betænkeligheder med hensyn til markedsværdien af det han skriver. Hans produktion er overmåde salgbar og han har ikke betalt den høje pris. Det han producerer er nemlig ikke kunstværker, og han kan leve et ganske almindeligt liv ved siden af.

Titlen Søgelys skal forstås dobbelt: Dels skal den forstås som Erups og med ham dagspressens utrættelige søgen efter ideer og gode historier, efter stof til et efterhånden umætteligt og nyhedshungrende publikum. Det er præcis dette som gør at pressen har så stor en magt. Ved at rette sit søgelys mod en begivenhed kan pressen overdrive dens betydning, og ved at lade være med at nævne en ting kan pressen bevirke det modsatte. Erup skriver føljetonromaner i Klokkeren et, derved blandes genrerne, og hvor går grænserne så for virkeligheden? – Men dels henlyder titlen også til Paludans rolle, som den der lader fortælleren fortælle en historie og derved efter tur lader sit søgelys ramme de fortalte personer og begivenheder. Paludan giver sig ikke af med at gemme fortælleren bag den besværlige stilistik som impressionismen har fremelsket. Han vedgår at historien bliver fortalt til en læser af en fortæller som har overblikket, og som kan krybe ud og ind af personerne som han lyster. Han holder sig heller ikke tilbage for at komme med forfatterkommentarer i god gammeldags stil; udgangsreplikken i »Søgelys« lyder:

Saaledes kom Skæbnen til disse Mennesker, med godt og ondt. Der er maaske ingen videre Pragt ved dem, men de er Børn af deres Tid; saa vær ikke vred, jeg har dem ikke bedre.⁸

Den næste roman i rækken af dem som behandler kunstnerproblematikken er »Markerne modnes« fra 1927. Det er Paludans mest helstøbte romanværk, og samtidig er det den mest desperate bog han har skrevet. Heri har han gjort sig kunstnerisk fri, og bogen er næsten fri for de forfatterkommentarer han ellers ikke kan afholde sig fra at komme med.

I »Markerne modnes« opererer Paludan med den af Freud inspirerede tredeling af personligheden. Selv udtaler han i forbindelse med bogens udgivelse at det drejer sig om to personer: »det uheldige Menneske, Guds Stedbarn stillet op som Kontrast til den lykkelige Søndagsnatur«,⁹ men i realiteten er de tre: Ivar er Guds stedbarn, han er jeget hvori kampen mellem overjeget og underjeget udspiller sig. Bertil er overjeget, samvittigheden der altid véd hvad der er bedst for Ivar; han bliver karakteriseret som en statue og Ivar som en sokkel, deraf Bertils store interesse for at holde Ivar fast her i livet, det gælder jo hans eget fundament og eksistens. Rolf er den lykkelige søndagsnatur, underjeget hvori behovene og instinkterne kræver omgående tilfredsstillelse af deres krav. Rolf er begavet med en stor sangstemme, og det er vigtigt at holde fast i at for Paludan er den kunstneriske skaben af digte en til underjeget hjemmehørende virksomhed. Rolf skriver digte, og en overgang kan det se ud som om han vil slå sig igennem som digter.

Ivar står splittet i valget mellem at blive læge som Bertil eller at blive kunstner, nærmere bestemt violinspiller. Det svære valg bliver imidlertid truffet hen over hovedet på ham, han mister et fingerled og kan så ganske enkelt ikke længere spille. Han er så nødt til at blive læge, en gerning der er så langt fra kunstnerisk skaben som nogen. Kampen mellem underjeget og overjeget er slut, Bertil har vundet, det lyriske og musikalske underjeg er slået ud og Rolf ender som et vrage med syfilis. Den kunstneriske skaben har ikke længere adgang til jeget, derfor er bogen så desperat.

I »Markerne modnes« holder Jacob Paludan sig selv udenfor og lader fortælleren være ene om at fortælle historie, hans synspunkte og dermed kritik er underlagt hensynet til bogens kunstneriske helhedsvirkning. Bemærkelsesværdigt er det at Paludan samme år udgiver en anden bog, det samtidskritiske værk »Feodor Jansens Jeremiader«. Man må næsten tro at han *skal* af med den kritik han ikke har fået tilstræk-

kelig luft for i »Markerne modnes«. Det drejer sig om en kritik af amerikaniseringen af Danmark, af det kvindeliges fremmarch og af de danske forfatters hang til at skrive tendenslitteratur.

På kort sigt får han afløb i jeremiaderne, men på lang sigt bliver det i dagspressen han lægger sin åbne kritik frem, og her er det især kronikgenren han dyrker.

Efter »Markerne modnes« ser det længe ud som om, at der aldrig skal komme flere romaner fra Paludans pen. Det bliver til 166 avisindlæg i dagspressen før han starter på romanværket »Jørgen Stein« lidt før jul 1931.

Der er ingen tvivl om at Paludan i denne periode har næret betænkkeligheder a la Erups om hvorvidt han nu også kan kalde sig kunstner, når han »kun« skriver til aviserne. Han skriver i 1968 i »Kronik at skrive«¹⁰: »Kommet længere ind paa Skraaplanet anede man jo nok Sukket: Er han nu ogsaa gaaet over til Fjenden, dvs. Pressen, det kortlivede, de hurtige Honorarer. Ens Pligt var at skrive om muligt evige Værker«.

I dette store journalistiske materiale, som nok er et studium værd, er der som før nævnt en stor del som omhandler kunst og digtning. I denne forbindelse er det vigtigt at vide at Paludan heri viser at han har en af Freud inspireret forståelse for, at det at være kunstnerisk skabende og at skrive er ensbetydende med at besidde en indre kraft, der manifesterer sig som kunstværker. Men han udviser også en forståelse for at det at skrive er et med jordnært slid forbundet arbejde, ved hvilket det er hårdt at tjene til dagen og vejen.

Af de artikler hvor han direkte beskæftiger sig med romangenren fremgår det, at han har erkendt at der *er* problemer forbundet med denne genre, der passede så fint sammen med det borgerskab der havde sin blomstringsperiode i det 19. århundrede. Alligevel tror han på en fremtid for romanen, og det gør han fordi den kan noget som de andre genrer ikke kan: »Bringe Læseren til dybest Forglemmelse af, at det fortalte er opdigtet«.¹¹ – Det er altså ikke romangenrens problemer som afholder Jacob Paludan fra at skrive romaner.

Betegnelser som kronik, artikel og anmeldelse er udelukkende afledt af at publikationen af disse ting er sket i dagspressen. En kronik er et essay som er publiceret i avisen, og i 1929 samler Paludan et udvalg af sine aviskronikker og udgiver dem i en essaysamling under titlen: »Aaret rundt«.¹²

Mest interessant i denne forbindelse er imidlertid to ikke før publicerede ting: »Jysk Taler i Byen« og »Møde med den officielle Tro«. Her optræder en vis Jørgen. Hans rolle i de to småstykker er rapportørens og han er uden tvivl identisk med Jørgen Stein, der efter at have giftet sig med Marie har slået sig ned som hønseriejer i barndomsbyen Havnstrup. Han kan ikke helt affinde sig med denne tilværelsesform, derfor bliver han ved med at kommentere samtiden i avisartikler; desuden tjener han også penge ved det.

Paludan har en tendens til – som Balzac – at lade sine personer optræde i flere værker. Erup er en af de personer han har sværest ved at slippe. Han er med helt til enden af »Jørgen Stein«. Og i »Jørgen Stein« får vi så historien om den rapportør vi møder i »Aaret rundt«. Når den historie er fortalt har Paludan ikke flere historier at fortælle os. Romanen er det samlende princip i forfatterskabet, og den er også beretningen om hvorfor og hvordan Jacob Paludan afskriver romangenren for sit eget vedkommende. Herefter kan han helt og holdent koncentrere sig om essaygenren og om at være essayist.

Kompositionsmæssigt er der lagt op til et meget stort værk: Hvert af de to bind, »Torden i Syd« og »Under Regnbuen«, består af tre dele, der hver især er delt op i fra otte til fjorten afsnit. Bogens handling starter i Havnstrup og den slutter i Havnstrup, og de to bind imellem er der mange parallelsener, der viser hvordan udviklingen præger personernes liv.

Orla Lundbo, Paludans biograf, skriver om romanen: »Paludan er i denne Bog traadt personligt tilbage med Ræsonnementer og Forfatterkommentarer og har underordnet sig Fiktionen«. ¹³ Heri er jeg helt uenig, derimod er jeg enig med Tage Skou-Hansen der skriver: »Jørgen Stein står med et ben i hvert århundrede. Ligesom den i sit indhold fortæller om det nittende århundredes sammenbrud i det tyvende, således viser den selv som kunstværk, hvorledes den gamle roman går i opløsning«. ¹⁴ Jacob Paludan blander sig som forfatter så meget i bogen at den som roman går i opløsning derved.

»Torden i Syd« er skrevet i en form som er gængs for den gamle romanform. I komposition og stil er den anlagt som det nittende århundredes romaner. Hovedpersonen er Jørgen, og der er tale om et episk sammenhængende forløb omkring hans person. Fortælleren er til stede dog ikke dominerende, og der er få forfatterkommentarer. Personbeskrivelserne er detaljerede, og alle personer kan betragtes som individer.

I anden del af romanen, »Under Regnbuen«, går det galt. Fortællerens refleksioner er så fremherskende at det bevirker at romanen episk går i opløsning. Det sidste episk sammenhængende forløb er Ottos historie. Bogen er så domineret af fortælleren at man føler han vrider armen rundt på Jørgen for at få ham til at sige og tænke lige det, fortælleren vil have ham til at sige henholdsvis tænke. Forløbet i tid er langt, men hvor tidsbeskrivelserne i første bind var detaljerede er de her i andet bind flimrende, filmiske. Fra den individualiserede personbeskrivelse er der nu tale om typebeskrivelser. Det er bl.a. jøden Lucas et godt eksempel på. Den episke subjektivitet er et faktum og i stedet for, som i »Torden i Syd« at hælde mod det realistiske, er symbolikken nu fremherskende.

Tidens gang er det samlende princip for bogen og samtidig det store traume for hovedpersonen Jørgen, der romanen igennem af al magt prøver at finde en måde hvorpå han kan fastholde tiden, der glider ham ud af fingrene som sand. Da han endelig finder midlet har han samtidig – og med ham Paludan – erkendt at det er forbundet med en pris der er så høj, at han ikke vil betale den.

I »Jørgen Stein« finder vi den samme deling af en personlighed ud på tre romanpersoner som i »Markerne modnes«. Jørgen er selvet. Leif, som kommer direkte fra dybderne af Rold Skov og som er begavet med en stor sangstemme, er underjeget. Femmer, forfatteren der stammer fra en gammel kulturslægt af præster, er overjeget. Mellem Leif og Femmer står Jørgen splittet. Det er vigtigt her at bemærke at forfattervirksomheden er en til overjeget hørende beskæftigelse, og at den udelukker tilfredsstillelsen af underjegets behov. Jørgen bliver nødt til at vælge. Om dette valg handler »Jørgen Stein«. I det følgende vil vi se på hvordan denne kamp mellem et underjag og et overjag udspiller sig på handlingsplanet.

Leif stifter Jørgen bekendtskab med i ungdomsårene i Aalborg. Det er netop de år, hvor det er normalt at den slumrende seksualitet, som er en del af menneskets underjag, vækkes til live. Leif er et naturbarn, hans barndom er »hengledet i Dybderne af Rold Skov« (bd. II, s. 211), og han står det landlige liv nær. Samværet med Leif er tit omgærdet af tågevejr, Paludan angiver således at underjeget befinder sig i en del af personligheden som ikke er fuldt oplyst.

På en tur sammen med Leif ned til hans forældre i Rold Skov, tænker Jørgen: »Skov og Hav trak noget af Ens Bevidsthed bort og syntes at

love En en mat Søvnighed, hvori Selvets lukkede Dør sugedes paa klem« (bd. I, s. 257). Kontakten til underjeget går ad ukendte kanaler, og her i skoven fører Leif Jørgen frem ad labyrinter. Også i Aalborg foregår deres samvær i det dunkle, her repræsenteret ved de små gyder og stræder omkring Budolfi kirke, »de laa ligesom i Ly af Kirken, indenfor Klokkernes kraftigste Tonekreds, som var der en mystisk Sammenhæng mellem det allerlaveste og det højeste – Smug« (bd. I s. 130). Her holder byens glædespiger til, og Leif synger i kirkekolet.

I starten af bekendtskabet tænker Jørgen, da Leif har hentydet til sin seng som andet end et søvnens møbel: »Alt dette var stadig fremmedartet, det var som der maatte dukke en ukendt Udgave af ham selv frem, udbede sig Plads inden i hans Person og roligt overtage hele Administrationen« (bd. I, s. 236). Selvfølgelig får denne ukendte udgave plads i Jørgen, sådan som det er almindeligt i ungdomsårene, men det er ikke uden problemer for Jørgen. Senere kan han fortælle Leif: »Dengang vi havde været hos Kaja (luderen hos hvem Jørgens seksuelle debut foregår) bestemte jeg, at vi ikke skulde ses mere, men det kunde jeg ikke gennemføre. Allerede næste Dag længtes jeg efter at tale med dig« (bd. I, s. 264).

Alle disse ting taler jo tydeligt for at opfatte Leif som repræsentant for underjeget i Jørgen Stein. Det er ham som fører Jørgen helt ned i underbevidsthedens tågede egne, helt derned hvor seksualiteten er til som et behov der kræver omgående tilfredsstillelse. I denne periode er Jørgens overjeg stadig repræsenteret ved familien. Den aften hos Kaja erindrer han senere som en vandring gennem en kældergang, og han føler sig iagttaget af »Moderens, Karens og Fuldmægtigens forfærdede Blik« (bd. I, s. 246). Endvidere forholder det sig sådan at det er Leif der er i stand til at etablere et fuldbyrdiget forhold til Lilly, den pige som passer for Jørgen. Jørgens selv er kun i stand til at etablere et søster-broderforhold til hende.

Hen mod slutningen af Jørgens Aalborgophold står der om Leif: »nu kunde han gøre sig færdig med Jørgen« (bd. I, s. 324); ja, for nu har Jørgen erkendt eksistensen af sit eget underjeg og dets behov.

Jørgen tager nu til København for at studere, og han bestemmer sig langt om længe til at hans studier skal gælde filosofien. Samme aften som han tager denne beslutning tænker han på ungdomsveninderne Nanna og Ellen: »Begge syntes at kunne undvære ham, og han skulde vise dem, at ogsaa han klarede sig nok uden dem«. – Men det kræver et alternativ – lykkedes det ham ikke at leve fuldtud, saa vilde han

SKRIVE. Hvad vidste han ikke, men han følte ikke sjældent den ærkedanske Dragelse mod Papiret, naar Livet selv syntes ham blegt« (bd. II, s. 30-31). Man må altså forstå, at det at skrive skal betragtes som en erstatning for at leve et almindeligt liv med hvad det indebærer af seksuelle kontakter.

Peter Femmer skriver, og han har slet ingen kontakt med kvinder. Jørgen bliver allerede i begyndelsen af sin studietid indfanget af hans stærke personlighed: »Han var paany kommet ind i et stærkt Menneskes Bølge« (bd. II, s. 40), og mere end det »Jørgen var under sin nye Vens Indvirken selv begyndt at skrive« (bd. II, s. 41).

Hvor samværet med Leif både indebar lange samtaler og meget jordnære begivenheder, så indskrænker samværet med Femmer sig næsten udelukkende til den rent åndelige kontakt – til samtaler. Også på de to udseende er der store forskelle: Leif er stor og kraftig med et dejligt tykt hår, Femmer er tynd og hulbrystet og næsten skaldet. Desuden elsker Leif store røde bøffer, Femmer foretrækker små hårdtstepte bøffer. Og sådan kan man blive ved med at finde forskelle mellem de to.

Femmer »syntes at repræsentere et videre Trin i Indsigt – men havde man egentlig rigtig Lyst til at følge med saa langt?« (bd. II, s. 42), tænker Jørgen allerede i starten af deres bekendtskab. Man aner at Jørgen allerede på dette tidspunkt er klar over at der er en pris forbundet med at vælge digtervejen. Hvad prisen er erkender han senere hvor han tænker om Femmer at han »syntes at have oplevet lidet eller intet selv, og savnede det ikke, men med en Iver, der lignede Graadighed, kunde han tilegne sig det menneskelige Stof fra andre« (bd. II, s. 95).

Denne griben efter stof kommer Jørgen selv til at opleve. Efter at han er begyndt at skrive til pressen, er han på konstant udkik efter emner til sine kronikker. Han har helt klare hensigter med hensyn til at skrive i aviserne: »Han var klar over Pressens efterhaanden overvældende Betydning; den var Vejen til Hundredtusinders Øre og for en god Pen Muligheden for en rask Karrière. Havde man noget i sig, man vilde meddele Tiden, var den Midlet. Og det saa ud til, at han havde en god Pen; hvad han skrev, blev villigt aftaget, og han fik Raad til at leve paa egen Haand« (bd. II, s. 203). Men han bliver hurtigt led og ked af dette skriveri: »Han var ækelt til Mode, mens han udarbejdede dem (kronikkerne), følte det uappetitlige ved Skribentens evige Selvudlevring, ved den bestandige Grappen efter Stof, udad og indad, der forfalskede enhver Oplevelse ved straks at prøve dens litterære Nytteværdi. Blot man kunde lade alt det fare« (bd. II, s. 310).

En tid tror Jørgen på skriveriet, og han er klar over at der her er en måde hvorpå han kan fastholde den svindende tid: »Det tabte ejedes jo dybest. Sagen var kun, om man havde Kraft nok til at forvandle det til Liv igen – tvinge det, omsmelte det« (bd. II, s. 199), til digterværker må man forstå. – »Der var stadig Øjeblikke, mest i Morgenbrisen, hvor han troede at kunne samle sig til noget, der var større end alle Avisskitser, men længer end til svage Omrids naaede han ikke. Tiden var ham imod, dens Interesser var vendt mod helt andre Felter, og det, den ikke havde Brug for, maatte og vilde altid dø« (bd. II, s. 206).

På et tidspunkt, hvor Jørgen igen har fået kontakt med Leif som er i gang med at uddanne sin sangstemme, og for hvem det går godt, og hvor det også går godt for Femmer, der får gode anmeldelser, tænker Jørgen glad: »der var en særlig Glæde ved, at Fremgangen endelig naaede Ens egne« (bd. II, s. 216). Dette er også et tidspunkt hvor Jørgen er i rimelig balance med sig selv. Men snart kommer det til åben kamp i Jørgens selv mellem underjeget og overjeget.

I slutningen af bogen, hvor Jørgen ligger syg på Rankely, gården hvortil han så ofte har søgt tilflugt når livet er gået ham imod, udkæmpes den sidste kamp mellem underjeg og overjeg. Scenen er så symbolsk som den overhovedet kan blive: Femmer befinder sig på første sal hævet over det virkelige liv. Fuldstændig afskåret fra omverdenen sidder han her og skriver sine skønlitterære værker. I køkkenet i stueetagen går Marie rundt. Hun er ung pige på gården, og hun kalder ved sin blotte tilstedeværelse alle underjegets seksuelle instinkter frem.

Det bliver Femmer, overjeget og tilværelsen som skønlitterær forfatter, der får nådestødet, skønt Jørgen klart erkender om Femmer: »Han dér, tænkte Jørgen, er saa meget Herre over Tiden som nogen kan blive. Han kan FASTHOLDE...« (bd. II, s. 324). Jørgen er *meget* fristet af Femmers tilværelsesform, men på et tidspunkt går det op for ham at prisen er for høj. Det punkt når han til da Femmer bliver ved med at plage ham om at få broderen Ottos afskedsbrev udleveret. »Vist var han en Frister – han lovede en Bortrykning fra Livets Valplads over paa et egocentrisk Plan, og Jørgen havde følt sig inderligt draget. Men for saaledes at vinde sig selv i højeste Potens maatte man forraade Mennesket. Femmer havde overklippet sin Forbindelse« (bd. II, s. 339) – sin forbindelse til Jørgen og til livet. Forbindelsen mellem Rankely og omverdenen, der har været afbrudt af snestorm mens disse beghenheder har udspillet sig, er straks efter i gang igen, og der er atter spor i sneen. Maries fodspor, og dem følger Jørgen nu.

Han vælger at gifte sig med den sunde, jordnære pige og dette valg indebærer jo så samtidig, at han fravælger den skønlitterære digtertilværelse og hermed midlet til at fastholde tiden.

Jørgen og Marie slår sig ned på landet, landet og den fri natur har altid draget Jørgen. Der står om at færdes i skoven: »Ikke et Menneske herinde markerede Nuet; Fantasien kunde selv bestemme hvad Aarstallet var« (bd. II, s. 160). Den samme opfattelse af naturen kommer frem i artiklerne.

Leif, der efter en gevaldig nedtur er kommet op igen ved hjælp af Lilly, er atter en del af Jørgens selv. Han turnerer Danmark rundt med sin dejlige sangstemme: »Kun i Tonen, Melodien, var der noget sandt der ikke kunde omstyrtes; Toner havde ikke Ord og lovede ikke for meget« (bd. I, s. 216).

Det gør bøgerne til gengæld. Og de har fået konkurrence: »Hvilke Bøger gav man sig i vore Dage Stunder til at læse to Gange? Radioen gav Underholdning, blot man trykkede paa en Knap« (bd. II, s. 349). Skønlitteraturen er ikke længere ene om at udfylde underholdningsbehovet, den har fået konkurrence af radioen, uge- og dagspressen og af filmen.

Er det gået opad for Leif er det gået tilsvarende nedad for Femmer siden Jørgen nægtede ham adgang til sig selv: »han var kommet paa Hospitalet, var det Nerverne eller Lungerne? Stolte og forbitrede Femmer, udmeldt af Sammenhængen, skriver ikke mer – var saa uheldig at være i Tidens Bølgedal, netop da han selv rakte højest. Han blev født posthumt – (...).« (bd. II, s. 361).

I »Markerne modnes« var det overjeget som sejrede, underjeget – sangstemmen og musikaliteten – blev totalt overvundet. I »Jørgen Stein« bliver overjeget besejret af underjeget. Vi får at vide at den skønlitterære fiktive forfattervirksomhed er en del af overjegets tankevirksomhed, men sangen og musikaliteten kommer direkte fra underjegets dyb, og i modsætning til ordene lover tonerne ikke for meget.

Der er altså to grunde til at Jørgen ikke vælger digtertilværelsen: Dels er tiden ikke til bøger, i den moderne civilisation tager menneskene sig ikke tid til at læse bøger. Dels og vigtigst er prisen for at skabe skønlitterære værker alt for høj på de betingelser. Digteren skal betale med sit eget liv for at skabe værker, som så alligevel ikke bliver læst.

Paludan gør sig i løbet af de tolv år jeg har valgt at følge ham for sit eget vedkommende fri af den skønlitterære fiktive digtning. Han skriver sig

i disse år gennem alle eksisterende genrer, og længe deler han sine kunstneriske ambitioner ud i to kanaler: romangenren og aviskronikken, essayet. Men efter at han har skrevet »Jørgen Stein«, hvori forfatter-skabet er blevet afklaret og logisk afsluttet, er det umuligt for ham at skrive flere romaner. Han strandeder ved essayet.

Når et menneske vælger at skrive og ovenikøbet vælger at offentliggøre det han skriver, så er det fordi han vil sige sin samtid noget. Vælger han det såkaldt fiktive univers stiller han sig i kompositionen i Guds sted. Fra første til sidste side er det HAM der bestemmer forløbet. Vi må som læsere underordne os hans arrangementer og hans syn på tingene. Hvis vi skal kunne leve os ind i det univers han skaber, fordrer det at det er helt: Der skal være et centrum, fremtiden skal have en retning og mennesket skal have en helstøbt form. Sådant et univers skaber Jacob Paludan i »Markerne modnes« og i første del af »Jørgen Stein«. Han digter med virkeligheden, og han bestemmer selv hvordan den skal være. Den virkelighed vi lever i har ingen begyndelse og ingen afslutning, vi kan allerhøjest opleve at der er en slags kontinuitet fordi tiden går, hvilket jo så samtidig er vores største traume for det indebærer at døden nærmer sig. I det sproglige udtryk vælger vi selv hvor vi vil begynde og hvor vi vil slutte, og vi kan på den måde fastholde dele af forløbet, af tiden. Det er denne mulighed for at fastholde Paludan er fascineret af, den samme form for kontinuitet oplever han ved at færdes i naturen, og i naturen bestemmer han selv årstallet. Vi må forstå at der er stor attraktion forbundet med at skrive fiktive værker; men for Paludan var prisen og omkostningerne for store.

I fiktionen kan forfatteren ikke tale lige ud af posen, og det vil Paludan. Han gør det allevegne i det han har skrevet. Denne talen lige ud er der kun mulighed for i én litterær genre – nemlig i lyrikken. Tyverne – hvori Paludan har skrevet en stor del af det jeg har undersøgt – er lyrikkens årti. Det hænger sammen med den usikkerhed der hersker på dette tidspunkt og den deraf følgende livsanskuelsesdebat, der fordrer at forfatterne tager personlig stilling. Lyrikken er det personlige udtryk for livsfølelse og tidsstemning. Da Paludan starter med at skrive er det da også helt naturligt lyrikken som tiltrækker ham.

Med lyrikken har han ikke succes, men det får han efterhånden med sine romaner, derfor vælger han selvfølgelig at fortsætte i denne genre. Men vi har jo set at fiktionen bryder sammen for ham fordi han vil tale lige ud. Den forfatter der vil tale lige ud og ikke kan – eller vil – skrive lyrik kan så kun vælge at blive kritiker, og det gør Paludan. Han bliver

kritiker af andres fiktive værker og af den omgivende virkelighed. Her-til egner essaygenren sig. Det er svært at placere essayet i et genrehierarki, men det er i sit inderste væsen beslægtet med lyrikken. Og det er det for så vidt som både det og lyrikken er dannet over en bærende stemning.

Men nu Paludan selv er han da så ikke længere kunstner? Som så mange andre forfattere¹⁵ har Paludan et ambivalent forhold til journalistikken. Han skriver selv til aviserne, men journalisterne bliver stedmoderligt behandlet i hans bøger, tænk blot på *Erup!* Senere da han næsten udelukkende skriver til aviserne formår han at overbevise os om at journalister også godt kan være mennesker, der er her tænkt på Jørgen Stein. Endnu senere kan han efterrationalisere så meget at han erkender at i alt fald kronikken, som er skrevet i ro i forhold til det øvrige avisstof, også er en kunstform¹⁶ – beslægtet som den er med essayet.

Jacob Paludan gik ikke over til fjenden, pressen, da han valgte at skrive til aviserne. I kronikformen fortsætter han sin kunstneriske virksomhed. Det er et andet medie han skriver i og det sker i en fortættet form i forhold til romanerne, men han taler som sig selv og til et langt større publikum, end han nogensinde vil kunne komme i berøring med i sine skønlitterære fiktive værker.

I essayet behøver Jacob Paludan ikke at digte med virkeligheden og dermed undertrykke sit eget underjog, her kan han digte *mod* den, for som han selv siger i en af sine aforismer:

Tre Ting forundrer mig: Stjernehimlen, den
moraliske Lov i os, og det at Verden uden videre
regner med min Billigelse af de Vilkaar, den
byder.¹⁷

Noter:

1. »De vestlige Veje« kan ikke betragtes som en roman, men snarere som fortællinger med en gennemgående person.
2. »Urolige Sange«, s. 14.
3. Arnold Hauser i »Kunstens og litteraturens socialhistorie«, Rhodos 1979, bd. II, s. 410.
4. »Urolige Sange«, digtet »Illusion«, s. 74.

5. »Søgelys« kan betragtes som en kollektivroman: Der er ingen bestemt hovedperson, »hovedpersonen« er en gruppe af mennesker, hvis opgave det er at finde ud af livet under trykket fra den moderne civilisation, og det har de alle lige svært ved.
6. Se den i note 3 nævnte bog s. 297.
7. »Søgelys«, s. 17.
8. »Søgelys«, s. 234.
9. Jacob Paludan i »Den ny Bog. Steen Hasselbalchs Forlagsavis«, 3. feb. 1927.
10. Aarhus Stiftstidende, 5. april 1968, senere optrykt i »Siden De spørger, og andre omkredsninger«, s. 37-45.
11. »Jacob Paludan om Romanens Kunst« i Berlingske Tidende, 29. maj 1931.
12. En titel som er ikke mindre end g(eni)al, for årstidernes vekslen – vinter, efterår, forår, sommer – i den nævnte rækkefølge er eneste samlende princip for essaysamlingen.
13. Orla Lundbo i »Jacob Paludan«, 1943, s. 106.
14. Tage Skou-Hansen i artiklen: »Forsvar for Prosaen« i »Heretica. En Antologi af Essays og Digte fra Tidsskriftets seks Årgange« 1962, ved Ole Wivel, s. 139.
15. Hakon Stangerup skriver om dette journalisthad i artiklen »Avis eller Tankebordel« i »Aviser og Bøger«, 1949.
16. I den under note 10 nævnte kronik kan man også læse: »Den (kronikken) kan maaske medvirke til en ikke uforstående Sprogpleje og staa som Modstykke til Sammenligning med en vis Boulevardjargon her og der. Den mindre saglige, mindre journalistisk foranledigede Artikel, der søger at etablere Forbindelse med Skrivekunst, er lige saa krævende som de andre Kunstarter« (Min understregning). Kronikken er også en kunstart!
17. Jacob Paludan i »Sagt i Korthed«, 1954, s. 39.

Citerede udgaver

- »Urolige Sange«, H. Aschehoug & Co., 1923.
- »Søgelys«, Steen Hasselbalchs Forlag, uden årstal, udkom 1923.
- »Markerne modnes«, Steen Hasselbalchs Forlag, 1967.
- »Jørgen Stein«, Gyldendals bogklub.

Efterskrift

Henrik Oldenburgs anden store bog om Jacob Paludan og hans forfatterskab, »Janus fra Thisted« (1988), er udkommet efter jeg har affattet denne afhandling. Da bogen søger at skabe et overblik over hele forfatterskabet og dermed kredser om de samme problemstillinger som jeg her har berørt, skal den kort kommenteres her.

brevmateriale og Jacob Paludans originalmanuskripter, søger at dechiffrere gåden om hvordan Jacob Paludan arbejdede med et materiale leveret fra virkelighedens verden, og hvordan han omdannede det til skønlitteratur, til kunstværker. Det specielle ved Jacob Paludans metode er at han åbenbart har fået »stof« fra en fast leverandør, nemlig fra vennen Eric Eberlin. Der har været tale om et samarbejde af kontraktlignende karakter. Jacob Paludan har, mod at betale Eric Eberlin i kontanter, fået hele hans livshistorie genfortalt, og denne har han så frit kunnet bruge af i sine bøger.

Som Martin Zerlang så udmærket påpeger i sin artikel »På sporet af Paludan« (Bogens verden nr. 5, 89), så er der en række begrænsninger i Henrik Oldenburgs bog.

For mig at se er den største begrænsning den, at Henrik Oldenburg kun analyserer Paludans værker med den hensigt at relatere værkernes personer og begivenheder til personer og begivenheder i virkelighedens verden. Henrik Oldenburgs hensigt med bogen taget i betragtning er metoden for så vidt rimelig nok; men den historiske værkerne ellers kan fortælle drukner derved. For Henrik Oldenburg har målet – at læse Eric Eberlins livshistorie ind i Jacob Paludans værker – helliget midlet, næsten ren biografisme.

Forcen i 80'ernes litteraturbehandling har været langt større metodefrihed end vi så det i 60'erne og 70'erne. Derfor har vi også set mange biografiske bøger op gennem 80'erne, de var jo bandlyst i de to foregående tiår. Når en forfatterbiografi lykkes går analysen af værkerne op i en højere enhed med *udvalgte* begivenheder fra forfatterens liv, sådan som det f.eks. sker i Henrik Wivels bog »Snedronningen« om Selma Lagerlöf og hendes forfatterskab. I den forstand lykkes Henrik Oldenburgs biografiske bog om Jacob Paludan altså ikke. – Når det er sagt skal det iøvrigt ikke bebrejdes Henrik Oldenburg at der ikke er de samme dybder og dimensioner i Paludans forfatterskab som i Selma Lagerlöfs.

Henrik Oldenburg analyserer også kunstnerskikkelserne i forfatterskabet, og det er en række gode analyser. Desværre bliver analyserne kun brugt til at komme videre med følgende spørgsmål: »Hvad havde det gådefulde forhold mellem Paludan og Eberlin at gøre med de mange triste kunstnerskæbner?« og »Hvilken rolle spillede Leif Hansen?«

Henrik Oldenburg kan læse lige så meget af Eric Eberlins livshistorie han vil ind i Paludans bøger, og hele »Janus fra Thisted« er et veldokumenteret bevis på at det godt kan lade sig gøre; men – det er nu alligevel i sidste ende Paludans egen historie som bliver fortalt.

»Har han (Jacob Paludan) intet at sige nutidens læsere?« spørger Martin Zerlang i den ovenfor nævnte artikel. – Jo bestemt, forfatterskabet er een lang sammenhængende og spændende historie om hvordan en kunstner modnes. Og om hvordan der stilles krav til forfatteren om genrevalg, om stil, form og indhold, og om emnevalg, krav der allesammen munder ud i oplagstal og salgbarhed. For Paludan var det en tid lang krav der hæmmede ham i at udfolde sig i den genre han skulle blive bedst i – essaygenren.

En sådan historie er vel altid aktuel. Desuden mener jeg stadig at »Jørgen Stein« fortjener sin filmatisering.

Mindre bidrag

Om Starup-stenen, Ribe-kraniestykket og dannelsen af den korte runerække

Indskriften på den sønderjyske Starup-sten hører til de absolut kortfattede:

ǫ i r i k s [:] k u b l
»Eriks dødeminde, mindesmærke«
(jf. DR 17, Moltke 1976, s. 27)

Den ligger på linie med de tilsvarende ordknappe indskrifter på Hammel-stenen 1, Høje Tåstrup-stenen m.fl., som – sammen med de mere omfattende indskrifter på bl.a. Helnæs-stenen og Gørlev-stenen – tilhører gruppen af overgangsindskrifter til de egentlige vikingetidsindskrifter. Denne gruppe overgangsstene (DR: Helnæs-Gørlev-typen) kan ikke dateres arkæologisk, men henføres i DR skønsmæssigt til tidsrummet: ca. 750-ca. 900.

Overgangsstenenes indskrifter er affattet i en 16tegns version af runcalfabetet, som ligger meget tæt på vikingetidens normal-futhark, Jelling-stenenes runerække. Således findes på Gørlev-stenen, der sandsynligvis hører til de yngste overgangsstene, en opskrift af 16tegns futharken, som med undtagelse af en enkelt rune er identisk med Jelling-risternes futhark. På den store Jelling-sten har ǫ-runen (til betegnelse af nasal a-lyd) bistavene placeret ved midten af hovedstaven, på Gørlev-stenen anvendes en ældre form med bistavene ved hovedstavens top:

ǫ	ŋ	þ	ǽ	ʀ	ʃ	*	ǫ	l	ǫ	ʀ	↑	β	ϕ	l	ʀ
f	u	th	ǫ	r	k	h	n	i	a	s	t	b	m	l	R

I andre – formodentlig ældre – overgangsindskrifter er bevaret den oprindelige 24tegns futharks h-rune: ʀ og m-rune: ʀ. Og for ristere, som benytter den gamle h-rune, betegner formen * ikke-nasaleret a-lyd, der således kan udtrykkes ved to runeformer: ǫ a og * A. Til sidst fortrænges * A, som måske er den ældste; den er i hvert fald udviklet i senurnordisk tid: midten af 500-tallet – 600-tallet.¹ Den senurnordiske 24tegns futhark har således – ligesom 16tegns futharken – to a-runer (ǽ og *); men de benyttes ikke til at skelne mellem nasaleret og ikke-nasaleret artikulation.

Netop med hensyn til nasalitetsbetegnelsen adskiller Starup-indskriften sig fra overgangsindskrifterne, idet den har en for Helnæs-Gørlev-typen unormal anvendelse af ǫ-runen. Stavemåden ǫ i r i k s betegner nasaleret udtale af diftongen *ai*. Det er også sandsynligt, at diftongen har været nasaleret, da navnet Erik kan være udviklet af **Aina-rikijaR* (jf. Andersen, s. 127ff). Men i over-

gangsindskrifterne er nasaleret *ai* ubetegnet. Erik Moltke og Karl Martin Nielsen sammenstillter ganske vist Starup-stenens *ǫ* i r i k s med Tryggevældestenens *þ* *ǫ* i b a t r i, med *b*-runen for *mb* (DR sp. 860 anm. 1 og sp. 944). Men Tryggevælde-indskriften tilhører ikke Helnæs-Gørlev-typen; den er næppe meget ældre end indskriften på den store Jelling-sten (fra midten af 900-tallet), hvor der ikke længere skelnes helt skarpt mellem nasaleret og ikke-nasaleret *a*-lyd (jf. DR sp. 939).

Starup-indskriftens anvendelse af *ǫ*-runen bliver ikke mindre påfaldende af, at den svenske Sparlösa-sten (fra ca. 800) har ikke-nasaleret stavemåde: *A* i r i k i s. Harry Andersen mener, med Ivar Lindquist, at Starup-stenens stavemåde er arkaiserende (s. 129 m. henvisn.). Forklaringen er dog snarere, at Starup-indskriften er så gammel, at den ortografiske distinktion mellem nasal og ikke-nasal *a*-lyd ikke eksisterede for risteren. Som den eneste danske stenindskrift er den i venderuner. Det er et træk, som peger tilbage i tiden. Erik Moltke sammenligner den således med »primitive indskrifter fra 3-500'erne i Norge og Sverige« (1976, s. 27), og han mener, at den måske er Danmarks ældste overgangssten, men har vanskeligt ved at give nogen præcis datering: »det er ikke til at sige, om den er fra o. 700 eller o. 800«.

Starup-indskriftens primitive runografi må tale for en så tidlig datering som muligt. Men jo tidligere Starup-indskriften dateres, jo mindre selvfølgelig bliver dens placering i Helnæs-Gørlev-gruppen, blandt den tidlige 16tegns futharks indskrifter. Der er dog heller intet i vejen for, at indskriften kan være i 24tegns futharken. Starup-indskriftens rune- og sprogformer er ikke yngre end dem, der optræder i indskriften på den norske Eggjum-sten, som er affattet i den yngste form af 24tegns futharken, der kendes. På Eggjum-stenen findes foruden indskriften en hestefigur, som giver mulighed for arkæologisk datering: 2. halvdel af 600-tallet (jf. f.eks. K. M. Nielsen 1969, s. 18ff).

Indskriften indeholder 21 af 24tegns futharkens runer, idet der ikke er eksempler på *ī*-, *p*- og *ng*-runen:²

ƿ ŋ þ ƒ ʀ ʃ x ƥ ʒ ʃ ʒ | * ʁ ʀ ↑ ʁ ʁ ʁ ʁ ʁ ʁ
f u t h ǫ r k g w h n i A – – R s t b e m l – o d

Runerne for *h*, *n* og *s* findes også spejlvendt på stenen. Futharken svarer til den, der er benyttet på den senurnordiske blekingske Stentofte-sten (runologisk datering: slutningen af 500-tallet – 600-tallet), men har et par nydannelser: *k*-runen og *s*-runen, som går over i 16tegns rækken. Og som i 16tegns indskrifter benyttes de to *a*-runer til at udtrykke modsætningen mellem nasaleret og ikke-nasaleret udtale. På dette punkt synes Eggjum-indskriften altså at repræsentere et yngre trin end Starup-indskriften. Sprogligt er de på samme udviklingsniveau; Eggjum-stenens ordformer er oldnorske, Starup-stenens olddanske.

Med en placering af Starup-indskriften blandt den sene 24tegns futharks indskrifter bliver det måske ældste eksempel på anvendelse af overgangsfutharken, den tidlige 16tegns futhark, indskriften på det kranestykke, som blev fundet ved udgravningerne i Ribe sommeren 1973. I modsætning til overgangsste-

nene kan det dateres arkæologisk. Dateringen er dog ret bred: »700'erne, i alt fald – efter fundlaget at dømme – senest fra o. 800« (Moltke 1976, s. 287).³

Med hensyn til kraniefragmentets runer konstaterer Erik Moltke, at der optræder »former, som ikke tilhører det normale vikingetidsalfabet: H h, * A, M m« (1973, s. 381). De øvrige stemmer overens med vikingetidsfutharken – og med Eggjum-runerne, som han ikke nævner. Kun mangler a-runen, idet der ikke er eksempler på nasal a-lyd. Til gengæld optræder et tegn, som ikke tilhører 16tegnets futharken: »Ribe-skallen giver det eneste eksempel på bevarelsen af den gamle g-rune X, ligesom den blekingske Sølvesborg-sten er ene om at holde den gamle w-rune i hævd«. Det er dog ikke sikkert, at Sølvesborg-indskriften er ristet i 16tegnets futharken. Alle runeformerne findes på Eggjum-stenen, og der er ikke noget i indskriften, som med sikkerhed må placere den på et yngre trin end Eggjum-indskriften.⁴

Indskriften på Ribe-kraniefragmentet er affattet i en 16tegnets futhark, hvis runeformer allerede er færdigdannede på Eggjum-stenen:

Ʒ	Ń	þ	ƿ	ʀ	ʁ	ʒ	ʔ	ʕ	ʔ	ʕ	ʔ	ʕ	ʔ	ʕ	ʔ	ʕ
f	u	th	a	r	k	h	n	i	A	s	t	b	m	l	R	

Denne række må ifølge Erik Moltke suppleres med 24tegnets futharkens g-rune. Men runen er ikke sikker. Egentlig ligner den ikke en g-rune mere end en u-rune (eller en n-rune), og andre, som har beskæftiget sig med indskriften, læser runen som et u (jf. N. Å. Nielsen, s. 53-54, sml. Moltke 1985 a, s. 161-162 note 2, hvor u-runen accepteres som en mulighed). Og da det samtidig er tvivlsomt, om w-runen på Sølvesborg-stenen optræder i en indskrift i den korte runerække, er der ingen ganske sikre eksempler på, at indskrifter af Helnæs-Gørlev-typen kan have bevaret tegn, som ellers er forsvundet med futharkreduktionen.

De i dag kendte indskrifter må også umiddelbart antyde et skarpt skel mellem den ældre og den yngre runerække, hvad tegnenes antal angår. Futharkreduktionen er vel også i det hele taget af en sådan karakter, at det må forekomme sandsynligt, at 16tegnets futharken er dannet på én gang og ikke resultatet af en gradvis udvikling. Og det er i høj grad tænkeligt, at den korte runerække er skabt af en enkelt rister eller gruppe af ristere, »en kommission (nedsat af Kong Gudfred)« (Moltke 1985 b, s. 32).⁵

Mellem Eggjum-runerne og runerne på Ribe-kraniefragmentet ligger beslutningen om at begrænse futharken til 16 tegn. Denne beslutning synes taget i Danmark. Der kendes ingen runografisk sikre eksempler på anvendelse af den tidlige 16tegnets futhark uden for det danske område.⁶

Typen er talrigst repræsenteret på Fyn. Og Helnæs-Flemløse-stenene m.fl. hører til typens ældste, med bevarelse af gamle runeformer (H h, * A, M m) og sprogformer (f.eks. bevarelse af u-stammevokal på Helnæs-stenen: s u n u, k u þ u –). På linie med disse findes i det sydlige Jylland Ribe-kraniefragmentet. Og typens sandsynligvis yngre indskrifter er fortrinsvis placeret øst for Store Bælt: Gørlev-stenen, Snoldelev-stenen m.fl.

Denne fordeling er bemærkelsesværdig. Det er den almindelige opfattelse, at

16tegns futharken har bredt sig østfra, fra Blekinge, sammen med skikken at rejse runestene. Således er overgangstypen ifølge Lis Jacobsen »udgået fra Lister-halvøen og har fulgt vejen Skåne – Sjælland – Fyn – Sønderjylland« (DR sp. 1026). Vejen er sikkert den rigtige, men retningen nok den modsatte. Efter de overleverede indskrifter at dømme må det være en sandsynligere antagelse, at 16tegns futharken er opstået i det sydlige eller sydvestlige Danmark, som har de typologisk ældste indskrifter.

Det er vel sandsynligt, at dannelsen af 16tegns futharken har forbindelse med runestensskikkens udbredelse i Danmark. Faktisk lader futharkreduktionen sig lettest forklare ud fra antagelsen af en (begrænset) dansk runestenstradition i 24tegns futharken: Man har arbejdet med 24tegns futharken på sten og hér fået idcen til reduktion og simplificering af runerækken (Harry Andersen, Anders Bæksted m.fl. jf. senest K. M. Nielsen 1981, s. 109ff m. henvisn.).

Der synes i Sønderjylland at have foreligget en runestenspraksis i 24tegns futharken (Starup-stenen). Og dette sammenholdt med det forhold, at Ribekraniefragmentets indskrift hører til 16tegns futharkens typologisk ældste og sikkert ikke i tid ligger langt fra den sene 24tegns futhark, må lede til den slutning, at den korte runerække er dannet i det sydlige Jylland – at dømme efter fundforholdene omkring kraniefragmentet – et stykke ind i 700-tallet.

Litteratur

- Andersen, Harry: 1972 »Om navnet Erik«, *Namn och bygd* 60, 127-137
- Bencard, Mogens: 1973 »Fundforholdene omkring hjerneskalen med runeindskrift«, *Sønderjysk Månedsskrift* 49. årg. nr. 12, 390-392
- DR = »Danmarks Runeindskrifter« ved Lis Jacobsen og Erik Moltke, 1941-1942
- Moltke, Erik: 1973 »Et makabert rune-brev«, *Sønderjysk Månedsskrift* 49. årg. nr. 12, 377-389
- Moltke, Erik: 1976 »Runerne i Danmark og deres oprindelse«; (1985 a »Runes and Their Origin« (revideret udg.))
- Moltke, Erik: 1985 b »Det yngre runealfabets tilblivelse og spaltning«, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1985 (udg. 1986), 29-37
- Nielsen, Karl Martin: 1969 »Om dateringen af de senurnordiske runeindskrifter, synkopen og 16 tegns futharken«, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1969, 5-51
- Nielsen, Karl Martin: 1981 »Den yngre futhark«, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1981 (udg. 1983), 109-117
- Nielsen, Karl Martin: 1982 »16-tegns futharken og fonologisk teori«, *Danske Studier* 1982, 71-85
- Nielsen, Niels Åge: 1983 »Danske runeindskrifter«
- NIyR = »Norges Innskrifter med de yngre Runer« ved Magnus Olsen, bd. II (1951), bd. V (1960)

Noter:

1. Dette betyder dog ikke, at man, med Erik Moltke, kan slutte, »at (bortset fra enkelte stædige risterer) er de indskrifter, som bruger ꝥ for en a-lyd, ældre end 16tegns futharkens dannelse« (1976, s. 129). En påfaldende stor del af den tidlige 16tegns futharks indskrifter ville så skyldes »stædige« risterer. Og det forhold, at Snoldelev-stenen og Flemløse-stenen i begge har både ꝥ A og ꝥ a, tyder da også på, at risterne reelt har sidestillet de to former, og at det først er relativt sent i Helnæs-Gørlev-perioden, at ꝥ bliver tegn for h-lyd.
2. Ifølge Karl Martin Nielsen viser Eggjum-indskriften, at de tre runer er gået af brug (1981, s. 109-110). Dette behøver dog ikke at betyde, at Eggjum-risteren ikke medregnede dem i futharken. De tre runer har aldrig rigtig været i brug uden for futhark-opræmsninger. De synes at have været en slags alfabetets blinde passagerer, ligesom q og x er det i dag.
3. Mogens Bencards redegørelse for fundforholdene (1973, s. 390ff) kunne tale for en forholdsvis sen datering. Stykket er fundet inden for de øverste 20 cm af et ca. 80 cm tykt kulturlag, som på basis af glasperler, potteskår og mønter henføres til »de sidste tre fjerdedele af 700-årene« (s. 393). Erik Moltke bemærker, at »runerne ikke viser tegn på slid« (1973, s. 380). De kan således næppe være ridset på kraniestykket længe før det blev tabt (kastet bort?).
4. Sølvsborg-indskriften henføres i DR til Helnæs-Gørlev-gruppen. Andre placerer den blandt den sene 24tegns futharks indskrifter (jf. K. M. Nielsen 1982, s. 82 m. henvisn.). Karl Martin Nielsen kommenterer indskriften således: »Den er ikke ristet med 16 tegns futharken, men har ortografiske overensstemmelser med denne«. Den har erstattet d-runen med th-runen: w a þ i og t-runen: a s m u t. Tilsvarende har Eggjum-indskriften (der har bevaret d-runen) et eksempel på t for d-lyd: l a t (og k for g-lyd: f o k l).
5. Ifølge Erik Moltke er normalfutharken (med ꝥ h og ʝ, ʞ m) dannet ca. 800 direkte ud fra en »masse varianter« af 24tegns rækken (s. 32-34). Således kommer både Eggjum-runerne og Helnæs-Flemløse-runerne til at repræsentere »overgangsstadiet mellem 24tegns og 16tegns futharken« (s. 30). Hermed sløres imidlertid det typologisk afgørende skel mellem Eggjum-indskriften og Helnæs-Flemløse-indskrifterne m.fl. De sidste er 16tegns indskrifter. Der er intet, der tyder på, at risterne har haft en runerække på mere end 16 tegn til deres disposition (men for enkelte tegns vedkommende har de benyttet ældre former end Gørlev-futharkens).
6. To norske indskrifter, Strand og Valby, har været nævnt som eksempler på anvendelse af den tidlige 16tegns futhark (NIyR V, s. 2-3 og II, s. 175). Men Strand-indskriften kan være i den sene 24tegns futhark, Eggjum-typen (jf. K. M. Nielsen 1969, s. 24). Og Valby-indskriftens eksempel på bevaring af R efter dental: a u a r þ R er ikke afgørende, idet tilsvarende former findes i tidlige indskrifter i stutrunefutharken (f.eks. Rök: h i s t R), som almindeligvis anses som sekundær i forhold til den danske vikingetid-futhark (jf. dog K. M. Nielsen 1981, s. 111ff, herimod Moltke 1985b, s. 34-35).

To svenske indskrifter, Rävsaal og Skee, kan minde om de tidlige danske stenindskrifter, men er ikke sikre eksempler på anvendelse af den tidlige 16tegns futhark (jf. K. M. Nielsen 1981, s. 113 m. henv. visn.).

Carl Jørgen Nielsen

Oksby-hjortetak. En ny runeindskrift og et hidtil ukendt mandsnavn.

Et af de seneste runefund i Danmark har en ejendommelig fundhistorie. Det er en lille smukt forarbejdet genstand af hjortetak, som i april 1989 blev fundet skyllet i land på Hvidbjerg strand i Blåvand kommune i Oksby sogn. Finderen indleverede den til Esbjerg museum, hvorfra den gik videre til Nationalmuseet. Den er som alle runegenstande danefæ.

Takken måler ca. $13 \times 2,5 \times 1,8$ cm., den er lige afskåret i den ene ende, afrundet i den anden, der er smallere (1,5 cm), stykket er imidlertid bredest på midten. Takken er savet igennem, så den er flad og glat på den ene side, mens de tre andre sider – to smalle sideflader og en hvælvet overside – er dækket af et mønster af tætsiddende, smukt og præcist udførte koncentriske cirkler i fem rækker. På midten af stykket er der boret et hul tværs igennem, med en diameter på 5-7 mm, størst på den glatte side. Hullet sidder midt i den midterste række af cirkler, og der findes en mørkfarvning omkring det.

Runeindskriften er anbragt på en glat flade for enden af den ene af de tre cirkelrækker på oversiden. Det er tydeligt, at cirkelmønsteret var lavet, før runerne blev ristet, der var ikke megen plads til overs til de syv runer, et indledningstegn, et topunkts-skilletegn og muligvis et lille afsluttende punkt, de to sidste runer er således kun halvt så høje (3 mm) som de første. Overfladens struktur og præget af slid gør det vanskeligt at afgøre, om det sidste punkt er tilsigtet, men det ligner skilletegnets punkter. I så fald tyder det på, at indskriften er fuldstændig.

Takken synes mest slidt i den spidse ende med runerne; det kunne se ud, som om man har holdt den ind i hånden i et overhåndsgreb, men det er vanskeligt at afgøre, hvad den har været brugt til. Den ligner nærmest et håndtag til et lille redskab; men man har også gættet på, at den kunne være et lille hammerhoved. Gennemboringen er så lille i diameter, at der ikke kan have siddet en tyk stok, det kan derfor ikke have været fx. et krykkehåndtag, som man har foreslået for den såkaldte Klim-taks vedkommende (Liebgott 1975, s. 10-15). Den tak med runer, der er fundet i Skarp-Salling, har kun hul på den ene side og opfattes som et håndtag (DR 141), og Kalundborg-takken med en latinsk runeindskrift har intet hul (Holleufer og Stoklund 1985, s. 4-7, Stoklund 1987, s. 195-198).

Indskriften kan gengives:

× t u l k r : r i :

Den sidste rune må betegnes som lidt usikker, den næstsidste må være *r*, den øverste del af bistaven med det karakteristiske knæk ses tydeligt, skønt nederste del er skadet.

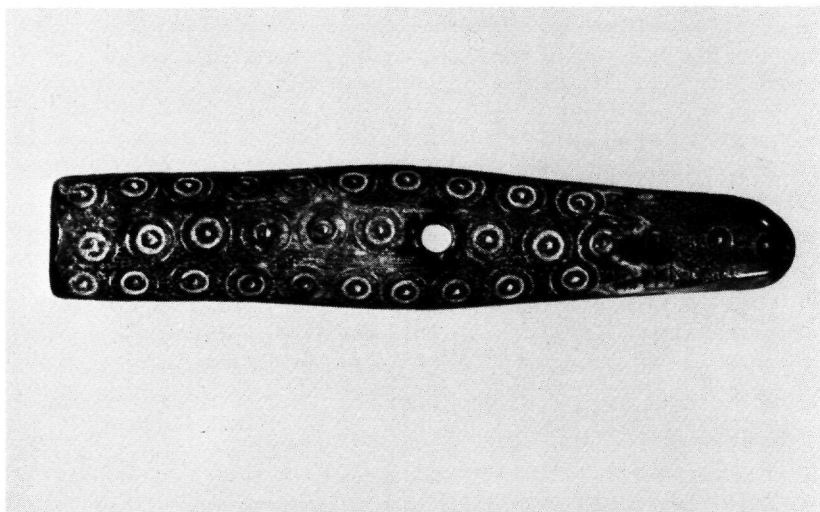

Fig. 1. Den smukt forarbejdede hjortetak fra Oksby, 13 × 2,5 × 1,8 cm. Nationalmuseet fot.

Man bemærker den ensidige t-rune, som tyder på, at indskriften er middelalderlig. Den kan dog også opfattes som en kortkvistrune, og i så fald kan indskriften være fra vikingetid og eventuelt norsk (eller svensk). Der er brugt *r*, *ᚱ*, *i* *tulkr*, ikke *R*, *ᚦ*; dette er karakteristisk for middelalderindskrifterne generelt; men der sker i norsk en særlig tidlig udvikling og brug af *r* for *R*, derfor må fx. Elisenhof kammen, som arkæologisk dateres så tidligt som til 800-tallet, med kortkvistruneindskriften *kᚱbr*, *kᚱmbr*, »kam«, anses for at være norsk (Moltke 1985, s. 370, 371, 389; Nielsen 1983, s. 3). Det er vanskeligt at vide, hvor Oksby-takken kommer fra, ligesom der ikke er sikre holdepunkter for en bestemmelse til vikingetid eller middelalder, skønt middelalderdateringen formentlig er den mest sandsynlige, bl.a. på grund af det lille begyndelseskryds.

Opdelingen med et skilletegn efter rune 5 gør det sandsynligt, at *tulkr* er et mandsnavn i nominativ efterfulgt af et verbum, *ri* for *risti* (eller *rist*), »ristede«. Det er nærliggende at sammenligne med en nyfundet middelalderindskrift på en sandstenskvader fra Fjelie kirke i Skåne med indskriften: *olaf:ri*, »Olaf ri-(stede)« (Stoklund 1990). Det kan være et tegn på indskriftens ælde, at nominativs-endelsen er bevaret i *tulkr* modsat *olaf*, men behøver ikke at være det, da nominativs-*r* (gerne uden støttevokal) meget ofte ses i mandsnavne i middelalderens runeindskrifter, skønt den endelsesløse form i navneordene i øvrigt dominerer i de maskuline a-, i- og u-stammer, fx. i det ældste håndskrift af Skånske Lov, B 74, fra o. 1250 (Bjerrum 1966, s. 7 m. henvisninger, 33-36).

↑ ᚱ ᚱ ᚱ ᚱ kan opfattes som *Tulkr*; men det er som nævnt vanskeligt at datere Oksby-indskriften. Hvis det er en tidlig indskrift (fra vikingetid eller begyndende middelalder), er det muligt at tolke det som *Dolgr*, *Dolkr* (mens *Tolgr*,

Fig. 2. Indskriften, $\times t u l k r : r i \dot{}$. Runerne er 3-6 mm høje. Nationalmuseet fot.

Dylgr, Dølgr næppe er realistiske muligheder). *Dolgr* findes i vestnordisk som dværgenavn o. lg., det kan betegne 'fjende' og 'Væsener, der ere af anden Natur eller føre en anden Tilværelse end de almindelige Menneskers' – djævl, trolde, gengangere (Fritzner 1886, s. 249), jf. *dolg*, 'fjendskab, kamp' og sammensætninger. En anden mulighed kunne måske være at knytte til personbetegnelsen *dolk*, som i ældre dansk og norsk kan betegne en 'klodset eller ubehøvlet person', 'klump, klodset, doven person', vi kender det stadig i sammensætningen *ædedolk* (ODS 1921, s. 845, Nielsen 1966, s. 472). Det kunne muligvis tænkes som personnavn. Af ukendt oprindelse er den forældede betegnelse for strandhøjlen, *dolk* eller *dolke*, mens *dolk* (= kniv) synes at være et sent lån.

Da Oksby-indskriften snarest er en middelalderindskrift, er *Tulkr* dog den mest sandsynlige transkription. Det er ganske vist ukendt som personnavn i dansk; men det er muligt at knytte det til kendt ordstof. Nydansk *tolk* er en nærliggende mulighed, det er et låneord (fra slavisk); men der er lidt uenighed om, hvornår det kom ind i sproget, det findes i oldislandsk-oldnorsk i formen *tulkr*, som kan betegne 'tolk, mellemmand, talsmand' (jf. Fritzner 1896, s. 729); men i dansk og svensk synes o-formen at dominere. Da de danske middelalder-runeindskrifter i reglen skelner mellem ᚠ , o , og ᚢ , u , ville man for så vidt vente, at o-runen var brugt.

En anden, måske mere sandsynlig mulighed, er at knytte navnet til måleredskabet, en *tolk*, som ganske vist i ODS anses for at være et ret sent hollandsk

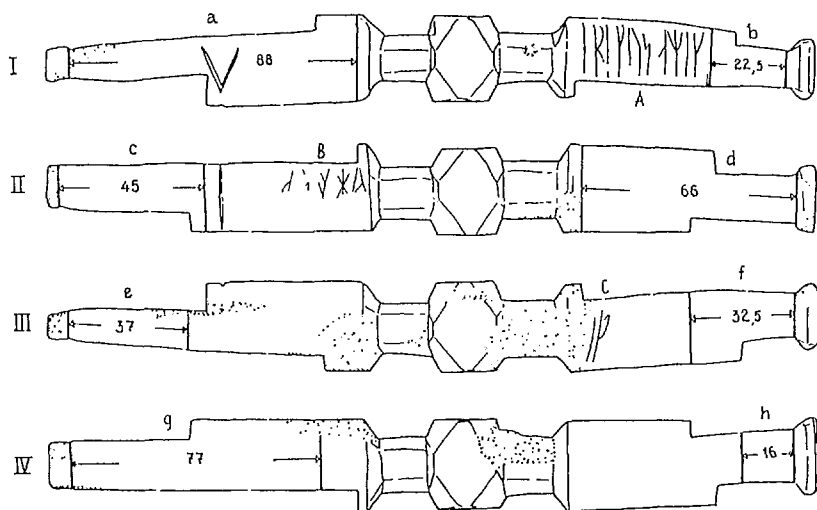

Fig. 3. Den svenske runolog Elisabeth Svärdströms tegning af det redskab, hun mener er en tolk (Vg 240). Den er 23,6 lang og 2,8 bred, fundet i Lödöse og dateret til o. 1300. Den bærer indskrifterne *erikus a mik* og *gihorþ*. Her gengivet efter Fig. 355 i Sveriges Runinskrifter V. Västergötlands Runinskrifter I.

lån (1948, sp. 133); men som af andre forskere anses for at være et arveord. Senest har Svante Strandberg beskæftiget sig hermed, idet han har påvist et hidtil ukendt mansnavn, **Tolke*, i middelalderlige stednavne som *Tolkathorp* i Småland, *Tolkæbol* i Skåne og et senere overleveret *Tolkatorp* i Södermanland (Strandberg 1989, – jeg vil gerne takke Lena Peterson og Svante Strandberg for henvisning hertil). Skønt Strandberg er tilbøjelig til at opfatte **Tolke* som en hypokoristisk dannelse til et sammensat navn med *Thor-* som førsteled, overvejer han både stillingsbetegnelsen, *tolk*, som er belagt som tilnavn (s. 375, 378) og måleredskabet, (samt fuglenavnet, *tolk*, for 'rødben' i svensk og dialektalt i dansk, der dog anses for mindre sandsynligt, det sammenstilles i ODS med et oprindeligt *ve-stolk*, oldn. *stelkr* (1948, sp. 134)).

Strandberg regner med muligheden af et gammelt hjemligt ord, ældre fornsvensk **tulker*, **tolker* – urnordisk **tulkaR*, **tolkaR* med betydningen 'pind, kæp' o.lg. (s. 377, 379), samtidig med at *tolk* i mere speciel, faglig betydning kan være indlånt senere. Som det fremgår hos Strandberg, synes der at være en vis spredning både med hensyn til, hvad det er for et redskab, og hvad det bruges til: fx. 'kile, tommestok, målepind, lille cylinder' eller 'prøvedorn'. Det kan tilføjes, at Elisabeth Svärdström har formodet, at et runefund fra Lödöse (med indskriften: *erikus a mik* og *gihorþ*. . »E. ejer mig« og »gjord«) er en tolk, »ett icke ställbart måtverktøj för kontroll av arbetsstyckets mått«, brugt til at afsætte mål på fx. remme eller tøndestaver. Genstanden er arkæologisk dateret til o.

1300, den er 23,6 lang, 2,8 bred med forskellige indskæringer. Et lignende redskab er fundet i Ribe (Svårdström 1964, 1965, 1970, s. 450-452, 1982, s. 8-11).

Det er næppe muligt at opfatte selve Oksby-takken som en tolk, – også det, at der står *ri*, »ristede« (?), efter *tulkr* gør, at der ikke kan være tale om en genstand, der nævner sig selv, (som er en ret almindelig indskrifttype). *Tulkr* må være et personnavn. Det er imidlertid nærliggende, at dette 'tolk' har kunnet bruges som personbetegnelse – Strandberg nævner et eksempel fra 1600-tallet, *en lÿten tolck* (s. 379), og det er sandsynligt, at det har kunnet blive et navn. *Tolk* i betydningen 'pind, målepind, kæp' og lignende, synes at have både o- og u-former, derfor forekommer sammenstillingen af *Tulkr* hermed mere sandsynlig end med stillings-, personbetegnelsen, hvor o-formerne synes at dominere i østnordisk. Det er muligt, at også **Tolke* hører hjemme i denne sammenhæng, navneformen (*in*) *tolkathorpe* (fra perioden 1351-1378, Strandberg s. 375 m. henvisn.) med *th-* for oprindeligt /þ/ i *thorpe* : *t-* i *tolka* kunne måske tale mod at aflede **Tolke* af en *Thor*-sammensætning, som Strandberg foretrækker.

Det er som nævnt vanskeligt at datere Oksby-takken ud fra andet end runologiske kriterier. Det er mest sandsynligt, at det er en middelalder-indskrift:

× t u l k r : r i : »Tulkr ri(stede)«

Dermed har vi fået belæg på et i Danmark hidtil ukendt mansnavn, som måske kan sættes i forbindelse med redskabsnavnet, *tolk*. Ordet er i så fald ældre i dansk end antaget i ODS (1948, sp. 133) og har haft en mere oprindelig, generel betydning: 'kæp, pind, målepind', som også kan have været brugt om et redskab som det, der er fundet i Lödöse og Ribe.

Litteratur

- Bjerrum, Anders 1966. *Grammatik over Skånske Lov efter B 74*. København. DR. *Danmarks Runeindskrifter I-II*, udg. af Lis Jacobsen og Erik Moltke under medvirkning af Anders Bæksted og Karl Martin Nielsen. København 1941-42.
- Fritzner, Johan 1886-96. *Ordbog over det gamle norske sprog² I-III*. Kristiania. IV ved Finn Hødnebo. Oslo 1972.
- Holleufer, Lars og Stoklund, Marie 1985. Runegåde. *Skalk* 1985 Nr. 3, s. 4-7. Højbjerg.
- Liebgott, Niels-Knud 1975. Ornamentalt tilbageblik. *Skalk* 1975 Nr. 5, s. 10-15. Højbjerg.
- Moltke, Erik 1985. *Runes and Their Origin, Denmark and Elsewhere*. København.
- Nielsen, Karl Martin 1983. To runologiske bidrag. II. Älleköpinge runesten. *Arkiv för nordisk filologi* 98, s. 1-3, Lund.
- Nielsen, Niels Åge 1966. *Dansk Etymologisk Ordbog¹* København.
- ODS. *Ordbog over det danske Sprog I-XXVIII*. København 1919-56.

- Stoklund, Marie 1987. Runefund. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1986*, s. 189-211. København.
- 1990. Runfynd 1988. *Fornvännen* 85. 1990, i trykken. Stockholm.
- Strandberg, Svante 1989. Mansnamnet **Tolke*. *Studia onomastica. Festskrift till Thorsten Andersson den 23 februari 1989*. s. 375-382, Stockholm.
- Svärdström, Elisabeth 1964. Erik tunnbindares tolk. *Fornvännen* 59, s. 115-128. Stockholm.
- 1965. Medeltida måttolkar. Ett nytt belägg. *Fornvännen* 60, s. 80-82. Stockholm.
- 1970. *Sveriges runinskrifter V. Västergötlands runinskrifter I*, H. 5. Stockholm.
- 1982. *Runfynden i Gamla Lödöse. Lödöse – vest-svensk medeltidsstad IV: 5*. KVHAA Stockholm.

Marie Stoklund

Om ubetydeligheder

I indledningen til sin udgave af Charlotte Dorothea Biehls *Mit ubetydelige Levnets Løb* skriver Marianne Alenius: »Kender man bare lidt til dansk kulturliv i anden halvdel af det 18. århundrede, er man stødt på hendes navn og må studse over at se det knyttet til den beskedne titel »Mit ubetydelige Levnets Løb«. Kender man også noget til Biehls egne skrifter, gætter man på, at titlen ikke skal tages for pålydende«. ¹

Da udgaven vistnok i øvrigt ikke indeholder noget forsøg på at fortolke værkets titel, kunne man her gøre sig et par overvejelser desangående. Sagen er nemlig formentlig den, at Biehl med den valgte titel ikke bare gennemfører et koket og dobbeltydigt spil imellem selvfølelse og ydmyghed, men at hun ved valget af titel leger med på en gammel leg, som er af central betydning for selve genrebestemmelsen af hendes erindringsværk – og for dets tilhørsforhold til en bestemt litterær periode.

Som man vil vide, er værket skrevet til og tilegnet forfatterens mange år yngre ven, hofmarchal Johan Bülow, det har karakter af et langt brev til ham, og det indledes med et tilegnelsesdigt, der lyder således:

Dit Ønske er en Lov for mig,
Naar Venskabs blide Stemme byder,
Mit ømme Hjerter villig Lyder,
I Barmen slaar det kun for Dig.

Forunderlige Hændelser,
Som Siel og Hjerter heftig rører,
Og snart til Graad, snart Rædsel fører,
Maae du ei tro at finde her.

Glem derfor ikke hvad mig drev,
 Men hav ved Læsningen for Øye
 At dette blev for Dig at føye
 Og Jeg kun for min Bulou skrev.²

Arrangementet omkring levnedsskildringen er altså klart fra første færd: her er tale om et brev, der skrives efter indstændige henstillinger fra en højfornem herre, og det skrives kun, fordi *han* har ønsket, at denne livshistorie fortælles. I sig selv er denne livshistorie nemlig så almindelig, underforstås det, at den ikke kan gøre krav på nogen almen interesse, og brevformen er da også et sikkert tegn til modtageren om, at det skrevne skal forblive i den private sfære og ikke overgives til offentligheden.

Man har ligesom set det arrangement og hørt den argumentation engang tidligere i dansk litteratur – nemlig i indledningen til *Holbergs første Levnedsbrev* fra 1728. I Holbergs første selvbiografiske fremstilling er fiktionen den, at en højfornem herre (*vir perillustris*) har befaleet forfatteren at fortælle ham om sit liv. Også Holberg forsikrer, at han intet har oplevet, der kunne gøre krav på at ligne en fortælling værd at høre, og han indskærper modtageren, at dette derfor kun er skrevet med henblik på brevets modtager, mens det ingenlunde er tænkt til offentliggørelse for en større kreds. Skulle den højfornemme mand alligevel finde på at give det i trykken, da vil offentlighedens kritik af det skrevne falde mere tilbage på den, der valgte at udgive, end på den, der nedskrev levnedsbrevet.

Overensstemmelserne er slående i mindst tre henseender: Valget af brevformen, tilegnelsen til en højtstående person, der har ønsket værkets tilblivelse, og forsikringen om, at det fortalte kun besidder interesse i den allersnærvreste kreds.

Holbergs Levnedsbrev er affattet på latin, hvad Charlotte Dorothea Biehl, sin store sproglige lærdom til trods, næppe har kunnet læse. Men hvis man studerer samtidens danske (anonyme) oversættelse, stammende fra 1745, som F. J. Billeskov Jansen har genudsendt under titlen *Ludvig Holbergs Memoirer*,³ så finder man på dette værks første sider flere formuleringer, der helt ned i de sproglige detaljer ligger ganske tæt på udtrykkene i Biehls tilegnelsesdigt.

Man kan f.eks. sammenholde digtets første strofe med brevets første sætning: »Der er intet, min Herre! som jeg med større Fornøjelse stræber at efterkomme end det, han befaler mig«. Eller sammenligne anden strofe med denne sætning: »Min Herre faaer nok at see, naar han kommer til at læse, hvor lidet mærkværdige mine Bedrifter ere, at det, han befaler mig at skrive, er ikke værdt at komme for Lyset«. Og endelig tredje strofe med denne sætning: »Derfore skriver jeg dette Brev til min Herre allene, og ikke til andre...«.⁴

Da Charlotte Dorothea Biehl i øvrigt var en stor beundrer af Holberg, er der ikke noget overraskende i, at hun som en (selv)skolet klassicist tog hans Levnedsbrev til mønster, da også hun ville aflægge regnskab for sit liv. Det er altså en art spilleregul for genren, Biehl opfylder ved hjælp af sit digt.

Marianne Alenius, som i sin grundige gennemkommentering af brevet er trængt langt ned i dets historisk-biografiske baggrundstof, bliver også opmærksom på, at der ikke er fuldstændig overensstemmelse mellem forfatterin-

dens og Johan Bülow's redegørelse for de omstændigheder, hvorunder brevet affattedes og sendtes til modtagerens fødselsdag. Alenius skriver:

»Biehl påstår, at Bülow opfordrede hende til at skrive, Bülow derimod siger, at han fik det foræret til sin fødselsdag. Der behøver ikke at ligge en konflikt imellem de to udsagn, men det er tydeligt, at ingen af de to føler trang til at tage ansvar for at have fundet på ideen. Havde det været Bülow's, kunne han have indrømmet det, eller have ladet være med at benægte det. Han kunne jo ikke på forhånd vide, hvilken rolle han fik tildelt i Biehls skildring«. ⁵

Måske bringer den styrende biografiske interesse her udgiveren ind i en uordenet problemstilling. Ligesåvel som det kan være overflødigt at fortsætte diskussionen om, *hvem* den »højfornemme herre«, Holbergs levnedsbrev stilledes til, faktisk var, eftersom han givetvis er en litterær fiktion fra Holbergs side, sådan er det egentlig også mindre vigtigt at udrede, *hvem* der fik ideen til nedskrivningen af *Mit ubetydelige Levnets Løb*, forfatterinden eller brevet's modtager.

Ideen tilhører ingen af de to, for den er nemlig Holbergs. Og hos ham stammer den formentlig fra 2. sang vers 10 af Vergils »Æneiden«, hvor den højfornemme dronning Dido pålægger Æneas at fortælle om sit livs af bølgerne omtumlede begivenheder. ⁶ Den rolle, Biehl havde tiltænkt Bülow i sit værk, er i sig selv led i hendes litterære fiktion. Han skal helt præcis udføre rollen som den højfornemme mand, der her som hos Holberg er brevet's overjag og som dets stil lægger sig til rette efter.

Holbergs stil bliver ærbødig, sagligt refererende, humoristisk selvironisk i denne sammenhæng; Biehls stil er ikke for intet 60 år yngre og henvendt fra en kvinde til en mand. Hun skriver i den ny tids ånd langt mere hjertebevæget, venskabeligt intimt; men midt i denne følsomt moderne klangverden bevarer hun humoren og satiren som en art evne til at bringe sig selv og sit livsløb ud på en distance, der er tilstrækkelig til at det hele kan ses og siges.

Humoren og ironien er altså midt i følsomheden stadig denne biografiske brevgrenes fortegn. For at forstå dette skal man gøre sig klart, at biografien oprindelig nærmest må kaldes en heroisk genre, og at biografier i traditionen især helliges personer, der ved et stort forbilledligt og sammenhængende liv har tegnet en historie i offentlighedens øjne, som så også, f.eks. efter vedkommendes død, lader sig nedtegne, og da stadig tåler offentlighedens øjne.

Problemet i 1700-tallets digtning er altså, at dens forfattere ønsker at overtage biografien's genre, men agter at fylde den med rapporter om personlige livserfaringer, der for de færrestes vedkommende lever op til de heroiske genre-normer. At have et liv og at interessere sig for det, måske endda interessere sig så meget for det, at man forsøger at studere og nedskrive det i litterær form – dét er en forholdvis ny erfaring, og den kræver, at man crobrer biografien's genre for sig og ganske nyindretter den til at kunne rumme disse erfaringer.

Ligesom det biografiske i 1700-tallet for alvor trænger ind i romanen og langsomt fortrænger dens nære tilknytning til og afhængighed af mytologiens mønstre og »fabler«, sådan trænger det biografiske i nogenlunde samme tidsrum ind – i biografien. Det lyder ikke overraskende, men er det alligevel, fordi der simpelthen i denne periode opstår en ny psykologisk-realistisk sans for, at et menneskeliv ikke blot er interessant i sine store, mytologiske figurationer, men at

et liv opbygges af en række mindre og nærmere erfaringer, som nu i stigende grad gør krav på interesse.

Der bliver simpelthen nye historier til for forfatterens øjne, eller man kan sige, at den gamle, heroiske histories bipersoner bliver klar over, at de selv ingenlunde er historieløse, skønt ingen hidtil har fundet på at fortælle deres historier. En guldgrube af nye fortællinger afdækkes hermed, alt det som opstår i de følgende 2-300 års stadigt vekslende samliv mellem romanformen og (selv)biografien. Og det sker vel at mærke under fortegn af det komiske, som er af afgørende betydning for at forløse det nye stof.

I den nævnte fortale skriver Holberg: »Jeg er bange for, at man skal sige om mig, at jeg har skrevet om den spanske adelsmand Don Juan, der tog til Rom, lejede et værelse og hvilede sig der nogle dage, hvorpaa han med største ære vendte tilbage til sit fædreland«. ⁷ Dette intetsigende og ganske uheroiske begivenhedsforløb er Holbergs selvparodi, fordi han med rette kan frygte, at læsere, der er vant til biografiernes historie i kolossalstørrelse, skal føle hans private livshistorie dræbende pointeløs.

Det er pointer af en helt anderledes subtilitet og psykologisk nærhed, læserne nu skal til at skærpe øret for. Derfor ser vi Holberg bruge mange kræfter på at parodiere de klassisk-mytiske forbilleder, mens han ved samme ironiske midlers hjælp rydder pladsen for den nye tids »borgerlige« historier. Set igennem de gamle tiders genremønstre er det hele ubetydeligheder, men set i forhold til de muligheder, iagttagelsen af bipersonernes liv rummede i sig, er det en skelsættende åbning til nye genrer, vi her bevidner.

Det er grunden til, at Holberg tre gange i optakten til sit levnedsbrev omtaler det, han nu skal berette, som *nugas* (bagateller, ubetydeligheder). Det hedder f.eks. i Levnedsbrevets tredje sætning: »Min Herre begiærer at vide Bagateller, som ørkesløse Mennesker neppe skulle anvende noget af den Tid paa at læse igiennem, som de dog drive unyttig bort«. ⁸ Og det er formentlig fra netop denne formulering, jomfru Biehl henter titlen på sit værk: mit *ubetydelige* levnedsløb, min bagatel af et liv.

Charlotte Dorothea Biehl havde jo en ekstra grund til at lege med på denne leg og dermed lægge sin livshistorie ind under komikkens frugtbare bestemmelse. Som kvinde har hun i sin samtid kunnet drage fordel af, at det var en højformet mand, der havde udæsket hende; og som kvinde måtte hun dengang føle, at hvis en borgerlig mands skæbne dårligt nok var blevet stucren i biografens høje sale, så måtte en kvindeskæbne i al fald smugles ind med den største forsigtighed, for det var ikke nemt at overbevise nogen om, at kvinder overhovedet havde noget så fint som en skæbne.

Det er jo præstationen og det respektindgydende mod i Biehls »levnedsbrev«, at hun var blevet i stand til at se sit liv som et begivenhedsforløb, der kunne skildres i litterær form, noget, en kvinde kunne være stolt af, ja næsten fortællingen om en ny måde at være helt på. Et mærkeligt møde midt mellem Holbergs Heltindehistorier og fru Gyllebourgs hverdagshistorier.

Jeg foreslår altså, at titlen på *Mit ubetydelige Levnets Løb* fremover nævnes i forbindelse med senere århundreders væsentlige værkstitler, der åbner til studiet af hidtil oversete mennesketypers livshistorie, f.eks. Herman Bangs *Stille Eksistenser* eller Peter Seebergs *Bipersonerne*.

Noter:

1. Mit ubetydelige Levnets Løb, udgivet af Marianne Alenius (Museum Tusulanum 1986). Citat her fra p. 9. Værket er skrevet 1787, men først trykt 1909.
2. op.cit. p. 60.
3. Ludvig Holbergs memoirer ved F. J. Billeskov Jansen. Her citeres efter anden gennemsætte udgave 1963, som er et optryk af den anonyme 1745-oversættelse.
4. Alle tre citater: op.cit. p. 13.
5. op.cit. p. 52.
6. Angående denne sammenhæng samt hele analysen af optakten til Holbergs første levnedsbrev henviser jeg til indledningsafsnittet *Bagateller* i min bog »Holbergs Komik« p. 9-14.
7. Citeret efter A. Kragelunds oversættelse af Ludvig Holbergs tre Levnedsbreve 1965, I p. 7.
8. Ludvig Holbergs memoirer p. 13.

Erik A. Nielsen

Surdejsskålen og oliefuglene

Om komposita og »bekvemmelighedskomposition«

Komposition er som orddannelsesmekanisme først og fremmest karakteriseret ved sin umådelige produktivitet. At dømme efter »Nyordsordbogen« (Riber Petersen 1984) er tilgangen af ny komposita i ordforrådet mindst tre gange så stor som tilgangen af ord fra alle andre dannelsesmåder – tilsammen!¹ Forholdet mellem ny komposita og indlån af forskellig slags fra engelsk er iøvrigt nogenlunde det samme² – og så medtager Riber Petersen endda kun de komposita, der betydningsmæssigt volder problemer, ikke de »banale«.³ Kompositionen indtager dermed positionen som suverænt førende leverandør af ny ord til det danske ordforråd.

Komposition karakteriseres videre ved sit nære slægtskab med andre syntaktiske konstruktioner. Den absolut centrale form for komposition i dansk er sammenføjning af to substantiver;⁴ holder man sig til denne centralttype – hvilket jeg gør i det følgende – ses det, at kompositionen indgår i en række af ialt fem muligheder for at relatere to substantiver til hinanden, og at komposition står i omsættelighedsforhold til samtlige 4 andre: genitivkonstruktion: *ansigtsudtryk* et ansigts udtryk, mængdehelhed: *vanddråbe* en dråbe vand, præpositionsforbindelse: *middagsrester* rester fra en middag, og endeligt verbalt udtrykt relation: *avidstreng* dreng der sælger aviser.

I modsætning til de andre konstruktionsmuligheder er kompositionens produkt imidlertid et *ord*: de to indgående ord sammenskrives mellem to blanktegn som *cet*, ved bøjning og affigering behandles de som een rod, og attributi-

ve led, adjektiver f.eks., knyttes til helheden, i almindelighed er det ikke muligt at knytte beskrivere selektivt til de enkelte kompositionsled.⁵ Sammenskrivningen er den grafiske gengivelse af den særlig tætte sammenføjning, der i tale markeres af enhedstrykket eller, med Diderichsens betegnelse »tryktabsforbindelsen« mellem de to ord, dvs. det forhold, at »... Ord der normalt har Fuldryk ... mister deres Tryk for sammen med et Fuldryksord at udgøre en snævrere Enhed.«⁶

Det centrale indhold af den særlige tæthed mellem elementerne, komposition således implicerer, er, at den betegnede forbindelse er af generisk eller i det mindste habituel art. Således er *komælk* så ubetinget mælk fra en ko, det kan simpelthen ikke være andet; og en *cowboybuksepige* er som bekendt ikke blot en pige, der tilfældigvis i dag har cowboybukser på: det er en pige, der *som regel, næsten altid*, evt. »*evig og altid*« går i cowboybukser; tilsvarende er en *markmus* ikke en tilfældig mus, der tilfældigvis befinder sig på en mark, men en mus af den slags, der *overvejende* lever deres liv på markerne.

Anderledes beskrevet: det er alle de nævnte substantivkonstruktioners opgave at danne betegnelser for begreber ved subklassifikation af overordnede: af al mælk i verden stammer noget fra køer, noget fra geder osv. osv. Mens så alverdens mere eller mindre tilfældige, forbigående og/eller enestående forbindelser – f.eks. »kvinde sluger testamente« – kan *beskrives* v.h.j.a. substantivforbindelser, er det kun de generiske eller de i det mindste habituelt forekommende, der *benævnes* af sproget, får et navn.

Dette krav om permanent/habituel relation må ses i sammenhæng med just det forhold, at komposita er *ord*; de er nemlig dermed kandidater til en plads i sprogbrugernes »leksikon«, hvor de lagres og hentes frem som enheder, der ikke analyseres henh. dannes på ny hver gang de bruges.

At det faktisk forholder sig sådan, kan man se af de mange komposita i sproget, der klart er overlevet fra en tid, hvor de enten faktisk betegnede en lidt anden genstand end den nutidige – jvf. det fortærskede eksempel *kakkelovn* – eller hvor ordene, de blev dannet af, betød noget andet end nu, jvf. eksempelvis ordet *ligtorn*, der jo ved nutidig analyse får en let makaber betydning. Læreren kan iøvrigt iagttage den igangværende leksikaliseringsproces ved at overveje, om han nogensinde har tænkt på analysen af ordet *fjerkræ* som kræ med fjer på!

I kraft af denne egenskab adskiller komposita sig klart fra de øvrige substantivkonstruktioner, der kun i stærkt begrænset omfang leksikaliseres – jvf. udtryk af typen *manden på gulvet*.

Arbejdsdelingen synes altså ganske klar mellem på den ene side komposition, og på den anden især leksikalsk udtryk for relationen mellem to substantiver (præpositioner, verber). Det er da også i egenskab af leverandør til sprogets evigt foranderlige ordforråd, man gerne ser komposition beskrevet, således også i Aage Hansens *Moderne dansk*.⁷ Men det er – naturligvis – for enkelt til at være hele sandheden. Betragt f.eks. denne stump avistekst:

»Svenske børn kan ikke mere klokken. Med digitalurenes fremmarch ... De forstår ikke *fem-minuttersstregen*, og mange ...« (Politiken).

Ingen kan benægte, at *fem-minuttersstregen* er en dannelses, der opfylder kravet om permanent relation mellem leddene, og en benævnelse for en »streg der

angiver intervallet fem minutter på en urskive« er da også en principiel mulig leksikonenhed; derimod kan man med god ret betvivle rimeligheden af en sådan enhed; den forekommer overflødig, alene p.g.a. sin ringe anvendelsesmulighed. Det er næppe heller som leksikonenhed, den er tænkt ved dannelsen; den er dannet som en bekvemt højkomprimeret kommunikationsenhed, slet og ret, og som det fremgår af parafrasen er tekstbesparelsen også betydelig.

Komposita som rent tekstbesparende konstruktionsvariant ses ofte i bl.a. avistekst, hvor der med et kompositum vises tilbage til en kompleks sammenhæng beskrevet i teksten:

»Mindst 3.000 fugle er dræbt på grund af olieforureningen i Vadehavet, og mange flere er blevet tilsølet af olie og er drevet i land ... I denne week-end vil Dansk Ornithologisk Forening gå strandene igennem ... for at få en opgørelse over omfanget af *oliefluglene*« (Berlingske Tidende).

Selve ordet *oliefluglene* er åbent for fortolkning. Det er naturligvis muligt som leksikonenhed med betydningen fugl, der er blevet dræbt af olieforurening – eller evt. blot fugl, der er blevet tilsølet af olie (fra et udslip, og derfor ikke vil kunne overleve) – men som det fremstår her, er det klart blot en tekstsammenfatning med noget upræcis reference til alle de fugle, der er blevet ramt af olieforureningen i *Vadehavet* og i *denne weekend*, altså nu, ligger på strandene ... Som sådan tekstsammenfatning rummer det deiksiselementer – jvf. kursiveringerne – og er dermed i modstrid med kravet til leksikonenheder beskrevet ovenfor.

Et andet, endnu mere rendyrket eksempel levrede en kollega en morgen, da hun ankom i sidste sekund og undskyldte sig med, at hun havde skullet sende sit *kolonibarn* af sted den morgen. Adspurgt forklarede hun, at hun dermed mente det af hendes børn, der *den følgende uge* skulle på koloni med sin børnehaven. Det mest interessante var imidlertid hendes egen – uopfordrede og helt spontane – afvisning af ordet som »... noget vrøvl at sige, det lyder som om han skulle *bo* der eller sådan noget«.

Sådanne »bequemmelighedskomposita« dannes også på tryk uden at være tekstsammenfattede:

»Brug til surdejen en skål som er syrebestandig... Sæt en anden skål på vægten og kom melsorterne i... Tag nu mel fra denne skål, så alt kliddet og det hvide mel kommer over i *surdejs-skålen*« (P. Holst. Grøn gastronomi).

I modsætning til den tænkelige leksikonenhed *en surdejsskål*: skål beregnet specielt til at have surdej i, er der faktisk blot tale om en almindelig – men altså syrebestandig – skål; *surdejs-skålen* betyder ganske enkelt den skål surdejen (nu) står i – med et kompositum refereres altså til netop en blot forbigående og tilfældig forbindelse.

Det hører med til beskrivelsen at disse bequemmelighedskomposita altid har bekendthedsform eller på anden vis – f.eks. med possessivpronomen – er bestemt; naturligvis, kunne man sige: de fungerer jo i kraft af referencen til den kendte/beskrevne kontekst, netop derved bliver de mulige som attraktive varianter for de langt mere ordrige konstruktioner, der »burde« være anvendt.

Der er slet ingen tvivl om, at denne funktion er sekundær i forhold til kompositionens primære opgave, dannelse af leksikonenheder. Eller rettere: de to ting modsiger overhovedet ikke hinanden, man kan tværtimod glimrende fo-

restille sig dem som tæt sammenhængende: det er muligt, at mange af de ikke umiddelbart forståelige komposita i ordforrådet i virkeligheden oprindeligt er dannet som eksemplet *oliefuglene* viser, ved tekstsammenfatning, og så siden har vundet indpas i ordforrådet. Løsrevet fra sin dannelseskontekst vil et sådant ord ikke blive deksisholdigt, men netop betegne en generisk/habituel relation, fordi det da bliver tolket som en leksikonenhed. Hvis denne udviklingsmodel er rigtig, bør man selvsagt ikke tale om to funktioner, men om én – der så blot må betragtes lidt mere nuanceret, end man almindeligvis gør det.

Noter:

1. Alle opslagsord i nyordsordbogen findes registreret efter herkomst, tvivlstilfælde er dobbeltregistreret; i disse lister fylder komposita ca. 23 sider, de øvrige orddannelsesmåder under eet fylder knap 7 sider.
2. Indlån fra engelsk fylder i de ovennævnte lister ca. 8 sider, heri medregnet betydningslån, men ikke eksemplerne rubriceret som »mulig påvirkning«.
3. Riber Petersen angiver hvad der optages af komposita som følger: »Disse ord kan ikke forstås umiddelbart selv om man kender indholdet af begge ord,« op. cit. s. 14.
4. Alle komposita i nudansk får andetleddets ordklasse; af nyordsordbogens andetledsregister fremgår, at langt størstedelen af de nydannede (og optagne) komposita er substantiver: 2.176 substantiver over for 185 adjektiver og kun 109 verber; af disse små 2.200 substantiviske komposita har ca. 1.800, altså i størrelsesordenen 4/5, også substantivisk førsteled.
5. I forbindelser som *hvid slavehandel* og *nedlagt stationsbygning* er adjektivet faktisk selektivt knyttet til førsteledet; det drejer sig om et meget fåtalligt undtagelsesfænomen, hvor de fleste eks. er leksikaliserede; i reglen vil man i stedet nydanne »uægte« komposita som førsteled, jvf. eks. som *fastkurspolitik*, *flersengsstue*; for en mere indgående beskrivelse af alle de forhold, der gør komposita til særlig tætte forbindelser se mit (utrykte) speciale, kap. 3. (Køneke 1986).
6. Diderichsen 1974, s. 144.
7. Hansen 1967, bd. 1 s. 233f, bd. 2 s. 295f.

Litteratur

- Diderichsen, P., 1974: *Elementær dansk Grammatik* – 3. udg. 6. opl., Kbh. 1974.
- Hansen, Aa., 1967: *Moderne dansk*, Kbh., 1967.
- Køneke, M., 1986: *Danske substantiviske kompositas natur, funktion og semantik*, speciale i dansk v. Kbh.s Universitet, 1986.
- Riber Petersen, P., 1984: *Nye ord i dansk/under medvirken af J. Eriksen*, Kbh. 1984.

Mikael Køneke

Anmeldelser

Bengt Holbek: Interpretation of Fairy Tales. Danish Folklore in a European Perspective. (FF Communications No. 239) Helsinki 1987. 660 s.

Dansk trylleeventyr. Udvalgt af Bengt Holbek. Bearbejdet af Lisbeth Jensen. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, Kbh. 1989. 159 s. 98 kr.

Bengt Holbek: Tolkning af trylleeventyr. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, Kbh. 1989. 97 s. 128 kr.

Personer på Københavns Universitet som Kristi Himmelfartsdag 1987 læste Bengt Holbeks godt 650 s. lange afhandling *Interpretation of Fairy Tales* – de havde nemlig knapt to døgn fra bogen kom til København og indtil den skulle forsvares som disputats – fandt nok at den var et kraftigt eksempel på at disputats i vor tid bliver rigelig lange. Nærværende anmelder hørte til dem der opgav med den givne tidsfrist. Senere kom der dog heldigvis stunder; man fik læst den tykke, straks berømte bog; man skønnede både på det forreste og det bageste deri; det sidste fortabes gerne noget i en lang bog man tvinges til at læse i ét rap.

Alligevel kan det strejfe én at selve *disputatsen* i bogen er mindre vidtløftig. Den fylder kun den sidste tredjedel (inkl. nogle snese sider citerede eller refererede eventyr). Her opstiller Holbek sin analyse- og fortolkningsprocedure, og her anvender han den: først på en række versioner af ét trylleeventyr (*Kong Lindorm*), dernæst på et udvalg af 5 identificerede jyske fortællere hos Evald Tang Kristensen. Her er Holbeks egen forskningsfrembringelse; det foregående er blot vidtløftige fundamenter.

Den her udtalte, forkortende strejftanke – muligvis en særlig blodtørstig version af *den vilde tanke* – skal ikke have det sidste ord, men nærv. anm. vil gerne give den det første. Så er der nemlig ekstra anledning til at den danske læseverden kan glæde sig. For det er netop denne sidste del af sin store engelsksprogede afhandling Holbek i 1989 har udsendt en dansk version af, sammen med heftet *Danske trylleeventyr* med Lisbeth Jensens tekstbearbejdelse af (især) Tang Kristensens opskrifter af de analyserede eventyr.

Vi går nu tilbage til basisbogen, disputatsen på engelsk. Holbeks forskningsgenstand er altså den afdeling af (danske) folkeeventyr som han benævner trylleeventyr og som ligger inden for nr. 300-749 i Aarne/Thompsons type-index. Den fattige knøs/pige vinder prinsessen/prinsen og det halve kongerige, og karakteristisk for trylleeventyrene er jo at såvel forhindringer som hjælp kommer frem i form af overnaturlige væsener, genstande, begivenheder (fx. trolde, svymilestøvler, forvandling af skikkelse). Vi tillader os at kalde dette for even-

tyrets *merveilleux*, med en betegnelse fra forhandling om epos'er – selv om »gudmaskineriet« i eventyrene har en klart mere lavmytologisk karakter, og sagens er mere betydningsfuldt i disse værker.

Betydningsfuldt på hvilken måde eller på hvilke måder? Det er Holbeks spørgsmål. Hans undersøgelses mål er: en fortolkning eller meningsanalyse af *merveilleux*'et i trylleeventyrene. I hvilken retning han søger svaret kan man se af de 400 funderende sider forrest i *Interpretation of Fairy Tales*.

Man kunne tænke sig at Holbek spurgte efter en religionshistorisk eller religionspsykologisk forståelse. Det var jo til en vis grad den gamle folkloristik retning, som den hos os fx. er resumeret i Edvard Lehmanns *Almuelliv og Eventyr* (1910). Men den vej vil Holbek ikke. I den glimrende, om end ikke upartiske oversigt han giver over hovedtendenser i eventyrforskningens historie, er han ikke skånsom over for de gamle antropologiske, menneskehedshistoriske, evt. *völkerpsychologische* forklaringsperspektiver. Og det dårlige ved den »finske« skole, der ville kortlægge eventyrs vandringer, var at den opererede med ukreativ og for så vidt betydningsfri tradering hos de folkelige fortællere; det dårlige ved den morfologiske retning var at den ikke ville tale indhold, mening (som dog ikke kan holdes borte når man taler om komposition); den litteraturæstetiske betragtning var bedre, men først når den vejledes af studiet af den mundtlige fortællesituations vilkår og særegenhed. Det er således ikke traditionsstoffets fjerneste kilder, men dets betydning *for en given kreds af fortællere og tilhørere* Holbek ønsker at gå efter. Hvad har altså denne særlige fiktionstype sagt et historisk bestemt miljø?

Valget af miljø og eventyrkorpus: det bliver i Holbeks afhandling til en kortlægning og identifikation af de jyske fortællere bag Evald Tang Kristensens opskrifter inden for trylleeventyr, især i hans to »runder« omkr. 1870 og 1890.

Det er klart at Holbek her står på skuldrene af folkloristikens gamle jyske mester – hvis minde afhandlingen er dediceret til – og det er klart at Dansk Folkemindesamlings ordning af materialet ligger bag; men selv da er Holbeks katalog over fortællere og eventyr en kæmpemæssig indsats, og med de nærmest ledsagende ræsonnementer er den alene en doktorgrad værd. Forberedelsen er vel mindre ny: det er en skitse af dansk landbrugs socialhistorie i 18. og 19. århundrede. Efter opmarchingeringen af Tang Kristensens fortællere foretager Holbek bl.a. en social, aldersmæssig og køns-distribution af dem. De er i overvældende grad landleg underklasse, de er ofte halvgamle til gamle, og de er både mænd og kvinder.

Klasse- og kønsbestemmelsen antages at præge repertoireet, bl.a. bevisligt ved forekomsten af »feminine tales« (med pige som hovedperson) *kun* i kvindelige fortællers repertoire, og dermed give vink om fortolkningshenseender. At Tang Kristensen, især i anden runde, mødte gamle fortællere, indicerer at denne fortællekunst var uddøende. At han i første runde kun fik adgang til et minimum af kvindelige fortællere, forklarer Holbek ikke – måske var Evald Tang Kristensen som yngre mand, udensøgn og ikke bonde, dog ikke velkommen hos alle? Det ligger endvidere i Tang Kristensens opskriftssituation, hvor samvittighedsfuld han i øvrigt var, at han ikke havde meget check på fortællernes *adressater*, tilhørerkredsen; dette er en stor mangel ud fra Holbeks fortolkningsperspektiv, og hans gentagne forsikring om at trylleeventyrene *ikke*

var for børn (s. 172, 193, 230, 279), fritager ham egentlig ikke for at overveje om de så var for teenagers, hvad hans senere fortolkningsmåde burde gøre til en hovedhypotese.

Det tredje storkapitel af funderingsdelen i Holbeks afhandling angår fortolkningsmetode. Også her giver han en *Forschungsübersicht*, som i det mindste i de litterære søsterfag vil blive applauderet. Efter en mønstring af de ældre skolars antropologiske, rituelle m.v. tolkninger af trylleeventyrene gøres der nemlig en særlig plads for freudianske og jungianske udlægninger; derpå en fin oversigt over især Vl. Propps morfologi og diskussion om den; noget magrere fremstilles socialhistoriske forståelsesmåder – bl.a. vel fordi vigtige pointer i den retning er foregrebet i noget af det forudgående. De tre »skoler« er netop dem der har fyldt den litteraturvidenskabelige horisont i de fleste nuværende læreres receptive år. Med pædagogisk tæft, men også (som forf. indrømmer) lidt skævt i forhold til denne genre, hvor handlingen skal ende med bryllup, har Holbek fra alle sider opsamlet fortolkninger af *Lille Rødhætte*.

Alt dette får man altså som fundament på de første 400 sider af Holbeks store afhandling. Det er i høj grad værd at have – forhåbentlig på alle humanistiske fagbiblioteker i Danmark og gerne andre engelsklæsende lande. Men det er først derefter at det personlige slag slås, med Holbeks eget bud på meningsanalyse af jyske fortælleres trylleeventyr. Og nu kan man altså følge med, til dels ganske ordret, i det danske hefte *Tolkning af trylleeventyr*.

Holbek opstiller tre apparater til sin fortolkning af trylleeventyrene. Det ene er en model over handlingsforløbet, støttet på især en sovjetisk diskussion af Propps berømte funktionsrække for eventyrhandlinger; Holbek styrer klogt *bagfra*, resultatbestemt, så han kan sammenfatte forløbet i kun fem »moves« (på dansk siger han »akter«).

Det andet apparat, som han både selv har udtænkt og har fundet hos den finsk-canadiske forsker E. Köngäs Maranda, definerer egenskaber – og dermed også temaer – i fortællingerne. Her er tre dichotomier, nemlig mandlig/kvindelig, lav socialstatus/høj do. og umyndig/myndig (»young/adult« – dvs. seksualitet men mere end det alene), og hovedpersonen flyttes jo fra lav & umyndig til høj & myndig i og med et ægteskab. Man kan jævnføre med »paringsvalget«, som en umådelig stor del af al fiktion handler om; og specielt mesalliance-temaet, også yndet i skriftlitteraturen, fx. Richardsons *Pamela* eller på en anden måde Blichers *En Landsbydegns Dagbog*.

For det tredje præsenterer Holbek et apparat af symboliseringsmekanismer, inspireret især af psykoanalytikerne Freud og O. Rank (men Holbek anser disse tricks for at være *bevidste* for eventyrfortællerne og -tilhørerne, og for at kunne angå sociale magtforhold lige så vel som seksuelle sager): spaltning, pars-pro-toto, projektion m.v.

Og metoden (eller apparaterne) prøves så, som nævnt, på versionerne af *Kong Lindorm* og på 5×5 eventyr af Tang Kristensens meddelere. Er prøven vellykket? Nærv. anm. mener klart at det er tilfældet med både den syntagmatiske forløbsmodel og den paradigmatisk egenskabsmodel: de fungerer rigtigt, distingverer rigtigt og interessant i korpus og laver *begrundet* knas visse steder.

Om symboliseringsapparatet har nærv. anm. mere ambivalente følelser. Ikke fordi det ikke fungerer – det gør den slags psykoanalytisk-retoriske operationer

altid. Men 1) fordi det til grund liggende symbolbegreb er uklart, og 2) fordi dets hjemsted i miljøet er lidet troværdigt.

Ad 1: »The general principle governing the production of symbols in fairy tales is that important phenomena, events and beings are presented under the aspect of their emotional impact on our [!] minds, but in the manner and style of factual reporting« (s. 594). Men symbol ved *projection* defineres ikke som »emotional impact on our minds«, men som udtryk for »the feelings of the hero(ine)« (s. 591). Og ud fra egenskabs- og paradigme-rubrikkerne kan adskiligt overnaturligt gøres til fx. forældre-repræsentation; der er fri indstrømning af ødipale problemer i Holbeks tolkninger; aktører spaltes og aktanter formeres rigelig ubesværet.

Ad 2: Der er iflg. Holbek intet vidunderligt ved vidundereventyrerne, ingen trolddom i trylleeventyrerne, som »are completely devoid of traces of superhuman or supernatural powers, in contrast to legends. Magic, as known from folk belief, simply has no place in fairy tales« (s. 450). Her tager Holbek et stærkt parti, i psykologisk og realistisk eller VillySørensens retning. Men hvis historierne socialt set handler om det (ønskelige og) *umulige*, er det logisk nok at magi og mirakler må til; at tænke det umulige – det er netop en af de ting vi har digtekunsten til, både folkedigtekunsten og den såkaldt originale digtekunst. (De er ikke så enormt forskellige som Holbek s. 318 vil godtgøre ved eksempel af Shakespeares Hamlet – der sikkert ligeledes, inkl. adskillige »ideas and symbols«, skylder meget til forudgående tradition: Saxo, Kyd, evt. flere versioner af Shakespeare selv). Holbek har defineret genren ved disse »marvellous« elementer, men finder dem så i virkeligheden bare »symbolic« (s. 434 f.), dvs. symboliserende reale familieforhold o.lign. Jamen, vil man så til Holbeks forsvar sige: han tænker jo på hvad meningen har været for Tang Kristensens fortællere for 100-150 år siden. Jamen, siger vi: Billedet af gråskæg og koner i den kanoniske alder der med et vidende blink i øjet fortæller hinanden freudianske allegorier, svarer ikke helt til vor forestilling om jyske husmandskoner og aftægtsmænd omkr. 1870. Derimod ligner det snarere en lærerfrokost på et øst-københavnsk universitet omkr. 1985.

Symbolforståelsen og -oversættelsen medfører efter vor mening en del modernisering og vilkårlighed i fortolkningen, lejlighedsvis ledsaget af helt urigtige påstande: I Mads Thomsen Bæks eventyr *De tre hunde* befrier helten prinsessen fra en drage ved at slå denne ihjel, hvorefter han tager bort i stedet for at melde sig hos prinsessens far; men, forklarer Holbek, »The fact is, of course, that her father knows of no 'liberation'« (s. 504 = *Tolkning* s. 44: »Realiteten er selvfølgelig, at hendes far ikke kender til nogen 'frelse'«). Jo, det gør han! Men han er bedraget angående redningsmandens identitet.

Det kan alligevel godt være at anm.s stigende idiosynkrasi over for Villy Sørensens- og Freud-symboltydninger i litteraturlæsning her gør ubilligt. Helt givet er der jo også både forældremodstand og seksual-initiering på færde i mange eventyr. Holbæks store nummer *Kong Lindorm* med den mærkelige gensidige strip-tease (skyd en særk! skyd en ham!) er utvivlsomt også en seksualhistorie af en slags.

Ellers ville vi ved Holbeks fortolkninger særlig positivt fremhæve hans sans for de sociale kontraster og for fattigdoms- og dagligdags erfaringerne. På

mangfoldige måder dukker de frem i den tilsyneladende så stereotype og realitetsskyende genre – hos nogle fortællere mere end hos andre. En af æresbevisningerne Holbek giver de gamle almuefolk er nemlig at de *ikke er ens* og at de forholdsvis sjældne fortælledegytterne iblandt dem også indbyrdes profilerer sig ret forskelligt.

En ære har også det Humanistiske Forskningsråd og det Finske Videnskabsakademi indlagt sig, ved at yde støtte til trykningen af Holbeks afhandling. Den fremkommer i den berømte finske folkloristik-serie FF Communications. Vi har næppe noget større navn end Holbeks at markere dansk folkeminddeforskning med i vor tid.

Medens *Tolkning af trylleeventyr* som nævnt er væsentlig et sammendrag og en tro oversættelse af de senere dele af *Interpretation of Fairy Tales*, kan der være anledning til et par supplerende bemærkninger om den tilhørende udgivelse *Danske trylleeventyr*.

Først vil man gerne udtrykke sin glæde over at have fået denne lille, men vigtige prøve på Tang Kristensens eventyrmateriale frem på tryk, i et smukt lay-out, med nyttig forklaring på stedet af nogle af sprogets jyskheder. Illustrationerne skal i de fleste tilfælde heldigvis ikke *forestille* handlingen, men blot akkompagnere med rids af ting fra bondens verden. Den kunstneriske reproduktion kan diskuteres, men det vil vi nu ikke.

Derimod vil vi diskutere reproduktionen af de gamle fortælleres historier. Tættere på dem end i denne bog kommer man dem måske ikke på dansk grund nu; men i betragtning af hvor meget ondt der siges (delvis også af Holbek) om de berømte forfatters versioner af eventyr – Perraults, Grimms, vel også Ollriks, helt slemt digternes som H. C. Andersens – tillades måske et lille kvæk om at denne bog *heller ikke* er SELVE folkeeventyrene.

For det første er folkeeventyrene bl.a. af Holbek anset for miljøproduktioner i samspil med en tilhørerkreds. Tang Kristensen var ikke med i denne tilhørerkreds (og giver vist nok kun spredte bemærkninger på anden hånd om den – jf. det fortolkningsvigtige spørgsmål om tilhørernes aldre). Han bad fortælleren reproducere historierne over for sig – måske en tæt nok kontakt (i sine yngre år fik han *derfor* sjældent kvindelige meddelere?), men ikke den »originale« fortællesituation. Tang Kristensen sad med pen og papir.

Og han kunne ikke stenografere, hvilket har medført: enten at han måtte bede fortælleren sætte tempoet ned eller gentage (dele af) fortællingen, eller også at han kun kunne nå at notere dele af formuleringen på stedet og måtte udarbejde helheden bagefter.

Heri var han sikkert bestræbt på at gengive mere »loyalt« end fx. brødrene Grimm, men en hvilken som helst *transponering af tale til skriftsprog* er problematisk. Spørg dem der fx. i Folketinget skal skrive lydbandoptagelser »rent«! Fonetikken går fløjten, og enhver der har lyttet til gode fortælleres beretninger med sjovt replikstof i, véd at det betyder kolossalt. Eller rytmiseringen: meget af den træder ikke frem i (skrift)syntaksen. For selve det syntaktiske forløb har jo delvis andre former og love i talen end i skriften. Men alle nedskrevne eventyr får en ordentlig skriftsyntaks.

Der er også en art overgreb mod det mundtlige i skriftens særlige middel

tegnætning. Navnlig de tre største tegn: ny linje, punktum, anførelsestegn. Det sidste skelner klodset skarpt mellem direkte og dækket direkte tale; punktum ødelægger foredragets *drive*. Og ny linie bruger Tang Kristensen med rette *ikke* i en del af sine opskrifter. Men dette tegn kræver vi i (moderne) tryksager: ellers orker vi ikke at læse en side. Vi »normaliserer« altså; og på samme måde synes tekstbearbejderen ikke at Tang Kristensens blanding af konjunktionsformerne *at* og *te*, pronomenerne *jeg*, *a* og *e* må tåles i samme tekst. Er og var talesproget virkelig så konsekvent, så skriftordentligt?

Det er da ikke *the real thing* vi får i *Danske trylleeventyr*, af den gode grund at den ikke kan fås. Havde man haft en (diskret) båndoptager for 3-4 generationer siden, så kunne vi have fået folkeeventyr i den strenge bemærkelse Holbek kræver. Men nu må vi – og han – nøjes med eftertekster af mere eller mindre dygtige skribenter. De er endelig også ret gode at læse – inkl. Perraults og Grimms.

Lars Peter Rømhild

De vilde Svaner og andre Folkeeventyr. Sidestykker til syv af H. C. Andersens eventyr. Udgivet og kommenteret af Else Marie Kofod. Kbh. 1989. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter bind 86). 197 s. Bogladepris 220 kr. Medlemspris 120 kr.

En af klassikerne i H. C. Andersen-litteraturen og i dette »mit« gamle tidsskrift er to korte sammenhørende afhandlinger af Georg Christensen i 1906. Den senere så kendte litteraturhistoriker og pædagog nærede en tidstypisk folkløriske interesse og tog fat på forholdet mellem H. C. Andersens eventyr og folkeeventyrene. Han fandt, at kun syv af de 156 eventyr havde emner fælles med den danske eventyrtradition, og han afviste HCAs udtalelser om, at Paradisets Have og Prinsessen paa Ærten byggede på mundtlig overlevering.

Siden da har emnet – ofte med frapperende gensidig nedvurdering – været berørt af folkløriske og litteraturforskere med adgang til flere opskrifter end dem Georg Christensen kunne kende. Men hans syv positive og to negative angivelser holder sig stadig, ret imponerende.

Dansk Folkemindesamlings mangeårige bibliotekar Else Marie Kofod har nu afsluttet et danskstudium med at behandle emnet til bunds i en bog med tre afsnit à 50-60 sider: en afhandling – to fuldstændige eventyroptegnelser for hvert af de syv kunsteventyr – og en kommenteret registrant over alle danske versioner af de pågældende typer i mundtlig tradition, i alt 207 ud af ca. 5000 kendte danske eventyroptegnelser, med signatur efter Svend Grundtvigs typologi i DFSs samlinger. Tålen er om:

Fyrtøjet – Gg 6 Ånden i lyset

Klodens Hans – Gg 22 Munden stoppet på prinsessen

De vilde Svaner – Gg 40 Ravnepriinserne

Rejsekammeraten – Gg 67 Den døde hjælper

Hvad Fatter gør, det er altid det rigtige – Gg 104 Den fromme kone

Lille Claus og Store Claus – Gg 112 Store Bror og lille Bror

Svinedrengen – Gg 121 Den stolte jomfru.

Else Marie Kofod har korte instruktive afsnit om dansk eventyrindsamlings stadier; om hvorledes den mundtlige tradition kan påvirkes af skillingstryk, af eventyrudgaver (som Asbjørnsen & Moe's) og af samlernes forestillinger om urform og ægte stil med deraf følgende indgreb i hvad de bringer på tryk; og om at fortællerne selv havde forskellige holdninger og motiver til at fortælle, når det ønskedes; her nævnes nogle af de barske vilkår, hvorunder en del af Evald Tang Kristensens mageløse materiale er afpresset hans meddelere. Undervejs i bogen kan forf. naturligt nok korrigere forgængerne ud fra sit større materiale, eksempelvis kan hun mod Georg Christensens udsagn påpege navnet Claus i eventyrtraditionen.

Analysen af de syv HCA-eventyrs forhold til traditionen er et *folkloristisk* arbejde. Men hvad enten man ser på det fra folkloristisk eller fra anderseniansk side, er redegørelsen af metodisk interesse ved at vise påvirkninger både *på* og *fra* HCAs eventyr – ganske bortset fra at de fleste varianter selvfølgelig er irrelevante for HCA og især tjener til at belyse spredningen inden for en type; den kan være så stor, at ligheden med fx Fyrtøjet knap nok erkendes. I øvrigt er ingen af eventyrene optegnet *før* HCAs respektive førstetryk, bortset fra at De vilde Svaner som bekendt er påvirket af Matthias Winthers Danske Folkeeventyr 1823 (optrykt i Gyldendals Bibliotek bind 47).

En usikkerhedsmargin i påvisningen af begge slags indflydelse er derfor uundgåelig. HCA-reminiscenser i mundtlig tradition påvises dog specielt i et lille slutkapitel. Forinden har forf. redegjort for HCAs egne bemærkninger om folkeeventyrene og påpeget de forskelle, der følger, ja så at sige kræves, af det skrevne kunsteventyrs væsen: bredere plads til natur, stemning, personkarakteristik, beskrivelser – dels for at opfriske den grundlæggende handling, dels for at råde bod på hvad fortællerens mimik, stemmeføring, gestus osv. lægger til ordene – hvad HCAs mundtlige foredrag efter Edvard Collins berømte *passus* herom også gjorde.

Efter de underholdende prøver på traditionen følger den fuldstændige registrant over versionerne, og her citeres ud over fakta om optegnere og tekster også de oplysninger, som optegnerne har givet, samt Else Marie Kofods egen karakteristik. Det er mere umiddelbart læsestof, end man skulle tro.

Selve afhandlingens fremstilling er ikke letlæst, fordi varianterne ikke kan forudsættes kendt ved første læsning. Men den grundige bogs tre dele udgør i høj grad et helc.

PS: Forf. har fået oplysninger om to kommende publikationer fra Det danske Sprog- og Litteraturselskab, og det skal nok passe, at HCAs Almanakker kommer i 1990. Kommentarbundene til DSLs eventyrudgave er derimod ikke fra 1989; de kommer i 1990 eller 91, og bind VI har med årstal 1986 existeret i enkelte eksemplarer på de største biblioteker. Bind VII vil bringe den folkeeventyragtigt grove slutning på Klods-Hans, som manden fortæller børnene i Grantræet, men som i dette eventyrs færdige form kun er blevet til titlen på Klumpe-Dumpe – til afgørende gavn for den kunstneriske helhed i Grantræet. Det spiller en rolle for emnet »HCA og folkeeventyrene«, at den senere Klods Hans har været i forf.s hoved langt forud.

Erik Dal

H. C. Andersen: »Erindringer«. Noter: Jørn Ørum Hansen. Forord og efterskrift: Jens Jørgensen. Hovedland. 192 s. Kr. 175 kr.

Hvis en maler, musiker, forfatter eller udgiver har arbejdet hæderligt, ærligt i dage, uger, år, så må en anmelder af resultatet fremhæve det positive, der altid kan anføres om et ærligt arbejde. Det ærgrer mig at se, gang på gang, hvordan en anmelder anker over, hvad der mangler, hvad der efter anmelderens mening skulle have været på en helt anden måde. Jamen, så var det jo ikke blevet *den* kunstners arbejde.

Noget andet er, hvis der kan påvises utilsigtede fejl eller – endnu værre – tilsigtede – så behøver man ikke at have barmhjertighed. I nærværende tilfælde finder jeg det berettiget at tage udgiveren, Jens Jørgensen, under behandling. Et væsentligt punkt for en personalhistoriker er vel at kunne bedømme en kilde og pålideligheden af denne og de resultater, kilden har givet anledning til. Der er sammenhæng mellem Jens Jørgensens »H. C. Andersen – en sand myte« – omtalt i flere dagblade 1987 – og »Erindringer«, i hvis forord og efterskrift meget er gentagelser fra første bog. Ved omtale kan det derfor være praktisk også at inddrage denne. Når H. C. Andersens levnedsbog påny udgives og med en anden titel blot for at forvirre, er det kun som et middel – et forsøg på at »bevise« den teori, der fremlagdes i første bog: at H. C. Andersen var et prinsebarn. »Danske Studier«s læsere er sikkert alle interesseret i levnedsbogen, der med større udbytte ved dr. phil. H. Topsøe-Jensens ærlige, grundige kommentarer, kan læses i dennes udgave fra 1962, senest optrykt 1988. For mig at se må det derfor ikke være så interessant at referere Andersens fornøjelige, friske tekst, som at se på den metode, Jens Jørgensen har anvendt den på. Jørgensens tekst i forord og kommentarer er skrevet så troværdig, at den, der – naturligt nok – ikke har indsigt i emnet, helt bestemt vil mene, at kun én, der er meget indbildsk, vil stille sig op og modsige denne universitetsuddannede lærde mand, hvis teori mange begavede læsere er hoppet på. Det er nemlig en dygtig blanding af fakta og usandheder. Når Jørgensen fastslår et argument i én linie, så skal der to sider til at vise, at der findes et bedre modargument. Jørgensen mener, at »den traditionelle forskning« skjuler kendsgerninger, og at denne derfor har bevisbyrden. I første bog s. 145 lyder det: » – med prins Christian Frederik som far skabes for første gang en logisk sammenhæng i den lange række af sære sammentræf«.

Men hvad sker der, når den traditionelle forskning påtager sig bevisbyrden og ud fra punkter i Jørgensens skrivi opstiller »en logisk sammenhæng i en lang række sammentræf«? Så meddeler JJ i »Aarhus Stiftstidende« 6.11.88, at »disse hug ikke var særlig velargumenterede, men mere udtryk for surhed«. I artikler og foredrag har JJ påstået, at han endnu savner saglig modargumentation. Han har da heller ikke i sine kommentarer på væsentlige punkter taget noget som helst hensyn til indlæg af dr. phil. Elias Bredsdorff, dr. phil. Johan de Mylius, til Henrik Oldenburgs særdeles velargumenterede hel-sides omtale af første bog i »Weekendavisen« 27.11.87 eller til artikler i »Bogens Verden«, nr. 2, 1988 og »Personalhistorisk Tidsskrift«, 1988. »Oplysning må altid finde sig i konkurrence med forførelseskunster, undertiden med det rene vrøvl«, skrev rektor Ove Nathan i Politiken 23.1.88 i en anmeldelse af nogle populærviden-

skabelige bøger. Selvom mange historikere afviser JJs teori, så vover han dog i nævnte nr. af »Aarhus Stiftstidende« at anføre: »Historikere af fag kan acceptere materialet, hvorimod litteraturfolkene, der jo ikke er faghistorikere, ikke kan«. – Og om efterskriften i »Erindringer« skriver han videre her: »Nu skriver jeg det, som jeg i en hvilken som helst forsamling af historikere vil kunne stå model til og vil vide, at det vil disse fagfolk også kunne acceptere«. Endvidere: »Det, der står i den nye bog, kan jeg som faghistoriker kildekritisk dokumentere til sidste detalje«. (Ved høringen på H. C. Andersen-centret i Odense 14.4.89 om prinsebarn-teorien citerede jeg dette, men fik af JJ offentligt at vide, at jeg læste forkert, når jeg mente, dette vedrørte genudgivelsen af levnedsbogen – som jo var det, hele artiklen handlede om!). – »Der vil næppe nogensinde kunne føres bevis for nogen form for påstande, men kun argumenter«, sagde JJ iflg. Politiken 21.11.87. Og samme sted: »Det meget store kildemateriale, der er dukket op – og stadig dukker op – vil derimod blive indarbejdet i noteform i tilknytning til nyudgivelsen af Levnedsbogen«. Hvorfor har JJ da ikke selv taget ansvaret for det nødtørftige notestof, men overladt dette til Jørn Ørum Hansen? (Der endda et par steder går imod JJs teori). Hvorfor mangler der så stort et kildemateriale i JJs efterskrift – f.eks. kirkebogen med H. C. Andersens halvøsters dåb, der viser, at der *har* været en tilknytning til Skt. Hans sogn (H. G. Olrik og H. Topsøe-Jensens noter til »Mit Livs Eventyr«, 1951-udgaven), hvorfor mangler de s. 121 lovede oplysninger om Laura Tønder Lund, som var Andersens forbindelsesled til mange formående familier i København, oplysninger om mange besøg på Gråsten slot, som ingen ved besked med, men JJ kender? Hvorfor kommenterer JJ ikke levnedsbogens oplysning – i »Erindringer« s. 27, hvor Andersen med egne ord fortæller, at han er født lige indenfor Odense bys grænser (selvom han ikke kender huset). Næ, det passer nemlig ikke ind i JJs teori om, at Andersen er født på Broholm slot.

JJ skriver s. 156 i genudgivelsen af »Erindringer« om kirkebogen for Skt. Hans sogn, at årstallet er udeladt ved indførelsen af Andersens dåb. – Ja, det er rigtigt. Det er også udeladt ved den pågældende sides indførelser af 5-6 andre børns dåb. Men nu findes der her i landet en del mennesker, der i modsætning til JJ ved, hvordan en kirkebog er indrettet: Øverst på hver side begynder man med årstallet. Dette gælder da hele siden ned. Det ved alle landets ca. 2.000 præster og deres ægtefæller og børn. Det ved lige så mange kordegne, deres ægtefæller og børn. Og hvad med de mange, der studerer slægtsforskning? Men JJ har åbenbart kun set det brudstykke af kirkebogen, der som lysbillede vistes ved høringen i Odense, og om hvilket han irriteret sagde: »Det er jo, hvad der er vist hundredvis af gange«! JJ anfører dette, fordi han vil have os til at tro, at Andersen er født i 1804 og ikke i 1805.

I juli 1986 anførtes i tre dagblade, at JJ har studeret Andersen i fire år. Det blev i Berlingske Tidende 10.10.1987 til otte års forskning. Nu kan en avis jo være upålidelig, men om jeg ikke husker fejl, så meddelte JJ selv i et foredrag – holdt for en forening med navnet »De historiestuderende« – den 19.1.1988, at han havde studeret Andersen i 10 år. Måske skal det ikke tages så nøjagtigt, flere overdrivelser røg med i farten her, f.eks. om Andersens besøg hos prinsen på slottet i Odense: Hvis Andersen ville blive håndværker, ville han få al mulig hjælp hele livet! – Eller en anden god sætning, der heller ikke er belæg for –

ligledes fra Odense: Hvis provsten ikke ville tage ham til konfirmationsforberedelse, skulle han blot sige, det var Marie Andersens søn. Det hjalp, sagde JJ. Side 172 har JJ dog *nu* fundet ud af, at man teoretisk kunne vælge, hvilken af kirkens præster man ville konfirmeres af.

JJ mener, Andersen allerede fra 1810 fik kongelig understøttelse (i TV 2, 7.4.89) og mener i første bog, at Andersen blev støttet til at komme ind ved Det kgl. Teater: »Han gik der bare!«, lyder det (s. 90). Hvis pengene til stadighed kom af sig selv, hvordan kunne det da være nødvendigt for Andersen at skrive flere bønskrifter med oplysning om, at hans far – en fattig skomager – intet kunne give ham. Edvard Collin henviser til 2 bønskrifter (A&C s. VI-VII), Bille og Bøghs brevsamling viser os ét til Ingemann uden dato og ét til J. P. Mynster fra 1822. Galsters bog »H. C. Andersens Rektor« (1933) bringer s. 13 et brev til professor Jens Møller, H. G. Olrik giver os i sin bog fra 1945 et bønskrift s. 119 til J. Collin af 2.4.1821 og et meget lignende til Grundtvig findes gengivet af H. Haar i Gads danske Magasin 1911-12. Niels Oxenvad nævner nogle af disse ved høringen og kom med et andet argument, nemlig, at »Kongens penge« i enevældens tid lige så vel kunne gå til en ny havn eller en ny vej, og når Andersen støttedes med kongens penge, da var det, fordi man dengang havde denne mulighed for støtte, der var ingen andre steder at gå hen.

JJ forvanser og misbruger dem, han kalder »de traditionelle forskere«. Ved et foredrag (19.1.88) gjorde han f.eks. meget ud af, at H. Topsøe-Jensen havde forvekslet et 3-tal og et 8-tal. Jeg husker ikke forbindelsen, men det var så tydeligt en nedvurdering – meget overbærende.

Signe Toksvigs bog »H. C. Andersen« fra 1934 får han et fortræffeligt »bevis« ud af, uden dog at tage det noget andet sted fra end ud af den blå luft. Han skriver nemlig, at Andersen på Valdemars Slot standsede op foran et billede. Dette forestillede Elise Ahlefeldt-Laurvig – påstår JJ. »Og netop hende peger mange af kilderne på som mor til H. C. Andersen«, bemærker han på s. 145 i sin første bog. Dertil er at sige, at Toksvig efter al sandsynlighed har episoden (s. 154) fra et brev til Edvard Collin 5.8.1830. Heraf fremgår, at portrættet var en dame af den juulske familie. »Tager vi H. C. Andersens egne ord for pålydende – og hvorfor skulle vi dog ikke det«, siger JJ i Politiken 16.8.1986. Jamen, hvornår skal vi da *ikke* tro på Andersens egne ord? Endvidere skriver Toksvig korrekt fra brevet årstallet 1830. I JJs bog forlyder det, at Andersen *som ældre mand* besøgte slottet. (Toksvig nævner intet om et senere besøg på Valdemars Slot). Af dagbog og brev af 5.8. fremgår, at Andersen længes efter en kæreste. JJ vil have os til at tro, Andersen mener, damen er hans mor. En så kunstfærdig drejning i en episode på få linier kan ikke være foretaget af én, der stoler på teorien. I ovennævnte artikel i »Personalhistorisk Tidsskrift« er nævnt JJs store forvanskning af H. G. Orliks præcise oplysninger om Andersens militærtid. H. G. Olrik har også påvist, at Andersens mor ved giftermål med den 22-årige Hans Andersen var omkring 30 år. Dette passer bedre end den gængse opfattelse af hendes alder som 37-39 år, der – ikke desto mindre – anføres af JJ – mod bedre vidende. Oven i købet beskylder han her H. G. Olrik for at have en dårlig kilde. Disse ord har Olrik selv lagt JJ i munden, men JJ »glemmer« fortsættelsen: at Olrik ved hjælp af denne dårlige kilde nåede frem til en god!

H. G. Olrik har en underbygget teori om, at Andersens mors meget diskute-

rede ansættelse hos degnen i Marslev og hendes og Andersens rejse til Broholm 1812, der kunne være kommet ud af dette – rene gæt fra Hans Brix' side – at denne rejse kunne have gået til Østrupgaard (se Olrik s. 184). Da dette ikke passer i JJs teori, nævnes det naturligvis ikke, men det er jo en grov negligering af H. G. Ollriks ærlige, solide forskning. Med hensyn til samme rejse peger JJ på Andersens dagbog 1830, hvor der findes oplysninger om forhold »for 18 år siden«. Dette passer netop – tilfældigvis – med året for den påståede rejse. Ser man nøjere efter, står der i dagbogen anført, at Andersen besøgte Brandt. Det var en købmand i Svendborg. Da Andersen netop på denne rejse indsamlede oplysninger til sit næste værk og der i dagbogen står adskillige informationer, tyder dette på, at det er noget, *købmanden* har oplyst ham om – *ikke* noget, Andersen *selv* for 18 år siden har oplevet i Svendborg – hvad JJ vil have os til at tro.

Andersen skulle herefter iflg. dagbogen fra han var 6-7 år have erindret, at købmanskonerne her for 18 år siden gik med uldne nattøjer og mændene med skindpels! De nævnte oplysninger skyldes dagbogsblade, som Hans Brix har givet årstallet 1830. Dette er gået igen i den samlede trykte dagbogsudgave. Ved ovennævnte høring i H. C. Andersen-centret kunne museumsdirektør Niels Oxenvad imidlertid oplyse, at Andersen besøgte Svendborg både i 1830 og i 1836 på samme årstid.

Begge gange talte han med pastor Heber. Når der meddeles om forhold »for 18 år siden« passer dette med, at Heber tiltrådte i 1818. Fra Heber har Andersen sandsynligvis oplysningerne til sin ny roman. Dagbogsbladene har også oplysninger om et billede på altertavlen. Da denne først blev opsat mellem 1832-35 kan Andersen ikke have set og beskrevet den ved sit første besøg i 1830, siger Niels Oxenvad. Andersen skrev fra Svendborg: »Jeg finder hele Egnen dejlig, men dog ikke så herlig, som jeg havde tænkt mig den«. Det er et brev til Edvard Collin 3.8.1830. – »Ikke saa herlig, som jeg havde tænkt mig den«? Tyder dette på, at Andersen tidligere har været på Svendborg-egnen? (Det mener Ole Jacobsen ikke i sin indledning (s. XXIV) til »Kun en Spillemand«, 1944).

En hån mod både Helge Topsøe-Jensen og H. G. Olrik er det, når JJ ved ovennævnte foredrag rask væk kunne sige: »Det passer desværre ikke!« ved en bemærkning fra en tilhører om, at Andersens halvsøster blev døbt i Skt. Hans kirke, som der iflg. JJs teori ikke er forbindelse til. Tror nogen, at disse to forskere ville skrive det i deres kommentarer til »Mit Livs Eventyr« (1951-udgaven, s. 379) uden at have undersøgt kirkebogen for 1799, hvor det tydeligt står?

Side 155 taler JJ om forhold, der »må få enhver seriøs historiker til at søge efter helt andre mønstre i H. C. Andersens biologiske baggrund end den traditionelle opfattelse har gjort det«. Hvorfor har rektoren da ikke benyttet det righoldige materiale i Chr. d. 8.s arkiv på Rigsarkivet. (Den eneste, der kan give tilladelse, er ikke blevet spurgt). Da man ved høringen undrede sig over dette, sagde JJ: »Jeg har mine egne kilder, så kan man da ikke bebrejde mig, at jeg ikke har søgt kongehusets arkiv«! (Iøvrigt gentager JJ i artikler, foredrag – og efter pausen i høringen – at han har fået henvendelser med nyt materiale, der støtter hans teori, men man kan ikke få oplyst, hvem kilderne er)!

Når noget forekommer en uforståeligt, er det klogest at holde mund. Det kunne JJ ikke ved læsning af Andersens dagbog (ikke, som han anfører s. 152 i

»Erindringer«, fra 1867, men fra 1.1.1868). Her citeres direkte efter dagbogen: »Talte med Grev Sponeck der ønskede mig i det nye Aar at blive Æresborger i 6 Byer til, der maatte stride om at jeg var født der«. JJ forstod det ikke og skriver derfor: »Tallet seks er naturligvis ganske irrelevant«, og så fabrikerer han selv en forklaring. Fra »Weekendavisen« kan hertil anføres: »Det udlægges fejlagtigt som en antydning af, at greven kendte hemmeligheden om Broholm, men er at opfatte som en kompliment blandt dannede: i oldtiden hævdede netop syv byer at være Homers fødested«, således skriver 14.10.88 Henrik Neien-dam. H. C. Andersen skrev i 1855 en lille historie (udkom dec. med årstallet 1856) »Ærens Tornevej«. Her lyder en sætning: »Syv Stæder stredes om at være Homers Fødestad, det vil sige, da han var død!«

Så sent som 17.6.89 undrer JJ sig i dagbladet »Bornholmeren« over, at »kritikken først blusser op nu, halvandet år efter, at teorien er fremsat«, og »at der på nuværende tidspunkt ikke er fremkommet noget, der taler decideret imod«. Der er i levnedsbogen intet spor, der røber, at Andersen skulle være søn af Chr. d. 8. Altså er disse spor ikke slettet, som JJ mener i samme artikel; men en del oplysninger er ganske rigtigt ikke taget med i den store senere »Mit Livs Eventyr«, f.eks. at Andersen flere gange besøgte kronprinsessen.

Den, der er faldet for JJs »bevis« s. 166 i »H. C. Andersen – en sand myte«, skal erindres om lektor Niels Birger Wamberg's ord (i radio-omtale 5.11.87): »Fejlagtigt tror han (JJ), at det er Niels, der er Mæcnas, at det er Niels, der er udsprunget af kongelig æt, og denne fejllæsning blandt adskillige andre, bestyrker ham i, at H. C. Andersen er søn af Chr. d. 8.« (det drejer sig om hovedpersonen Niels i romanen »At være eller ikke at være«).

JJs udgivelse af levnedsbogen burde være affejet. Eller betragtet som en dårlig spøg. Læs Topsøe-Jensens udgave med ærlige, solide kommentarer. Når der alligevel er anvendt en del tid på at imødegå teorien, skyldes det dels kærlighed til H. C. Andersen, dels respekt og ærbødighed overfor de forskere, der livslangt har studeret hans liv og værker, hovedsagelig H. G. Orlík og H. Topsøe-Jensen. Deres studier har lagt sten på sten til den pålidelige, ærlige, solide bygning, der nu på udspekuleret vis er søgt væltet – og desværre med held overfor en hel del mennesker, der ikke har den nødvendige indsigt i emnet.

Litteratur

Se: »Bogens Verden« nr. 2, 1988 og »Personalhistorisk Tidsskrift«, 1988. Mit indlæg med 50 indvendinger imod »H. C. Andersen – en sand myte«, findes på 30 af vore større biblioteker.

Overarkivar, dr.phil. Vello Helk, Rigsarkivet, redegør for Chr. 8. s behandling af sine uægteskabelige børn i Fyens Stiftstidende »Morgenposten« 25.10.1987, og kommenterer dette i »Personalhistorisk Tidsskrift« 1988.

Jeg er taknemmelig for henvisninger fra forskellig side, bl.a. landsarkivar Dorrit Andersen, Odense, filminstruktør Harry Rasmussen, Tåstrup, Jes Orlík, Helsingør, der herved takkes.

»Dansk Bogfortegnelse« har fra 1973 antegnet hidtil en halv snes publikationer med ikke tidligere trykte H. C. Andersen-manuskripter, som jeg har udgivet på grafonom, på overlærer Leon Andersens initiativ.

Jørgen Skjer

Georg Nørregård: Karl Gjellerup – en biografi. C. A. Reitzels Forlag, Kbh. 1988. 276 s. 220 kr.

Bibliografier – plejede Paul V. Rubow at sige – kan deles i de gode og de dårlige; men de dårlige er også gode, for så vidt man dog får noget at vide af dem. Hvis det samme gælder for biografier, kan dette visdomsord måske bringe husværelse vedrørende den nye Gjellerup-biografi. Det er den første boglange skildring af hele Karl Gjellerups liv (1857-1919) og forfatterskab.

I tilslutning til sit digteriske forfatterskab gav Gjellerup ganske vist selv ikke så få selvskildrende bidrag – i rejsebøger, i flere bemærkelsesværdige forord og i to bind efterladte fragmenter og dokumenter (bl.a. breve) på tysk. Der er også en betydelig mængde artikler om ham, anmeldelser og portrætter. Men de danske tyndede ud efter at han fra omkring århundredskiftet ofte mere følte som en tysk-international end som en lokal-dansk forfatter. At han i 1917 fik Nobelprisen til deling med Henrik Pontoppidan, har ikke kaldt ham ret meget tilbage i dansk litterær bevidsthed – i hvert fald ikke til genlæsning, men højst til forargelse over at han fik halvdelen af den herlige Pontoppidans penge. Den tidligste del af forfatterskabet, omkr. 1880 med meget tydeligt Brandes-imprimatur, bliver naturligvis stadig behørigt omtalt i litteraturhistoriekrivningen, men de flg. 30 års bøger er stort set glemt indtil deres blotte eksistens.

Derfor var det en god idé af historikeren Georg Nørregård at skrive en bog der kortlægger Gjellerups liv og skæbne og herunder – fordi de er en stor del af hans liv – orienterer om hans bøger og deres modtagelse. Temmelig righoldige Gjellerup-arkivalier findes på Det kgl. Bibliotek, hvor professor Nørregård arbejdede i sit otium. Et færdigt manuskript forelå ved hans død, og hans hustru og datter har bragt det i trykken. Det er en stor, tydeligt – væsentlig kronologisk – disponeret, smukt trykt og net illustreret bog. Den er udgivet med støtte af Statens humanistiske Forskningsråd. Her må der desværre sættes et NB:

Det er en besynderlig støtte, med mindre man forestiller sig at enten emnet i sig selv eller Nørregårds professortitel har bevæget forskningsrådet. Bogen er nemlig helt uacceptabelt sjusket, og trods sin længde tynd og især ikke litterært kompetent.

Det er umuligt at forestille sig at Forskningsrådet har læst blot en del af manuskriptet. Så ville man have betinget sig at en nogenlunde sagkyndig person (dvs. litteraturhistoriker) løb det igennem, en som vidste hvordan førende danske forfatters navne staves, som havde kunnet forhindre stavninger som vekselvis »Christoffer Nyrop« (s. 243) og »Christopher Nyrop« (s. 244), konfusion af Illustreret Tidendes og Tilskuerens redaktører (s. 163, 187, 210), eller den absurde fejl at den posthume udgivelse *Karl Gjellerup, der Dichter und Denker* ikke er i 2, men i »10 bind« (s. 241), og en mængde andet. Den hårdhændede modernisering af ortografien i citater er måske gængs blandt historikere; litterater anser det for unødigt kildemanipulation, og selv et så populært sigtende værk som Gyldendals *Dansk litteraturhistorie* respekterer afdøde forfatteres stavemåde. Jeg har ikke turdet checke noteapparatet, men umiddelbart set fejl.

Biografien går i store træk kronologisk frem, fra herkomst til eftermæle. Gjellerups teologisk-intellektuelle baggrund stak af fra de fleste samtidige og yngre forfattere, og det at han aldrig efter sit brud med Brandes vendte tilbage til kristendommen vidner både om intelligens og karakter. Hans skæbne blev til en vis grad bestemt af hans forelskelse i den tyskfødte Eugenia Bendix, der var gift med en af hans bekendte, som var musiker (og for resten fætter til Georg Brandes). Efter at han i 1880'erne havde trukket hende ud af hendes ægteskab, fik hun trukket ham ned til Dresden, hendes forældres hjemby. Så blev han en halvtysk og i nogen grad europæisk-industriel forfatter, bl.a. med speciale i buddhistisk livsanskuelse.

Han ville gerne have Nobelprisen og anså med rette at hans buddhisme nok var en anstødssten for hvad den svenske dynamitkonge havde foreskrevet ang. »idealisme«. Prof. Nørregård dokumenterer de danske machinationer for at Gjellerup skulle nå frem til prisen, men overser eller kender ikke to afgørende faktorer på den svenske side. Den ene var at Gjellerup var anti-Brandes og endda engang havde haft indflydelse på Sveriges, i hvert fald Akademiets, stærkeste digter, Heidenstam. Den anden faktor var netop at Gjellerup var en slags tysk forfatter og krigspropagandist nu under verdenskrigen. Der var en stærk Tysklands-sympati blandt svenske litterater, og De Adertons »neutralitet« bestod i først at give Nobelprisen til en franskmænd der hjemme var forhadet som krigsmodstander og Tysklandselsker (Rolland), siden til en ikke-tysk Tysklandspropagandist som lille Gjellerup. Et blik hen over den litterære Nobelkomité's prisuddelinger gennem årene overtyder én om at dette utrolig gennemslagskraftige PR-agentur sjældent har ladet politiske hensyn upåagtede.

Da Gjellerup døde to år efter modtagelsen af sin (halve) pris, forsikrede den ham dog intet stort eftermæle i Danmark, nærmest tværtimod. Han kunne sige som Thorkild Hansen: »Jeg bliver ikke berømt efter min død. Jeg tog det hele kontant«.

Eller det kunne han knap nok sige: med al sin utrættelige produktivitet var det kun få gange at han i Danmark nåede mere end det første oplag. Var det retfærdigt? Hovedspørgsmålet vedrørende Gjellerup er naturligvis om han var så ypperlig en digter som han selv mente, eller om han egentlig slet ikke var digter.

Den dom må læsere selv fælde, og Nørregårds bog er et forsøg på i det mindste at rejse sagen igen. Hans egne vurderinger er ganske vist ikke meget bevendte. Om digtudvalget *Fra Vaar til Høst* – henholdsvis benævnt »Fra Vår til Høst« og »Fra Vaar til høst« – hedder det således: »Rim og versfødder er i reglen i orden« (s. 232). Om den danske version af *Pilgrimmen Kamanita* udtaler Nørregård at den er »overordentlig velskrevet« (s. 219). *Minna* kalder han »en af de betydeligste elskovsromaner på det danske sprog« (s. 108); jeg tror ikke at prof. Nørregård har kendt ret mange af dem, men jeg synes for resten at det er en af Gjellerups fineste bøger.

Nørregårds vurderinger er kortfattede. Hans væsentlige arbejde har snarere været at fremlægge tingene: at orientere om de enkelte bøger i det omfattende forfatterskab, deres tilblivelse og modtagelse. Det er her jeg mener man kan anvende Rubows ord om det gode i den faktisk mangelfulde indsats – som kortlægning af Gjellerups forfattervirksomhed har bogen en klar nytteværdi, og

hvad den samler af meddelelser (gerne Gjellerups egne og i og for sig ikke svært tilgængelige) om hans værkers tilblivelse er godt at have.

Men biografens tilføjede fortolkninger – som ofte er biografiske på en naiv én-til-én-måde – viser os igen en personalhistoriker som ikke véd nok om det digteriske. De enkelte værker resumeres i handlingsreferat; hvis de er på vers, illustreres med citater. Referaterne er korte, men desværre ikke fejlfri: det er således netop ikke »på fødecegnen« i Sønderjylland, men på Sjælland at hovedpersonen i *Germanernes Lærling* bliver lærer (s. 68); og helten i *G-Dur* bliver ganske rigtigt forelsket i sin gamle flamme Harriets lillesøster, men han har netop ikke »været forlovet med« Harriet (s. 80), fordi hun i sin tid gav ham en kurv.

Værkerne er stort set omtalt i publiceringsrækkefølge; i en biografi er det altid rimeligt at lade værkerne indordne i den kronologiske levnedsbeskrivelse, og det har også en litteraturhistorisk mening at opmarchere Gjellerups første 6 fortællinger, digtsamlingen *Rødtjørn* m.v. i et afsnit med titlen »Brandespåvirket«. Senere grupperer Nørregård dog til dels efter emneorienterede synspunkter (»Nordisk digtning«) eller genremæssige (»Flere skuespil«). Næst efter fru Eugenia var den vigtigste årsag til Gjellerups emigration måske at han fik en kold skulder af Det kgl. Teater og som oftest også privatteatrene. Han troede at han i hvert fald var lige så god en dramatiker som den succesrige ven Drachmann, men han fik ikke chancen.

Hans poetiske patos og versesprog har noget hvileløst og forceret, men i grunden var der et stærkt dramaturgisk konstruktivt træk i hans digterbegavelse; det kommer bedre frem i romanerne fra hans midterste periode. Figuroppstilling og konfliktforløb har et professionelt præg, og gentages ofte i flere værker. Et genkommende motiv er således de ikke-synkroniserede gensidige forelskelser – nok det der først trak ham til det Wagner-nordiske *Brynhild*-stof, hvorom hans bedste poetiske drama.

Jeg synes man har ret i at sige at Gjellerup er bedre i struktur end i tekstur; man sagde at han manglede groende fantasi, gemyt, sanselig stil (modsat J. P. Jacobsen). Dog kunne han udmærket *tage* personer og miljøer *af*, sådan som skolenaturalisterne, evt. med satire. Og han var ret effen til kortere tekniske bravourstykker: den berømte krydsklipping af erotisk samtale og politiker-tale i markedskapitlet i Flauberts *Madame Bovary* (II, ch. 8) har han således efterlignet mindst to gange i begyndelsen af sit forfatterskab: i en kortspilscene i kap. 10 af debutbogen *En Idealist* og en tilsvarende i slutningen af kap. 3 af »*Det unge Danmark*«.

Den slags iagttagelser eller overhovedet en nærmere forståelse af Gjellerups tilknytning og distancer i forhold til hans tids danske og europæiske digtning (og til klassikerne) får man i Nørregårds bog mest på anden hånd. Biografen er nemlig ret flittig til at bogføre modtagelseskritikken af de enkelte værker, hvorved bestemmelser som han ikke selv har magtet bliver synlige; det er jo godt. Men noget princip for hvad Nørregård medtager og hvad han fortier (eller ikke kender?) er svært at se. Af Vald. Vedel nævner han ikke en overordentlig lang og positiv anmeldelse af *Minna* i Tilskueren 1889, men en mere summarisk i samme tidsskrift 1897 af *Møllen* – måske fordi Gjellerups reaktion på sidstnævnte er bevaret? Og litteraturkritik af mere tværgående og perspektivisk art

ligger uden for bogens horisont; undersøgelser som Fjord Jensens *Turgenjev i dansk åndsliv* eller blot Gunnar Ahlströms klassiske arbejde *Det moderna genombrottet* er typisk blandt de udeladte og åbenbart ukendte. Hvad Nørregård har konsulteret er omtaler af personen Gjellerup, fx. i brødrene Brandes' stor-snudede breve, dernæst anmeldelser og lignende responser på enkeltværker, og først i sidste og seneste række de få forfatterskabsmonografiske behandlinger – særlig hårdt slides der her på Paul V. Rubows 8 siders kronik (trykt i hans *Herm. Bang og andre kritiske Studier*, 1956), men Vilh. Andersens afsnit i hans litteraturhistorie er dog også nævnt.

Gjellerups betydning for eller indflydelse på dansk litteratur er et emne der næppe har strejft hans biograf, der med god grund opfatter hele forfatterskabet som sunket i glemsel og først ønsker at det overhovedet igen kommer op til besigtigelse. Sandt nok er Gjellerups eftervirkninger meget sporadiske, men helt uden interesse er de ikke. I det mindste ikke hvis jeg har ret i at pege på Jacob Paludan og H. C. Branner som modtagende parter. Som ung apotekerdiscipel i Aalborg, efter et år i Nykøbing F., blev Paludan af sin litteraturhistoriske fader gjort opmærksom på en roman af Gjellerup som foregår i Falsterhovedstaden (se H. Oldenburg: *Janus fra Thisted*, 1988, s. 251); romanen er *Ved Grændsen* og må have interesseret unge Paludan i flere henseender, hvoraf en eller to har analogier i *En Vinter lang*. Men især er det den falsterske forgænger i Gjellerups forfatterskab: *Møllen*, med dens melodrama og symbolik, der synes at være en af skabelonerne bag både *Fugle omkring Fyret* og *Markerne modnes*. Og Branner: jeg tror bestemt at han har været blandt læserne af Gjellerups *Romulus*, vel i den udgave der kom (1942) da bogmarkedet under besættelsen vendte sig til såvel huskede som glemte klassikere; de tematiske ligheder i Branners *Rytteren* (1949) er påfaldende.

Imellem to andre bekendte, topforfængelige og halv- eller kvart-tyske forfattere i vores litteraturhistorie: Georg Brandes og Martin Andersen Nexø, var Gjellerup måske den allerforfængeligste og den som Nemesis har hævnnet sig strengest på: han er den mest glemte af alle *ehemalige* berømte danske forfattere. Om hans person har traditionen bevaret et mundtligt vidnesbyrd i Georg Brandes' dictum: »Johannes Jørgensen er det mest usympatiske menneske jeg har truffet, og jeg har dog kendt Karl Gjellerup!«. Men Georg Brandes var sidst af alle *disinterested*; han tålte ikke at folk gik deres egne veje, og han brød sig ikke altid om den gængse antisemitisme, som heller ikke Gjellerup undså sig for at spille på.

Det er godt at Georg Nørregård har belyst Gjellerups person og produktion for os. Andre må så tage op hvilket særpræg og hvilket digterisk værd forfatterskabet skal tilmåles. Historikeren kan ikke erstatte litteraturhistorikeren – ved denne udgivelse fristes man til at sige: slet ikke. Men historikeren har unægtelig lov til at komme først, så længe litteraturhistorikerne og litteraturanalytikerne ikke har gidet tage opgaven op.

Lars Peter Rømhild

Christian Hennig, Jens Heese, Kirsten Kopiske: Rezeption skandinavischer Literatur in den deutschsprachigen Ländern 1915 bis 1980, Quellenbibliographie, I-II (Skandinavistische Studien, Band 19/I-II), Karl Wachholtz Verlag, Neumünster. 1066 s. 165,- DM.

Denne særdeles grundige og tillidvækkende bibliografi, hvis soliditet nok skal bestå alle prøver, fortsætter et arbejde fra 1977 over perioden 1870-1914 af Robert Fallenstein og Christian Hennig. Programmet er ifølge forordet at registrere »Zeugnisse zur Rezeption skandinavischer Literatur in den deutschsprachigen Ländern von 1915 bis 1980 mit bestimmten formalen und inhaltlichen Einschränkungen relativ vollständig«. Man tør nok sige, dette sker – på en forbillig klar måde, hvad typografi og registreringsteknik angår.

Det digre katalog, som er igangsat af nu afdøde professor Otto Oberholzer fra Kiels Universitet og støttet af det tyske forskningsråd, er resultatet af ni års arbejde. Det omfatter godt 18.000 titler, hentet fra selvstændige publikationer, samleværker, tidsskrifter og årbøger. Ved »Zeugnisse« forstås såvel oversættelser som behandlinger og omtaler, samt bearbejdelser til andre medier (teater, film, tv, radio). Ca. 1100 nordiske forfattere er med, alfabetisk ordnet fra den danske Karen Aabye til den norske Dikken Zwiilmeyer, – i modsætning til 1977-bibliografien islandske og finske navne inklusive. Ved tysksprogede lande forstås ikke blot det hedengangne tyske rige, forbundsrepublikken, DDR, Øst- og Schweiz, men også i noget omfang minoritetsområder i Polen, Tjekkoslovakiet og Rumænien og endelig værtslande for eksilerede tyskskrivende. Begrænsningerne består først og fremmest i, at kun skønlitterære forfattere registreres (men med deres ikke-fiktive skrifter også), og at dagblade ikke er inddraget i ekscerperingen. På den anden side er synsfeltet lejlighedsvis udvidet til filmgenren, med den fyldige Ingmar Bergman-rezeption (248 titler) som hovedårsag.

Bibliografien tegner et detaljeret billede af, hvorledes nordisk litterær kultur i det omhandlede næsten trekvarte århundrede er blevet afspejlet i den tysktalende del af verden. Nogle placeringer på hit-listen er ikke overraskende: Strindberg, Ibsen og Hamsun topper med 1644, 1516 og 1273 titler. En mellemgruppe synes at ramme, hvad man i nationalidentiteternes mytologi plejer at forstå ved tysk gemyt (det jordnære, kontinuitetsbetonede, traditionsbevidste): Lagerlöf (531), Undset (474), Nexø (386), Gunnarsson (283), Bjørnson (279), Laxness (207). Uventet lavt ligger den ældre Georg Brandes (191), Lagerkvist (135), Johs. V. Jensen (107), Gjellerup og Blixen (hver 104), Jacobsen (82) og Bang (63). Andre navne er større i det tyske end i deres hjemland: Svend Fleuron (290), J. Anker Larsen (127), Karin Michaelis (111). Det gælder især rejse-skildrere, som imødekommer fastlandsbeboernes trang til eksotisme: Sven Hedin (410), Bengt Berg (140), Peter Freuchen (47); den danske sømandsforfatter Knud Andersen har 30 titler, hvor Vilh. Andersen må nøjes med 1. Moderne forfattere trænger åbenbart langsomt, sent og spagfærdigt igennem; børnebogsforfatteren Astrid Lindgren er vist her topscorer med 180 titler.

Bibliografien vil være af uvurderlig nytte for tyske læsere. Den kan også give danskere ideer til retningen for den kulturcksport, som for tiden planlægges. Tom Kristensen er således kun repræsenteret med 1 titel – en omtale på én side

i en oversigtsartikel af Sven Møller Kristensen i et schweizisk tidsskrift 1965/66 – mens hans ungdomskammerat Bønnelycke dog har 3 indførsler. Knuth Becker og Tove Ditlevsen kan tyskkyndige kun kende fra hver 2 titler, det samme som Vivi Bach. H. C. Branner kan studeres i 31 tilfælde, Martin A. Hansen kun i 14 – begge tilsammen mindre end Laurids Bruun med 50. Her venter der virkelig oversættelse og formidlere en heroisk kamp med tilfældighedernes vindmøllepark.

Flemming Lundgreen-Nielsen

Holberg-Ordbog. Ordbog over Ludvig Holbergs Sprog. Redigeret af Aage Hansen, fra 1957 sammen med Sv. Eegholm-Pedersen. Under medvirken af Christopher Maaløe. I-V. Det danske Sprog- og Litteraturselskab i kommission hos C. A. Reitzels Boghandel, København, og Universitetsforlaget, Oslo. 1981-1988. 1.988 kr.

Fattigfirserne er en af de benævnelser, der er brugt om det årti, vi netop har forladt. Det er muligt, at benævnelsen er dækkende som en almen karakteristisk af årtiet, men med hensyn til ordbøger har den ikke gyldighed, hverken her i landet eller i det øvrige Norden. Størsteparten af 80'ernes ordbøger, *Retskrivningsordbogen*, *Bokmålsordboka*, *Nynorskordboka*, *Svensk ordbok* mfl., beskriver nutidens sprog, men årtiets største bedrift på ordbogsområdet er uden tvivl en historisk ordbog, nemlig den store *Holberg-Ordbog* (HolbO), som i fem bind giver en detaljeret beskrivelse af Ludvig Holbergs sprog.

Fem fuldvoksne ordbogsbind – svarende til knap 4.000 tryksider – udgivet i løbet af syv år (fra 1981 til 1988) er i sig selv en imponerende bedrift, men naturligvis er der en lang og sej forhistorie med meget slid og en trang økonomi. En udførlig redegørelse for ordbogens historie, dens formål, materiale og medarbejdere findes i det afsnit »Om ordbogen«, der indleder bind I. Kort fortalt er forhistorien følgende: Initiativet til HolbO blev taget af Fondet for dansk-norsk Samarbejde, som blev oprettet i 1946, og ordbogens indsamlingsfase var da også et dansk-norsk fællesprojekt, som resulterede i et seddelmateriale på ca. 400.000 citater. Da redaktionsarbejdet i midten af 50'erne kunne begynde, bestod den danske redaktion af Aage Hansen og Johs. Brøndum-Nielsen. Den sidstnævnte afløstes i 1957 af Sv. Eegholm-Pedersen, og siden kom Christopher Maaløe til. Det viste sig derimod vanskeligt at etablere en norsk redaktionsstab, og selv om norske filologer fra tid til anden har medvirket i det redaktionelle arbejde, så er ordbogsmanuskriptet, som det nu fremstår, fortrinsvis et dansk værk. Værket er på bedste vis fulgt til dørs af Sv. Eegholm-Pedersen, der tillige – som den eneste tilbageværende redaktør – er hovedansvarlig for trykningen. Undervejs har der været problemer med ordbogens økonomi, men arbejdet er tilendebragt med store tilskud fra flere norske og danske institutioner, heriblandt Statens Humanistiske Forskningsråd og Novos Fond.

I et af de indledende afsnit, »Vejledning i Ordbogens brug« i ordbogens 1. bind, hedder det, at de enkelte ordbogsartikler er opbygget efter det fra *Ordbog over det danske Sprog* (ODS) og andre ordbøger kendte mønster. Efter opslagsformen og ordklassebestemmelsen meddeles eventuelle sideformer,

herunder ortografiske varianter, og der gives oplysning om ordets bøjning. Derefter følger betydningsanalysen med definition af ordets betydning(er) og et fyldigt udvalg af det citatmateriale, som analysen bygger på osv. Da Aage Hansen også var en af hovedkræfterne ved ODS, forekommer det naturligt, at HolbO i sin opbygning minder om ODS. Det skitserede program antyder imidlertid visse forskelle, som bl.a. bidrager til at give det indtryk, at HolbO er mere overskuelig og læservenlig end ODS. HolbO har nemlig befriet sig for en del af det stof, som kan virke tyngende ved læsningen af ODS – udtaleformer, etymologiske oplysninger og brugsbetegnelser.

Typografi, sidelængde og spaltebredde gør muligvis også sit til, at HolbO tager sig ud som en læservenlig ordbog, for selv om nogle af HolbO's underinddelinger i modsætning til ODS's er markeret ved indrykning, se f.eks. artiklerne *bede* og *sikker*, så er artiklerne ofte – ligesom i ODS – meget kompakte. Når alt kommer til alt er den største nyskabelse med hensyn til læseservice den oversigt over hovedbetydningerne, som er indsat ved meget store eller uoverskuelige artikler, se f.eks. artiklerne *de*, *paa*, *sec* og *slaae*.

Hvad betydningsinddelingen angår, så følger HolbO som hovedregel ODS, og for brugerne har det den fordel, at det er forholdsvis nemt at sammenligne Holbergs sprogbrug med sprogbrugen i sam- og eftertiden. Det hænder dog ikke sjældent, at hovedreglen brydes, enten fordi Holberg-materialet tillader en simplere og for hans sprogbrug mere adækvat inddeling, se f.eks. artiklerne *Blaamand*, *blamere*, *Skudsmaal* og *Tværdriver*, eller fordi materialet fordrer en dybere analyse, se f.eks. artiklerne *Bastion*, *confundere*, *Dimiss* og *renoncere*.

Til betydningsinddelingen hører definitionerne, og i HolbO har man i almindelighed benyttet sig af korte definitioner. Ved entydige ord, der svarer til moderne dansk anvendes betegnelsen »i nuv. bet.«, og i ord med flere gængse betydninger benyttes eventuelt blot antydende definitioner. En sammenligning med ODS på dette punkt afslører, at HolbO absolut ikke står tilbage for ODS i klarhed. I mange tilfælde er dens definitioner til og med mere elegant formuleret.

Som nævnt er det forholdsvis let at sammenligne HolbO's artikler med de tilsvarende ODS-artikler, men den komparative forskers tålmodighed sættes nu og da på en hård prøve. HolbO er nemlig en deskriptiv ordbog, og ved valget af opslagsformer har man i det store og hele fulgt den ortografiske praksis, som findes i Holbergs trykte værker. Det indebærer, at verbet *komparere* skal søges under *comparere*, at substantivet *kvinde* skal søges under *Qvinde*, substantivet *æsel* under *Esel* osv. Og selv om det i de fleste tilfælde er muligt at finde frem til den ønskede artikel ved hjælp af henvisningsartikler, så er der i HolbO mange muligheder for fejlslag.

Det er en kendt sag, at der ikke er overensstemmelse mellem Holbergs egen ortografi og den ortografi, der bruges i de trykte værker. I afsnittet »Vejledning i Ordbogens brug« (bind I side XIX) henvises der til et påtænkt tillæg i bind V, som bl.a. vil indeholde en nærmere redegørelse for dette problem. Det omtalte tillæg er tilsyneladende blevet ved tanken, men brugerne kan forlade sig på, at HolbO i princippet registrerer alle afvigende skrivemåder. De er i reglen opført som sideformer med henvisningsartikler til det sted i ordbogen, hvor ordet er behandlet.

At det ikke altid er lige let at finde frem til det rigtige sted i ordbogen skal

illustreres med et citat fra *Den Politiske Kandestøber*: »her løber jo Canellicn, her ligger Bordeus og her Paris«. Fra formen *Bordeus* ledes man videre til opslagsordet *Bourdeaux*, men *Canellien* indgår ikke i ordbogens henvisningsapparat. Formen har ikke status som sideform, og det kræver derfor en del detektivarbejde at finde hen til det opslagsord *Canal*, hvor citatet er meddelt og formen beskrevet.

I og for sig er det ikke påfaldende, at der kan forekomme fejl eller mangler i et kæmpeværk som HolbO, og bind V afsluttes da også med redaktionens rettelser og tilføjelser. Det anførte citat giver mig derimod anledning til at fremhæve, at HolbO foruden det traditionelle ordstof medtager og identificerer de sted- og personnavne, som optræder i Holbergs fiktionsværker. Det *proprie* ordstof holdes normalt uden for modersmålsordbøgerne, men for en forfatterordbog, der både skal danne grundlag for en beskrivelse af Holbergs sprog og være et hjælpemiddel for læsere af Holbergs værker, er det rimeligt at tage hensyn til dette ordstof.

Selv om Holberg er en af de forfattere, som er ganske godt repræsenteret i ODS, så kan HolbO føje mangt og meget til ODS' beskrivelse af sproget i første halvdel af 1700-tallet. Det er f.eks. tilfældet på fremmedordsområdet, idet ord som *Difficultet*, *egayere*, *felciter*, *terrible* og *tractable* af principielle grunde ikke fik plads i ODS. Det har de til gengæld fået i HolbO, som tilstræber en udtømmende behandling af fremmedordsstoffet, og i ordbogen har man oven i købet registreret de udskiftninger af fremmedord, som Holberg foretog i senere udgaver: *Difficultet* > *Vanskelighed*, *egayere* > *pryde*, *terrible* > *forskrækkelig* osv. Det er givet, at mange af de fremmedord, der præsenteres i HolbO, er sjældne i Holbergs skrifter, men graden af sjældenhed er et punkt, som ordbogen ikke ytrer sig om. Når der ved ordene *egayere* og *tractable* kun meddeles ét citat, så er det formentlig ensbetydende med, at der ikke findes andet materiale end det citerede. Ved knap så sjældne ord er det imidlertid ikke til at vide, om de anførte citater udgør det samlede materiale eller dele heraf, og det er i grunden en skam.

I betragtning af Holbergs omfattende og alsidige forfatterskab er det fristende at opfatte HolbO som en ordbog over sproget i første halvdel af 1700-tallet. Det er en funktion, som ordbogen sikkert vil få på trods af sit primære sigte mod Holberg-læseren og Holberg-forskeren, men det er et spørgsmål, om HolbO til fulde lever op til denne funktion. Definitionerne i HolbO er nemlig snævre, ikke for snævre, men præcis så snævre, som Holberg-materialet tillader det.

Som et eksempel til illustration af dette kan substantivet *bigami* nævnes. HolbO's materiale består af et enkelt citat fra trykmanuskriptet til *Adskillige store Heltes ... sammenlignede Historier* (1739), og på grundlag heraf forklares ordets betydning på følgende måde: »det forhold at en mand har to hustruer«. Der er ingen tvivl om, at HolbO's definition er dækkende for materialet, men i modsætning til ODS, som benytter følgende formulering: »indgaaelse af ægteskab, medens et ældre ægteskab endnu bestaar«, beskriver HolbO ordet som en alliance, som det er forbeholdt den ene halvdel af en bedragerisk menneskehed at indgå. Det er muligt, at HolbO's snævre definition har gyldighed for både det 18. århundrede og andre med, men eksempler af lignende art vil antage-

lig vise, at HolbO skal bruges med forsigtighed ved læsning af tekster, som ikke er forfattet af Holberg.

Kan argumentationen ikke godtages, så kan i hvert fald HolbO's *bigami*-artikel bruges som et eksempel på, at HolbO ofte indeholder belæg, der er væsentligt ældre end de belæg, som findes i ODS. Ifølge ODS er ordet *bigami* først belagt i Gustav Ludvig Badens *Dansk-Juridisk Ordbog* fra 1822, men HolbO's citat viser, at ordet blev benyttet af Holberg omtrent 100 år tidligere.

HolbO er fuldført, og der er ingen tvivl om, at alle med interesse for Holberg har fået et fortrinligt hjælpemiddel stillet til rådighed. Umiddelbart har ordbogen vel størst betydning for forskerne, de litterære såvel som de sproglige, og set fra et sprogligt synspunkt leverer HolbO materiale til mange særstudier: Holbergs ortografi; norvagismer i Holbergs sprog; Holberg og fremmedordene, herunder hans senere udskiftning af fremmedord med mere hjemlige gloser, osv. Den alment interesserede Holberg-læser vil muligvis stille sig tilfreds med de ordforklaringer og realkommentarer, som findes i diverse udgaver, men naturligvis kan udgaver af denne art ikke give svar på alle relevante spørgsmål. Det kan til gengæld HolbO.

Det er muligt, at HolbO ikke blev hvermandseje i fattigfirserne, og hvis udgiveren, som er Det danske Sprog- og Litteraturselskab, gør sig tanker om et salgsfremstød i det nye årti, vil jeg anbefale, at reklameteksten krydres med et eller flere pluk fra tidligere anmeldelser og andre omtaler af HolbO, f.eks.:

- Holberg-Ordbogen er en af dansk sprogvidenskabs største bedrifter ... *Erik Hansen i Danske Studier 1982.*
- Pragtværk over Holbergs sprog. *F. J. Billeskov Jansen i Berlingske Tidende. 5/12 1988.*
- ... et enestående værk [er] bragt til afslutning. *Allan Karker i Nyt fra Sprog-nævnet. Marts 1989.*
- Den forekommer særdeles pålidelig og utroligt righoldig i sin dækning og belysning af forfatterselskabet ... [et] fremragende professionelt arbejde. *Poul Lindegård Hjorth i Forskningsprofiler udgivet af Selskab for Nordisk Filologi. 1989.*
- Holberg-ordboken är i alla hänseenden ett förtjänstfullt verk. *Sven Benson i Arkiv för nordisk filologi 1989.*

Bente Holmberg